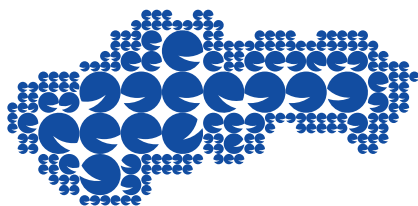

SLOVENSKÁ REČ

83 • 2018 • 2

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: PhDr. Katarína Kálmánová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc. (Bratislava), PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof.
PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská Bystrica),
dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), PhDr.
Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), prof.
PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky –
USA), PhDr. Milan Majtán, DrSc. (Bratislava), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava),
doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc.
Mgr. Martin Pukanec, PhD. (Nitra), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela
Slančová, CSc. (Prešov), Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radík

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebacauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:
vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of the journal is available at:
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following databases:

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2016: 0,100
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2016: 0,679
CiteScore 2017: 0,03

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 2/2018

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 123 – 142 **Špirála poznania alebo funkcionalizmus a kognitivismus (v lexikológii) cez optiku dvoch kongresových jubileí**
The Knowledge Spiral or the Functionalism and Cognitivism
(in Lexicology) through the Lens of Two Linguistic Jubilees
Alexandra Jarošová
- 143 – 159 **Predvolebný diskurz v prostredí sociálnych sietí z pohľadu pramalingvistiky**
Pre-election Discourse in the Field of Social Networking from a Pragmalinguistic Point of View
Natália Kolenčíková
- 160 – 173 **Pamäť a regionálna toponymia (2. časť)**
The Memory and Regional Toponymy (with the Example of Three Eastern Gemer Villages) (Part II)
Gabriel Rožai

DISKUSIE A ROZHLADY/DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 174 – 177 **Ešte k názvu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* vs. *Veľká Británia (Británia)***
Once Again to the Name *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* vs. *Great Britain (Britain)*
Slavomír Ondrejovič
- 178 – 185 **Poznámky k používaniu výrazov *laudatio* – *laudacio* – *laudácia* v slovenčine**
Notes on the Use of the Terms *laudatio* – *laudacio* – *laudácia* in Slovak
Jana Wachtarczyková – Radovan Garabík

RECENZIE/REVIEWS

- 186 – 191 **Hovoríme ako hovoríme alebo jazyk je ako nezámerne vytvorený chodníček cez parkový trávnik**
DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre
We Speak as We Speak, or the Language is like an Unintentionally Created Walkway through the Park Lawn
DOLNÍK, Juraj: Language in the Social Culture
Oľga Orgoňová
- 192 – 194 **Učebnicovo o ľudskej reči**
SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Základy akustiky reči
Human Speech Textbook
SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Fundamentals of Speech Acoustics
Lena Ivančová

- 195 – 200 **Ako možno prekročiť prah textovej lingvistiky**
 SOKOLOVÁ, Jana: Texty – zobrazenia – komunikáty
 How Can the Threshold of Textual Linguistics Be Exceeded
 SOKOLOVÁ, Jana: Texts – Portrayals – Means of Communication
Nicol Janočková
- 201 – 205 **Vysokoškolská učebnica o goralských nárečiach**
 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia
 z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy
 Textbook on Goral Dialects
 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goral Dialects from the Point
 of View of Contemporary Slovak Linguistics
Jozef Bilský

KRONIKA/CHRONICLE

- 206 – 212 **Odišiel nestor slovenskej historickej jazykovedy a onomastiky**
Milan Majtán
 Milan Majtán – the Nestor of Slovak Historical Linguistics
 and Onomastics Has Passed Away
Iveta Valentová
- 213 – 215 **Spomienka na profesora Jozefa Jacka (pri nedežitej deväťdesiatke)**
 Commemoration of Professor Jozef Jacko (the 90th Anniversary
 of His Birth)
Mária Imrichová
- 216 – 218 **Odišiel Štefan Vragaš – jazykovedec a teológ**
 Linguist and Theologian Štefan Vragaš Has Passed Away
Mária Pisárčiková
- 219 – 221 **Okrúhle životné jubileum Sibyly Mislovičovej**
 Life Jubilee of Sibyla Mislovičová
Katarína Kálmánová

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY/MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 222 – 223 **Výraz *by-pass* a jeho varianty**
 Term *By-pass* and its Variants
Slavomír Ondrejovič

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA/BIBLIOGRAPHER'S NOTES

- 224 – 231 *Júlia Behýlová*

ŠPIRÁLA POZNANIA ALEBO FUNKCIONALIZMUS A KOGNITIVIZMUS (V LEXIKOLÓGII) CEZ OPTIKU DVOCH KONGRESOVÝCH JUBILEÍ¹

Alexandra Jarošová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

JAROŠOVÁ, Alexandra: The Knowledge Spiral or the Functionalism and Cognitivism (in Lexicology) through the Lens of Two Linguistic Jubilees. *Slovak Language*, 2018, Vol. 83, No 2, pp. 123-142.

Abstract: On the occasion of the 20th Congress of Linguists, which was a manifestation of the dominance of the socio-cognitive paradigm, we compare the functionalist approach (presented by the Prague School at the 1st Congress of Linguists) and the cognitive approach to understanding the nature of lexical meaning. Both theoretical frames have a strong explanatory dimension and are significantly compatible. Within a certain methodological synthesis, we examine the internal consistency as well as mutual compatibility of aspects of some models of meaning outlined or developed in the literature (V. Mathesius, J. Filipec, J. Dolník, D. Geeraerts, P. Hanks, J. Kořenský, M. Nagy). As a theoretically primary model, we find the one reflecting the processual character of language, i.e. meaning in actual speech and the assumptions of this process in the form of the meaning potential – the dynamically and probabilistically organized cognitive base, semantic-pragmatic network. Word represents a unilateral sign in this model. The compatibility of cognitivist interpretations with psychological and neurobiological knowledge should be regarded. The secondary model, i.e. a user-oriented presentation model (such as a lexicographical entry), has a more static character. It uses the presentational inventory of functional structural linguistics and “discretizes” the cognitive continuum into the form of bilateral units. This model is usage-based, so its basis is a large volume of the evidence of language usage that can be pre-processed by corpus tools into contextual patterns, i.e. “units” larger than the word, which is the characteristic feature of corpus approaches.

Key words: functional structuralism, cognitivism, lexicography, corpus, lexical semantics, prototype, vagueness

1. V dňoch 2. – 6. júla 2018 sa v Kapskom Meste uskutočnil **20. medzinárodný kongres lingvistov**. Toto podujatie teda oslávilo svoje dvadsaťročné jubileum na africkom kontinente, kam sa dostalo po prvý raz vo svojej 90-ročnej histórii. Z tohto hľadiska bude daný kongres určite pamätný. **Prvý lingvistický kongres** sa konal **v roku 1928 v Haagu** (každý ďalší po piatich rokoch) a pre českú a slovenskú lin-

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantového projektu Vega č. 2/0017/17 Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

gvistiku je pamätný tým, že predstavoval prvú medzinárodnú arénu, na ktorej – a veľmi úspešne – vystúpil **Pražský lingvistický krúžok**. Ešte pred konaním podujatia budúci účastníci kongresu dostali od holandských organizátorov 6 otázok týkajúcich sa najvšeobecnejších stránok lingvistického výskumu, napr. nájdenia základných pravidiel pre fonetický zápis, tvorby a vymedzenia technických termínov, metód výskumu jazykovej geografie. V odpovediach na otázku „aká metóda najlepšie umožňuje urobiť úplnú praktickú analýzu gramatickej stránky jazyka“ sa pražská skupina (R. Jakobson, V. Mathesius, N. Trubeckoj) v podstate zhodla s dvoma predstaviteľmi ženevskej štrukturalistickej školy (s Ch. Ballym a A. Séchehayom), a preto spolu vypracovali program presadzujúci **zásadu synchronnej analýzy**, ktorú V. Mathesius (1911) preferoval ešte pred vyjdením de Saussurovho *Kurzu*. Táto spoločná formulácia bola predložená plenárnemu zasadnutiu, ktoré ju bez námietok prijalo (podrobnejšie Mathesius, 1936, s. 140).

1.1. Okrem tejto spoločnej rezolúcie je z hľadiska dejín lingvistiky závažný aj dopredu vypracovaný samostatný **príspevok V. Mathesia** venovaný takisto otázke **lingvistickej metódy** (1929a; ďalej cit. podľa prekladu z roku 1989, s. 18 – 26). V. Mathesius v príspevku postuluje tzv. charakterológiu ako synchronnú analýzu základných charakteristických vlastností jazyka v ich vzájomných, najmä funkčných súvislostiach. Charakterológia sa dobre uplatní pri synchronnej konfrontácii jazykov, pre ktorú nie je kritérium genetickej príbuznosti relevantné. Môže to byť navyše prípravná etapa neskoršieho budovania systematickej jazykovej typológie a štúdia jazykového vývinu. Je len prirodzené, že úlohu porovnávacieho základu v takto poňatom konfrontačnom skúmaní by mala plniť gramatická funkcia jazykového prostriedku. **Predstavu funkčne poňatého opisu**, za ktorý sa V. Mathesius v článku prihovárал (cit. op., s. 19), ilustroval na príklade anglického podmetu fungujúceho obvykle ako téma predikátu v protiklade k českému podmetu, ktorý najčastejšie plní úlohu konateľa deja. Odlišná obsahová náplň gramatickej funkcie podmetov generuje odlišné štruktúry v angličtine a češtine, resp. nemčine. Lingvistický kongres v Haagu považujeme za miesto, kde sa funkcionalizmus prvý raz predstavil ako deskriptívna metodológia, ako prístup ku skúmaniu a opisu jazyka. Táto metodologická orientácia bola v neskorších Mathesiových prácach prehĺbená (1929b/1972, 1942a, 1942b, 1947, 1961) a predstavená ako istý variant štrukturalizmu stojaci v protiklade k jeho formálnejším variantom (Functionalism in Linguistics, 1987).

1.2. Funkčný štrukturalizmus ako pomerne otvorená vedecká paradigma sa stal na dlhé desaťročia metodologickou platformou českej a slovenskej lingvistiky (podrobnejšie Ďurovič, 2007) a ovplyvnil aj vznik funkcionalistických prúdov mimo Česko-Slovenska, napr. britský funkcionalizmus v osobe M. A. K. Hollidaya a jeho stúpencov (podrobnejšie vo Functionalism in Linguistics, 1987; Hanks, 2013), americkú funkcionalisticky orientovanú syntax (podrobnejšie Newmeyer, 2001), ruis-

tickú koncepciu funkcionálno-sémantických polí A. V. Bondarka (1976) a iné smery. V lexikológii sa funkčný štrukturalizmus vo svojej „čistej“ podobe, v akej sme ho videli ešte koncom 80. rokov minulého storočia, už prakticky neobjavuje. V 90. rokoch sa v našej jazykovede začalo poukazovať na existenciu neštrukturalistických teórií významu, teda takých, ktoré nemajú klasifikačný základ v klasickom (aristoteľovskom) zmysle (súbor diskretných príznakov tvoriacich nevyhnutnú a dostatočnú množinu na určenie významu). Analyzovali sa teórie založené na koncepcii prototypu, vychádzajúce z wittgensteinovskej kategorizácie (klasifikácie) v duchu „rodinnej podobnosti“, alebo teórie predstavujúce význam ako súhrn štandardných znalostí o určitom výseku skutočnosti, ako komponent naivného alebo vedeckého obrazu sveta (Dolník, 1990a; Dolník – Benkovičová – Jarošová, 1993, s. 65, 69 – 74, 117). Neskoršie lexikologické opisy zapájali komponenty nových princípov bádania do svojich výkladových schém, porov. napr. Dolník, 2003, nadväzujúci na myšlienkové prúdy lingvistickej pragmatiky a kognitívizmu; Čermák, 2010, s výkladom prispôbeným použitej korpusovej metodológii; Orgoňová – Bohunická, 2011, s akcentáciou etnolingvistických aspektov. Je zrejmé, že najmenej štrukturalistické koncepty pražského funkcionalizmu, napr. učenie o potenciálnosti jazykových javov a s ním spojený koncept centra a periférie, učenie o norme ako pravidelne sa opakujúcich jazykových javoch, učenie o aktuálnom členení vety, predstava o neostrej hranici medzi významom jazykového výrazu a obsahom vedomia a iné teoretické nástroje, sa dajú dobre kombinovať s pragmaticko-komunikačným a kognitívnym nazeraním na jazykové javy. Takto naštepený funkcionalizmus vytvára určitú eklektickú metodologickú bázu, ktorá, prinajmenšom v oblasti teórie významu, má niekoľko kandidátov na zjednocujúci princíp, ale na výsledok ešte zrejme bude treba počkať.

1.3. Nosnosť základných postulátov pražského funkcionalizmu a možnosť ich rozvíjania v **oblasti lexikológie a lexikografie** skúmal J. Filipec (1994), F. Čermák (1995) aj I. Němec (1996). V oblasti konfrontačnej lexikológie Mathesiov funkčný prístup k porovnávaniu jazykov vysoko ocenil J. Dolník (Dolník – Benkovičová – Jarošová, 1993, s. 15), konštatujúc, že táto myšlienka leží v základe jedného z dvoch hlavných princípov interlingválnej konfrontácie, ktorými sú princíp funkčnej ekvivalentnosti a princíp systémovosti. Menované práce o rozvíjaní myšlienok pražskej školy sú prístupné online, a preto v nasledujúcich riadkoch sa sústreďíme na tie aspekty, ktoré vyplynuli z porovnania mathesiovských východísk s niektorými inovačnými myšlienkami predstavenými na poslednom lingvistickom kongrese.

2. Lingvistický kongres je vrcholné vedecké podujatie, ktoré z pochopiteľných dôvodov žiaden z jeho bežných účastníkov nemôže obsiahnuť v komplexnosti. Je azda zbytočné hovoriť, že každý účastník navštevuje len dopredu vytypované sekcie a prednášky kompatibilné s oblasťami jeho vedeckého záujmu. Heslo toho-

ročného jubilejného kongresu bolo „Dynamika jazyka“. Keďže dynamika je základným predpokladom žitia a prežitia jazyka, tak toto heslo dokázalo zastrešiť všetky problémové okruhy, ktoré si organizátori určili za svoju prioritu. 600 účastníkov kongresu sa venovalo témam rozdeleným do 35 okruhov. Časť z týchto okruhov tvorila obsah jazykovej disciplíny alebo jazykovej roviny/disciplíny ako celku (sociolingvistika, psycholingvistika, historická lingvistika, jazyková typológia; morfológia, syntax, sémantika, pragmatika). Časť okruhov mala špecifickejši charakter a bola chápaná ako rad workshopov venovaných určitým aktuálnym otázkam (nové mestské jazyky Afriky, trendy v skúmaní svetových angličtín, jazykové dôsledky migrácie a globalizácie, transjazykovosť v jazykovo hybridnom priestore, ohrozené jazyky, rasová lingvistika a lingvistika s koloniálnou autobiografiou, ázijské jazyky v diaspórach, syntaktická zhoda v afrických jazykoch, postverbálna negácia, ikonickosť v onomatopoji a iné). Ak by sme mali tematické a problémové okruhy združiť na základe určitého spoločného menovateľa do väčších blokov, potom by sme tri najsilnejšie bloky opísali takto: 1. **Afrika** (najmä na juh od rovníka) **a jej jazyky** (videné zo systémového aj sociálneho aspektu), 2. **ako žijú jazyky v spoločnosti**, 3. **jazyky a ich gramatiky**. Pretože v mnohoaspektovom prvom bloku dominovala sociolingvistická orientácia a druhý blok bol sociolingvistický par excellence, ostatný kongres by sme mohli charakterizovať ako triumf sociolingvistiky. Problematika troch silných blokov rezonovala aj v kvalitných plenárnych prednáškach. Boli publikované v samostatnom zborníku spolu s úvodnými prednáškami k najsilnejšie obsadeným sekciám (focus speeches). V sociolingvistickej problematike dominovali dve témy: 1. **jazyky v kontakte** a s tým súvisiaca dvoj- a viacjazyčnosť, 2. sociálne podmienené **jazykové variety a zmeny v jazyku**. Treba však povedať, že ani gramatické aspekty jazyka neboli zatlačené do úzadia, pretože sa im venovalo okolo 80 príspevkov. Metodologická problematika nemala vlastnú explicitne označenú sekciu, ale korpusová lingvistika plnila úlohu metodologického rámca viacerých tematicky rozmanitých bádání. Išlo teda o metodologický prienik korpusovej analýzy z domény slovnej zásoby a gramatiky aj do menej tradičných oblastí (suprasegmentálne vlastnosti prehovorov, sociolingvistika jazykových kontaktov). Toto metodologické nastavenie sa dá charakterizovať ako praxeologické, teda založené na skúmaní veľkého objemu dát pochádzajúcich z jazykovej praxe pomocou rôznorodých techník.

2.1. Problematike jazykového významu, ktorý autorku týchto riadkov zaujímal najviac, sa venovali tri po sebe nasledujúce sekcie. Malá sekcia vyhradená formálnej sémantike čiastočne spojená s generativistickým rámcom skúmala povahu niektorých kategoriálnych významov, napr. povahu evidenciálnej modality, imperatívnej modality, kvantity a iných. Sekcia venovaná širšie chápanej sémantike a pragmatike sa v podstate sústredila na rovinu slovného významu. V rámci sémantiky

riešila klasické kognitívno-kultúrne témy, ako je metafora a metonymia, spôsoby fungovania politicky zaťažených slov, špecifickosť konceptualizácie emócií a častí tela v rôznych jazykoch. V oblasti pragmatiky sa skúmali parametre dvoch konkurenčných komunikačných modelov, pragmaticko-sémantické vlastnosti zámen a neurčitých/určitých členov, dôsledky intonácie na tvorbu a lexikalizáciu pragmatických významov, pragmatická dimenzia komunikácie medzi doktorom a pacientom, jazykové prostriedky vyjadrenia zdvorilosti, jazykový rozdiel medzi predpokladom a vyplývaním, kritériá merania stupňa propagandistického charakteru textu. V tejto sekcii stojí za zmienku kolektívny príspevok (Franco – Geeraerts – Speelman – Van Hout, 2018), ktorý skúmal, či fakt, že niektoré pojmy sa môžu vyjadriť pomocou veľkého množstva sémanticky blízkych slov, treba spájať s rozmanitosťou sociolektov a komunikačných registrov. Kvantitatívny výskum tejto otázky ukázal, že dôležitú úlohu v jave lexikálnej diverzity zohrávajú najmä vlastnosti vychádzajúce zo samotného pojmu, napr. jeho vágnosť, salientnosť (o tomto termíne pozri nižšie), afektívnosť alebo jeho všeobecná známosť.

2.2. Sekcia venovaná znovuzrodeniu záujmu o lexikálnu zásobu nazvaná *Na križovatke medzi lexikológiou, lexikografiou a terminológiou* bola poňatá ako workshop. Tri príspevky sa zaoberali prelínaním terminologických pomenovaní so všeobecnou lexikou a z toho vyplývajúcou potrebou zaraďovať do všeobecných slovníkov vo väčšej miere terminológiu. Tri príspevky sa venovali budovaniu digitálnych a digitalizovaných jazykových zdrojov (databáz, slovníkov, korpusov) podporujúcich štandardizáciu slovnej zásoby afrických jazykov. Tri príspevky sa venovali aspektom teoretických modelov lexikálneho významu a otázke ich aplikácie v lexikografii. Prvý príspevok z poslednej menovanej trojice ukázal, ako korpusová analýza poskytuje vedcom presnejšiu predstavu o dynamike jazykových zmien, napr. o variantnosti a kolokabilite jazykových prostriedkov, čím prispieva k budovaniu dynamického modelu slovnej zásoby. Druhý príspevok, s ktorým vystúpila autorka tejto štúdie, sa venoval otázke, ako vnímajú funkcie a obsah akademického slovníka lexikografi a ako sa informácia, ktorú daný slovník poskytuje, javí jeho používateľom. Autorom najzávažnejšieho teoretického príspevku (so statusom „hlavného referátu“) bol už spomínaný D. Geeraerts, uznávaný kognitívny sémantik a sociológ, ktorý sa bližšie pozrel na dva distribučné modely používané na analýzu slov v rámci korpusovej lingvistiky. Prvá metóda má za cieľ ustanoviť významy a významové vzťahy v určitej skupine výrazov a konštrukcií pomocou ručného značkovania ich kontextov v korpuse. Následne sa vykoná štatistická analýza označovaných kontextov. Druhá metóda distribučnej analýzy, tzv. model vektorového priestoru, vypočítava sémantickú vzdialenosť medzi výrazmi na základe matice obsahujúcej prvky, s ktorými sa skúmané slovo spoluvyskytuje vo veľkom korpuse. Vektorová kalkulácia umožňuje stanovenie sémantických vzťahov medzi slovami

vrátane určenia synonymým a blízkyh synonymým. Ak sa táto metóda neaplikuje na úrovni lemy, ale na úrovni tvaru, potom získané údaje tvoria základ na analýzu polysémie daného slova. Použitie modelu vektorového priestoru prináša pozoruhodné výsledky, o čom sa možno presvedčiť na jednej zo stránok *Slovenského národného korpusu* nazvanej *Sémantická blízkosť slov*: <https://korpus.sk/semä>. Podľa D. Geeraerts sú obidva prístupy (pomenované autorom ako behaviorálny a vektorový) len explicitným a štatistickým modelovaním tretieho prístupu – manuálnej lexikografickej analýzy. Členenie slova na významy je istý pokus o robenie deliacich čiar v kontinuálnom sémantickom priestore. Teoretický odraz obsahového náprotivku formy slova by sa skôr než pomenovaním „význam“ dal podľa autora vyjadriť pomenovaním „významový potenciál“². Ten sa na skutočný význam dotvára až pri aktuálnom použití. **Významový potenciál** ako schopnosť významových komponentov (asociovaných s výrazovou stránkou izolovaného slova) vyjadriť ucelený význam v závislosti od kontextových podmienok už dlhšie rozpracúva P. Hanks, ktorý sa k nemu dopracoval vďaka teoretickej reflexii svojej dlhoročnej lexikografickej praxe založenej na analýze korpusového materiálu, ako aj prijatím niektorých teoretických postulátov predstaviteľov britského funkcionalizmu (J. R. Firtha a M. A. K. Hallidaya) do svojho učenia o normách a ich kreatívnom využívaní (monograficky spracované v Hanks, 2013). D. Geeraerts ako teoretik sémantiky je na druhej strane známy tým, že volá po masívnejšom vstupe jazykovej empirie do teoretického priestoru kognitívnej sémantiky, a teda po intenzívnejšom využívaní korpusových analytických metód (Grondelaers – Geeraerts – Speelman, 2007; Zenner – Speelman – Geeraerts, 2013). Zdá sa, že toto zblížovanie platforiem je dobrým signálom pre lexikológiu aj lexikografiu.

3. Krátky, kongresovo limitovaný prehľad najnovších lexikologických trendov nám poslúži ako „hranol“ cez, ktorý sa pozrieme na dedičstvo funkcionalizmu. Pražská škola vypracovala **rad nadčasových konceptov a prístupov** k jazykovému materiálu.

3.1. V. Mathesius ako hlavný a podľa nás najinšpiratívnejší predstaviteľ tejto funkčnej školy zdôrazňoval, že je nevyhnutné **vychádzať z jazykovej funkcie**, ktorou je uspokojovanie komunikačných („sdělovacích“) potrieb používateľa (Mathesius, 1942a, s. 88). Z tohto dôvodu sa mu nositeľ jazyka nikdy nestratil zo zreteľa. Napĺňanie komunikačných potrieb spočíva v odovzdávaní informácie („sdělení“). Systém jazykov je vybudovaný na odovzdávanej informácii, na význame, nie na výraze. Význam vyvolaný komunikačnou potrebou je teda v tomto funkčnom rámci

² J. Dolník sa tejto problematike venoval už pred 40 rokmi v rámci riešenia vzťahu medzi obsahom vedomia a slovným významom (Dolník, 1978). Obsah, teda súhrn poznatkov jazykového spoločenstva o spoznanej entite, predstavuje kognitívnu potenciú lexikálneho významu. Z hľadiska lexikálneho významu, ktorý sa na báze obsahu sformoval a tvorí určité optimálne spriemerované kognitívne minimum, je potencia schopnosť odkázať na príslušnú obsahovú jednotku. Ide teda o schopnosť významu byť spojený so širokou poznatkovou bázou a čerpať z nej v procese myslenia a komunikácie.

primárny a forma sa mu podriadiuje. Týmto sa funkčný štrukturalizmus zásadne odlišoval nielen od formálneho štrukturalizmu, ale aj od koncepcií vybudovaných v rámci generativistickej paradigmy (fundovaný prehľad štrukturalistických a generativistických prístupov k sémantike nájdeme v prácach Geeraerts, 2010 a Nagy, 2014). Komunikatívna funkcia sa realizuje v prehovore ako syntéze pomenovacieho a usúvzťazňovacieho aktu. Pri analýze je potrebné postupovať od rečových prejavov ako niečoho, čo je bezprostredne dané, k jazyku ako k systému, ktorý je reálny len ako ideálna entita („je ideálne reálny“). Ďalej sa bude postupovať od „funkčných potrieb“, potrieb spojených s komunikatívnou funkciou, s odovzdávaním informácie, k formálnym prostriedkom, ktoré tieto potreby uspokojujú (Mathesius, 1942a, s. 88 – 89). Tento lingvistický program je otvorený spôsobu uvažovania, ktorý bol charakteristický pre komunikačno-pragmatický obrat v jazykovede.

3.2. Prehovor, reč slúžili V. Mathesiovi ako východisko uvažovania o modeli jazykového systému. Zamýšľal sa nad vznikom prehovoru ako verbalizáciou istého výseku skutočnosti, ako **jazykovou štylizáciou „reálnej vonkajšej situácie“ alebo** (zo stanoviska subjektu) ako verbalizáciou **„celkového zážitku“** (Mathesius, 1923/24; cit. podľa vydania z roku 1947, s. 232). Schéma, ktorú v tejto súvislosti autor načrtáva, je významná aj preto, že súvisí so zásadným problémom, s ktorým sa každá teória lexikálneho významu, resp. lexikológia musí vyrovať, a to je problém vymedzenia vzťahu medzi kognitívnym obsahom (myšlienkovým obsahom, obsahom vedomia, vedomým odrazom skutočnosti a pod.) a jazykovým významom.

Mathesiova predstava verbalizácie istého výseku skutočnosti má tieto kontúry: myšlienkový obsah je veľmi rôznorodý a nie je priamo vyjadriteľný; tvoria ho vonkajšie zážitky („zažitá skutočnosť“) a zmes vizuálnych vnemov. Myšlienkový obsah je základom jazykovej štylizácie, ktorá prebieha v dvoch štádiách. V 1. štádiu sa myšlienkový obsah rozkladá pomocou „výberového rozboru na jazykovo pomenovateľné prvky“. Tieto obsahové prvky (inde už hotové pomenovania) sa v 2. štádiu usúvzťazia pomocou vetotvorného aktu, aby na základe týchto obsah formujúcich aktov vznikol prehovor (Mathesius, 1961, s. 12 – 13).

Ako pomenúvanie, tak aj usúvzťazňovanie musí prebiehať „konvenčným spôsobom, teda spôsobom bežným v danom jazyku“ (Mathesius, 1947, s. 233). Tu si všimneme, že jazyková štylizácia myšlienkového obsahu pomocou výberového rozkladu pomenovanej skutočnosti a následného spájania pomenovateľných obsahových prvkov načrtáva kontinuálny obraz jazykovo štylizovaného obsahu, ktorý sa na jednom mieste nazýva pojmovým obsahom. Oba tieto akty, ktoré v súčinnosti tvoria aktuálny prehovor, majú svoje koreláty v jazykovom systéme. Pomenovací akt sa opiera o súhrn pomenovaní, ktoré sú v danom jazyku bežné a ktoré spolu tvoria jeho slovnú zásobu. Na pozadí usúvzťazňovacieho aktu sú vetné vzorce, podľa ktorých sa v jazyku tvoria vety rôznych typov (Mathesius, 1942b, s. 17 – 18). Do

jazyka patrí slovo s pojmovým obsahom a veta ako abstraktný vzorec, ale slovo vo vzťahu k aktuálnej skutočnosti a veta ako konkrétny prehovor patria do reči (Mathesius, 1942a, s. 91).

Pomenovací a usúvzťažňovací akt sa ako predmety skúmania premietajú do formovania dvoch disciplín. V prvej z nich, nazvanej funkčná onomatológia, sa skúmajú „prostriedky a spôsoby jazykového pomenúvania zachytávajúceho jednotlivé úseky skutočnosti“ a v druhej disciplíne, nazvanej funkčná syntax, sa skúmajú prostriedky a spôsoby, pomocou ktorých sa vybrané pomenovania spájajú do vetného celku (Mathesius, 1942a, s. 88).

Obraz jazykovej štylizácie myšlienkového obsahu načrtnutý V. Mathesiom ne navodzuje predstavu o striktnom vymedzení jazykovo štylizovaných obsahov vedomia od ostatného kognitívneho pozadia. Tomu nasvedčuje aj náznak chápania slova ako unilaterálneho znaku, pretože v jednej v staršej práci výslovne hovorí, že „považuje slovo za formálny jav jazykový, a nie za obsahový“ (Mathesius, 1911, cit. podľa vydania z roku 1970, s. 33). Z hľadiska teoretického rozvíjania sémantiky ide o zaujímavý moment, ktorý do istej miery reflektuje aj známa definícia M. Dokulila a F. Daneša (1958, s. 232), že „význam je teda obsah v zrkadlení formy“. Toto poňatie je kompatibilné s kognitivistickou predstavou o jazykovom význame ako súčasti všeobecnej kognície. Jazyková „štylizácia“ tohto obsahu má paralelu v kognitivistickom profilovaní obsahu nazývanom „konceptualizácia“ (Langacker, 2008, s. 4). Aj z pohľadu kognitivismu sa funkcionalizmus javí ako kompatibilný prístup, pretože zdôrazňuje „interaktívnu funkciu jazyka“ zahŕňajúcu komunikáciu, jazykovú manipuláciu, expresivitu. Kognitivismus tiež plne uznáva ukotvenie jazyka v sociálnej interakcii (Langacker, 2008, s. 8).

3.3. Ďalší nadčasový koncept, ktorý Mathesius vypracoval a ktorý hodno spomenúť, je jeho postulát o **potenciálnosti jazykových javov** (Mathesius, 1911/1970). Táto myšlienka nenašla v štrukturalistickej jazykovede primeraný ohlas, čo možno pripísať aj tomu, že sa objavila niekoľko rokov pred vydaním zakladateľskej Sausurovej práce. V oblasti lexiky spájal V. Mathesius potenciálnosť, resp. „obsahovú kolísavosť reči“ s tromi okruhmi javov.

Z hľadiska semaziológie, teda v smere od výrazu k obsahovému náprotivku, sa obsahová potenciálnosť javí ako „kolísavosť významu“. Jazykovým materiálom na skúmanie potenciálnosti reči je súbor „individuálnych rečí“ a na ich základe sa určuje „jazykový materiál spoločného celku“. Teda napr. v prípade deminutív sa bude v tomto súbore skúmať striedavé používanie deminutív raz na označenie malej veci a inokedy na označenie milej veci. O mieste konceptu **významový potenciál** v súčasných teóriách lexikálnej sémantiky sme sa už zmienili vyššie. V spomínaných teóriách nejde o výsledok štrukturalistickej opozície systémová, virtuálna jednotka s potenciálnym významom vs. kontextovo a situačne zapojená jednotka s ak-

tuálnym významom (Filipec – Čermák, 1985, s. 22, 49; Dolník, 1990b, s. 58). P. Hanks (1988, 2013) virtuálnu jednotku nepostuluje. Jedinou realitou, ktorú máme k dispozícii, je aktuálne použité slovo a len to má jazykový význam. To, čo opisujeme v slovníku, je podľa autora pokus o uchopenie toho, čo vidíme v aktuálnej jazykovej praxi. Je to naznačenie významového potenciálu tvoreného veľkým množstvom kognitívnych komponentov pospájaných do siete, ktorá je u každého individuálna, ale z hľadiska komunity je sociálna. Prejavenie sa, aktivácia významového potenciálu slova v situačnom kontexte teda prebieha vo vedomí poslucháča alebo hovoriaceho. Sieť kognitívnych komponentov je sémantická báza jazyka a má ohromné možnosti na vyjadrenie nových vecí. Slovníkové heslo sa pokúša zachytiť hlavné aspekty týchto možností. Prakticky rovnaký náhľad na významový potenciál a význam slova použitého v kontexte má J. Kořenský (1992). Keďže V. Mathesius (1970, s. 23, 24) dáva do určitého protikladu „jednotky výrazové“ a „obsahovú potenciálnosť reči“, tak sa nazdávame, že toto chápanie potenciálnosti má bližšie ku J. Kořenskému ako k J. Filipcovi.

Z onomaziologického hľadiska, teda v smere od istej obsahovej predstavy, „sa nám objaví potencialita reči ako pluralita výrazu, t. j. ako možnosť vyjadriť to isté niekoľkými spôsobmi“ (Mathesius, 1970, s. 24). V. Mathesius nám teda predstavil lexikálnu potencialitu v dvoch perspektívach: ako kolísavosť obsahu v jednom výraze a kolísavosť obsahu rozloženého do viacerých výrazov. O. Leška (1995, s. 86) veľmi umne a vnímavo parafrázoval tento protiklad takto: výraz je pre poslucháča potenciálne homonymný a interpretuje ho rozlične podľa kontextu; pre hovoriaceho, hľadajúceho pomenovanie pre obsah, je výraz potenciálne synonymný, lebo si ho vybral z radu významovo blízkych slov.

Tretia analyzovaná otázka **jazykovej potenciálnosti** súvisí so „**záhadou jazykových zmien**“. Najprv treba zistiť, ktoré javy boli v určitej dobe konštantné a ktoré potenciálne. Až potom sa budeme pýtať, ako dlho potenciálny jav α môžeme ešte považovať za ten istý jav len s malým posunutím a kedy musíme už hovoriť o novom jave, ktorý z javu α povstal (op. cit., s. 32). Potom môžeme bádať, či jav α s malým posunutím je len prejavom potenciality, a teda je to stále jav α , alebo treba hovoriť o jave β , ktorý vzišiel z javu α (op. cit., s. 32).

Mathesiovo chápanie potenciálnosti je pre nás zaujímavé aj preto, že tento jav uvidel v sfére, ktorá sa pre štrukturalizmus ukázala ako dominantná – v rozličných zoskupeniach slov viazaných spoločným významovým prvkom (sémantické polia, lexikálno-sémantické skupiny a rady). Štrukturalistické výskumy sa zamerali na tieto onomaziologické paradigmy ako na celok generujúci vďaka opozíciám súbory relevantných systémových sém, ale neskúmali sa ako „potentialita reči“.

Moment potenciality uvidel v onomaziológii aj D. Geeraerts (2010, s. 97), ktorý si položil otázku: čo sú to za faktory, ktoré určujú, či použijeme na pomenovanie

určitej entity skôr tento výraz ako tamten? Podľa autora práve tento okruh otázok zanedbávala klasická štrukturalistická jazykoveda, ktorá v oblasti onomaziológie zúžila svoj výskumný rámec na teóriu lexikálnych polí a zanedbala pragmatický aspekt, teda skúmanie činiteľov ovplyvňujúcich výber toho-ktorého pomenovania spomedzi usúvzťažnených lexikálnych jednotiek. Svoju kritiku končí konštatovaním: „...pragmatická onomaziológia v podstate stále čaká, že sa jej niekto bude systematicky venovať.“ V. Mathesius uvidel túto stránku už pred sto rokmi.

4. Jav potenciálnosti významu, resp. významového potenciálu a jeho minimálne dvojaká interpretácia (Filipec vs. Kořenský) nás upozorňuje na metodologicky a teoreticky otvorený problém. Štrukturalizmus nedokáže psychologicky plauzibilne a teoreticky konzistentne vysvetliť **premenu systémového lexikálneho významu na význam aktuálny** (význam slova použitého v kontexte), teda význam s iným súborom sémantických príznakov. Postulovaný mechanizmus vyberania lexikálnych jednotiek z akéhosi systémového skladu a ich premiestňovanie do situačného a verbálneho kontextu vyvoláva viaceré otázky a necháva ich bez uspokojivej odpovede (Filipec – Čermák, 1985, s. 66, 68, 69). Staví sa na tom, že systémový význam je zložený z istých príznakov zistených pomocou analýz, napr. pomocou vnútrojazykovej konfrontácie identifikujúcej generické a diferencujúce príznaky, prípadne pomocou metódy „signifikatívneho výkladu“, pri ktorej sa „z predmetových príznakov vyberajú generalizáciou a abstrakciou tie, ktoré sú relevantné pre všetky možné situácie použitia danej lexikálnej jednotky v danom význame“ (Filipec – Čermák, 1985, s. 72). Ak je systémový význam zložený z príznakov objektivizovaných nejakou analýzou, odkiaľ sa berú pri použití systémového významu v texte tzv. subsémy, resp. kontextové sémy? Ak sú kontextové sémy „skryté, implicitné“ a vo vhodnom kontexte sa aktivujú, potom množstvo doteraz skrytých (ale niekde predsa len prítomných) sém je vzhľadom na nepredvídateľnosť možných kontextov neurčité a ako sémová kategória sú prakticky nepoužiteľné.

Pretože najzávažnejšie teoretické prednášky v lexikologicko-lexikografickej sekcii kongresu sa zaoberali otázkami budovania nového modelu významu, prípadne jeho inovatívnej prezentácie v slovníku, budeme sa v ďalšej časti príspevku venovať práve tejto problematike.

4.1. Istý teoretický **model fungovania slova v komunikácii založený na štyroch existenčných modoch jazyka** ponúkol J. Dolník (1986, s. 37): „Použitím metódy dedukcie a istých poznatkov z teórie systémov komunikatívne uplatnenie slova možno teoreticky zobrazit' ako transformáciu individuálne virtuálneho modu postulovaného slova do jeho realizovaných modov v súčinnosti s jeho kolektívne virtuálnym modom. Význam slova individuálne virtuálneho jazyka sa pritom chápe ako systém, ktorého prvky sú zhodné so sémami a ktorého okolie tvoria štruktúry noém. Transformáciu vyvoláva aktivita systému, prejavom ktorej je explicitné vyjadrenie

sém, alebo jeho reakcia, prejavom ktorej je explicitné vyjadrenie noém.“ Explicitné vyjadrenie sém a noém sa deje vďaka pripájaniu obsahovo relevantných slov ku kľúčovému slovu, teda v procese budovania syntagmy, resp. vety. Aj pri tomto modeli sa vynára otázka: Stávajú sa noémy zexplicitnené v susedných slovách súčasťou významu komunikatívne zapojeného skúmaného slova, a ak je tento proces recipročný, ako by sa dal modelovať? Pretože sa pri virtuálne individuálnom jazyku dostávame do oblasti „rečovo-myšlienkových procesov“, autor priznáva, že o sémantike slova v tomto existenčnom mode máme len „medzerovité vedomosti“ a stretávame sa tu s odlišnými interpretáciami (op. cit., s. 35). Inými slovami, údaje z oblasti psychológia a neurofyziológie neboli v tom čase schopné uvedenú teóriu podporiť.

4.2. Generalizácia príznakov, o ktorej hovoril J. Filipec (Filipec – Čermák, 1985, s. 72) má v jeho podaní **introspektívnu povahu**. Intuíciu a introspekciu v podobe hypotéz o podstate identifikovaných javov neodmietame ako impulz, ktorý vedie k materiálovému overovaniu týchto predpokladov. Dnes už nielenže môžeme každú generalizáciu vytvorenú len na obmedzených dokladoch dodatočne overiť na veľkom množstve elektronicky uložených dát, ale môžeme **vynechať stupeň introspekcie a pozrieť sa na schémy vytvorené štatisticky spracovanou spájatelnosťou skúmaných slov**. Ideme teda od čistých dát smerom hore, k väčším celkom, ktoré nevytvárame my, ale frekvencia a distribúcia jazykových javov. Tieto schémy nazvané kolokačné profily slov predstavujú istý predbežný stupeň spracovania významovej štruktúry monosémického alebo polysémického slova. „Kolokácie“ v zmysle štatisticky významného spoluvýskytu slov predstavujú jednotky väčšie ako slovo, a teda sú významovo komplexnejšie. Tieto jednotky treba dôkladne analyzovať a interpretovať z pohľadu určitého teoretického rámca, v ktorom hrá dôležitú úlohu aj funkčná perspektíva, teda otázka, akú funkciu plní daný spoluvýskyt v jazyku. Časť týchto spoluvýskytov bude skutočnými kolokáciami, teda typickými spojeniami alebo viacslovnými lexikálnymi jednotkami. Časť budú tvoriť len frekventované kombinácie slov predstavujúce významovo neucelené fragmenty textu. Pôvodný štrukturalistický rámec určoval významovú štruktúru slova ako pomerne redukovaný súbor sém objektivizovaných najmä vnútrojazykovou analýzou. Ale korpusová analýza takýto redukovaný a jasne vymedzený obraz významu nepodporuje. Ak sa pri analýze týchto dát opierame o štatistické metódy, tak sa nám vyjavia ako **syntagmatické vzťahy** (spomínané kolokačné profily, ale aj vetné vzorce, ktorých existenciu priam vizionársky predpokladal Mathesius), tak aj **paradigmatické vzťahy**, ktorých kvalitu si čitateľ môže overiť na spomínanej stránke *Sémantická podobnosť slov*. V tomto zmysle korpus a s ním spojené jazykové technológie fungujú pre lingvistiku ako Hubblov d'alekohľad, pomocou ktorého jazykovedci vidia veci, ktoré by inak nemali šancu vidieť. Impulzy prichádzajúce vďaka výsledkom korpusových analýz nám tiež ukazujú, nakoľko je významová štruktúra slova difúzna, nakoľko sú

hranice významov slova neostre a samotné významy vágne³ (Hanks, 1994, 2013; Sinclair, 1996). M. Nagy (2014, s. 212) túto situáciu pregnantne vyjadril takto: „[Š]trukturalizmus... svoj programový redukcionizmus precizuje tvárou v tvár rastúcemu objemu dát.“ V teoretickej rovine sa to prejavuje akceptáciou kontextového, resp. znalostného prístupu k lexikálnemu významu (Dolník, 1990b, 2003) a v slovníkovej praxi sa to prejavuje v kontextualizácii a pragmatizácii výkladov (Jarošová – Buzássyová – Bosák, 2006).

5. Ak teoreticky stojíme na pozícii štrukturalizmu a budeme chcieť túto paradigmu „kognitizovať“, tak spravidla pôjdeme cestou **encyklopedizácie jazykového významu** (Nagy, 2014, s. 114) a uznania **oprávnenosti prototypovej kategorizácie**, teda kategorizácie s prítomnosťou príznakov/znalostných komponentov, ktoré nie sú vyčleniteľné na základe binárnych opozícií (o prototypy podrobne Dolník, 2003, s. 27 – 41). Pokiaľ prijmemé tézu, že význam je súčasťou širšej kognitívnej bázy a hranice obsahu vedomia a významu sú nielen nejasné (to pripúšťa aj štrukturalizmus), ale hraníc v podstate niet, potom sa ocitáme na platforme kognitivismu⁴.

³ Samozrejme, že fenomén **vágnosti** jazykových prostriedkov nebol objavený vďaka korpusu, ale rozpracúval sa v lingvistike už dávnejšie. Pokiaľ považujeme lexikálny význam za bežné poznanie sveta odrážajúce podstatu javov len povrchne a pokiaľ je hranica medzi týmito štandardnými znalosťami a nadštandardnými (napr. odbornými) znalosťami rozmazaná, potom intenzionálna vágnosť slov vyplýva už z povahy vecí, teda z nejasného ohraničenia lexikálneho pojmu. Fenomén sémantickej vágnosti potvrdzuje aj bežné pozorovanie fungovania slov v reči. Napr. zistíme, že v prípade sklenej nádoby na zaváranie časť hovoriacich používa výraz *pohár* a časť uplatňuje výraz *fľaša*. Prípadne si uvedomíme, že sloveso *naliať* možno použiť nielen na opis „prototypického“ premiestnenia tekutiny z nádoby do nádoby bez použitia nástroja (naliať niečo z fľaše do pohára), ale aj na naplnenie taniera polievkou pomocou naberáčky: *nabrať/naliať plný tanier polievky*, *nabrať/naliať polievku do taniera*. W. Labov (1978, cit. podľa prekladu z roku 1983) urobil experimentálne merania korešpondencie medzi nakreslenými nádobami, ktorých tvary boli odstupňované vo vzťahu k istým parametrom (šírka, výška, oblosť, prítomnosť uška), a použitím výrazov *šálka*, *hrnček*, *miska*, *pohár*, *čása* na označenie daných útvarov. Jeho výskum extenzionálnej vágnosti bol do istej miery stimulovaný experimentmi v psychológii zaoberajúcimi sa povahou kategorizácie. Sémantickou vágnosťou sa zaoberá aj logika, ktorá skúma najmä prípady, keď nie je jasné, či určité entity spadajú do extenzie daného výrazu, čo spôsobuje neistotu pri určovaní pravdivostnej hodnoty výpovede. Úlohu korpusu v tejto oblasti vidíme v tom, že definitívne potvrdil nevalidnosť schematizujúcich modelov lexikálneho významu (napr. komponentovej analýzy) pre absolútnu väčšinu slov bežného jazyka. Ukázalo sa, že extenzionálnu vágnosť popri experimentálnom zisťovaní možno skúmať aj na veľkých korpusových dátach, rátajúc do nich aj internet, ktorý je tiež korpusom svojho druhu (Ocelák, 2011). Intenzionálnu vágnosť možno skúmať prostredníctvom analýzy kumulovaných vertikálne usporiadaných kontextov slov.

⁴ Programovo sa tu nebudeme dotýkať aktivít uskutočňovaných v rámci kognitívno-kultúrnej lingvistiky, resp. kognitívnej etnolingvistiky, ale sme si vedomí, že jej cenné podnety týkajúce sa prístupu ku konotačne bohatým konceptom je potrebné študovať a zamýšľať sa nad ich uplatnením v „bežnej“ lexikografii. O etnolingvistickej koncepcii výkladu významu pozri napr. výber štúdií Bartmiński, 2016, kvalitne preložených a editorsky pripravených I. Vaňkovou.

Samostatnou kapitolou sú kognitívne metaforické modely používané pri explanácii gramatických kategórií. Svojho času sme ukázali (Jarošová, 2013) inšpiratívny potenciál modelu ruského vidu, ktorý predstavila L. A. Janda (2008).

To, čo sa nám javí ako význam, je stabilizovanejšia, konvencionalizovanejšia časť kognitívnej bázy a tvorí s ostatnou časťou bázy kontinuum. Kognitívna báza, resp. skúsenostne budovaná báza znalostí, je výsledkom interakcie nášho tela a mysle s tzv. vonkajším svetom.⁵

5.1. Túto obrovskú **bázu znalostí**, fragmentárnych aj ucelenejších, pamäťových stôp po vnemoch a pod. nie je možné vyčerpávajúco opísať ani z hľadiska jedného človeka, ani z hľadiska spoločenstva ľudí, ktorých spája určitý jazyk. Internet sa na také kolektívne úložisko znalostí začína podobáť. Ak štrukturalisti urobili rozhodnutie, že tento obrovský kognitívny náklad treba oddeliť od niečoho, čo bude výsostne jazykové a bude možné to opísať, tak takúto metodologickú redukciu vcelku chápeme. Obsahy vedomia napojené na výrazovú stránku určitého znaku sú najmä v slovách všeobecnej slovnej zásoby potenciálne veľmi rozsiahle, ale pri vyslovení izolovaného slova sa spravidla vynorí len veľmi schematická a vágna predstava istej situácie. S týmto minimom vymedzeným ešte aj reláciami k významovo súvzťažným slovám sa pokúšal štrukturalizmus pracovať. **Paradigmatický rozmer slova** v analýzach dominoval. Pojem **invariantu** ani **komponentová analýza** (podľa vzoru fonológie) sa neukázali prínosné ani pre lexikológiu, ani pre lexikografiu. Postupne bolo čoraz jasnejšie, že výskum sa nedá robiť na izolovanom slove s jeho základným, prípadne „invariantným“ významom porovnávaným s „invariantnými“ významami jeho synonym. Postupne sa vytvorilo presvedčenie, že jednotlivé významy polysémického slova nie sú lexikálno-sémantickými variantmi nejakého invariantu, ale základnými lexikálnymi jednotkami (Filipec – Čermák, 1985).

5.2. Uznatie prvotnosti textu a **syntagmatického rozmeru slova** pre poznanie významu nebol problém pre lexikografiu, ale bolo potrebné uznať aj teoreticky, že **kombinatorika slova** je nielen doplňujúca metóda výskumu lexiky, ale jej základný a nevyhnutný predpoklad. Význam slova vytvorený ohraničením potenciálu obsahov vedomia, bázy znalostí o svete, sa objavuje až vtedy, keď je slovo súčasťou väčšieho, komunikačne relevantného kontextu. Túto znalostnú bázu, ktorá sa v rôznych kontextoch slova aktivizuje odlišným spôsobom, je potrebné zredukovať nielen preto, aby sa stala zvládnuteľnou z hľadiska opisu slova, ale najmä preto, lebo časť tejto bázy je zo spoločenského hľadiska oveľa menej relevantná ako iná časť. Relevantné sú tie znalosti, ktoré o výseku skutočnosti pomenovanom určitým slovom zdieľa signifikantná väčšina jazykového spoločenstva. To nie je napokon nič nové. Ako však určíme, ktoré znalosti/koncepty to sú? Pomocou analýzy veľkého množstva korpusových dokladov obsahujúcich dané slovo.

⁵ Zbližovaniu funkčného štrukturalizmu a kognitivizmu prospieva aj fakt, že nielen štrukturalisti, ale aj kognitivisty sa čoraz častejšie obracajú ku korpusovej analýze dát, ktorá zvyšuje empirický realizmus kognitivistickej explanácie javov. Napr. autori L. A. Janda a V. D. Soloviov skúmali v korpuse tzv. konštrukčné profily substantívnych synonym z pojmovej oblasti SMÚTOK a ŠŤASTIE a overovali hypotézu o korelácii konštrukčnej (vázobnej) a sémantickej blízkosti daných slov (Janda – Solovjev, 2009).

5.2.1. Frekventovaná spájateľnosť skúmaného slova ukazuje tie aspekty významu, ktoré sú z hľadiska jazykovej komunity najrelevantnejšie, najbežnejšie. Príznačky, ktoré tvoria komponenty lexikografického výkladu, teda modelu lexikálneho významu, sú extrahované z najfrekventovanejších kontextov, a tak predstavujú súbor typických vlastností opisovaného objektu alebo príznaku. V tomto zmysle naplňajú predstavu o kognitívnom/jazykovom zobrazení výseku skutočnosti v podobe **prototypickej entity**. Ide o prototypickosť budovanú na základe **frekvencie**. Iný prototypický efekt vytvára vlastnosť nazývaná v rámci kognitívnych prístupov **salientnosť**. Ide o to, že určitá obsahová zložka sa identifikuje ľahšie ako iná, nie pre svoju frekvenciu, ale pre svoju nápadnosť, markantnosť, teda pre to, čo je spojené s vizuálnou, prípadne inou senzorickou percepciou (porov. aj Kesselová, 2018, s. 8 – 9). Napr. adjektívum *červený* sa v textoch najčastejšie spája so substantívami *kríž* (*Červený kríž*) a *farba* (*červená farba*). Každé z uvedených spojení sa v korpuse *Omnia Slovaka III* vyskytuje viac ako 27 000-krát. Kým prvé spojenie tvorí samostatnú propriálnu pomenovaciu jednotku a nijako sa nezúčastňuje na výstavbe výkladu, tak druhé spojenie predstavuje v podstate substantivizáciu príznaku „červený“. Vo výklade funguje ako kategoriálny prvok. Pri asociačných testoch respondenti pri slove *červený* uvádzajú na prvom mieste slovo *krv*. V korpuse sa toto spojenie vyskytuje 765-krát, čo je neporovnateľne menej ako *Červený kríž*. Ale v zmysle salientnosti, prominentnosti príznaku je prototypické len spojenie *červená krv*. Slovo *krv* sa zúčastňuje aj na výklade významu heslového slova **červený** – „majúci farbu krvi, vlčieho maku“. Niektorí kognitívni lingvisti považujú rozdielne výsledky korpusovej analýzy a psychologických testov za dôkaz toho, že je potrebné štatistické spracovanie výsledkov jazykovej produkcie (textov, prehovorov) dopĺňať výsledkami psycholingvistických experimentov. S tým možno súhlasiť, ale napr. salientnosť kolokátu je možné určiť aj na základe korpusových dát, pretože v porovnianiach ako ustálených útvaroch je komparátum *krv* (*červený ako krv*) na prvom mieste popri ďalších pomerne silných komparátach ako *rak*, *paprika* a menej frekventovaných členoch prirovnania ako je *paradajka*, *ruža*, *cvikla*, *repa*, *pivónia* a *vlčí mak*. J. Dolník (2007, s. 109 – 110)⁶ poukazuje na to, že prototyp sa vymedzuje aj na základe

⁶ Autor považuje v tejto práci za zvlášť dôležité vymedziť pojmy **prototyp** a **prototypový efekt**. Spravidla nie je možné chápať prototyp ako ústredný prvok triedy, ktorý je porovnávacím etalónom pre ostatné prvky v procese konštituovania sa kategórie. Ukázalo sa, že mnohé kategórie sú konštituované na inom základe – na základe asociatívnych vzťahov v zmysle wittgensteinovskej „rodinnej podobnosti“. Autor preto navrhuje reinterpretovať pojem prototypu tak, že namiesto konštitučného prvku kategórie ho budeme chápať ako osobitný efekt. Prototypový efekt spočíva v tom, že „používateľ jazyka za štandardných okolností vníma kategórie prostredníctvom ich prominentných exemplárov a ich mentálnych obrazov, ktoré sa konštituovali na základe prototypových, resp. typických vlastností reprezentujúcich štandardnú intenziu pojmu. ... Prototyp je teda to, čo je štandardne preferované“ (Dolník, 2007, s. 108 – 109). Tieto hodnotiace štandardy sa uplatňujú ako pri wittgensteinovských, tak aj pri aristotelovských kategóriách a „vytvorili sa pod tlakom potreby identifikovať entity“ (op. cit., s. 109). Autor na

typických príznakov, podľa ktorých najľahšie a najrýchlejšie identifikujeme entitu ako prvok príslušnej kategórie. Ilustruje to na príklade slova *vojak*, ktorý sa v slovníku vymedzuje ako „príslušník armády“, ale štandardne túto osobu identifikujeme podľa vonkajších príznakov (uniforma vrátane pokrytia hlavy a obuvi, zbraň a pod.).

5.3. Môžeme si teda predstaviť, že to, čomu tradične hovoríme význam a opisujeme to v slovníkoch, sú stabilizovanejšie, intersubjektívne úseky znalostnej bázy, ktorých sémanticko-pragmatické komponenty vznikajú vďaka prototypovému efektu. Tieto úseky majú korelácie so sluchovo/vizuálne vnímateľnou formou vo funkcii znaku. Korelácia formy s obsahom a obsahu s formou sa vytvorila v komunikácii a v priebehu myslenia. Teda vznikla počas procesov. V tomto zmysle by primeraný **model významu v komunikácii** mal byť **procesuálny**, resp. procedurálny v tom zmysle, ako o tom uvažuje J. Kořenský (1992), J. Dolník (2012, 2017), M. Nagy (2014). V tomto modeli sa skutočný význam vytvára len v komunikácii a podoba znalostnej/sémanticko-pragmatickej bázy, teda podoba „predpokladov rečovej činnosti“, od komunikačných významov závisí. Ak chceme mať procesuálny model, teda taký, ktorý vysvetľuje dynamiku významu v procese komunikácie, tak potom musíme pracovať s **komunikačným znakom, ktorý je unilaterálny** a odkazuje na aktuálne obsahy vedomia (Panfilov, 1977; Novák, 1978; Solncev, 1981; Horecký, 1985; Kořenský, 1992; Dolník, 2012). Komunikácia a výsledky komunikácie (prehovor, prípadne záznam/text ako komunikačná konzerva) sú jediná realita, ktorú máme k dispozícii bezprostredne.

J. Kořenský (1992) sa vzdáva predstavy o reči ako o používaní jazyka tvoreného diskretnými bilaterálnymi jednotkami a prijíma predstavu o reči ako o aktuálnej formácii prvkov obsahového kontinua do podoby slov, syntagiem, viet. Sémantika je procedúra aktuálne uskutočňovaná v reči a predpokladom rečovej činnosti je dynamické obsahové kontinuum. Štruktúracia, systémová organizácia tohto kontinua, je interpretáciou a projektom tzv. vonkajšej reality. Produktor a recipient reči sú takisto súčasťou vonkajšej reality, reč je interakčným procesom vnútri tejto reality (op. cit., s. 268; porov. aj „jednosvetový model jazyka“ v Dolník, 2017, s. 53 – 54). Uloženie dynamicky chápaného súboru informácií o slovnej zásobe, teda jej procesuálny model, by mal mať podľa Kořenského tri komponenty: 1. otvorenú množinu textov, z ktorej sa priebežne čerpajú údaje tvoriace obsah sémantickej bázy, 2. formačné pravidlá lexikálnej realizácie daného prirodzeného jazyka spolu s identifikačnými pravidlami príjemcu, 3. pravidlá reprezentujúce základné informácie o konštrukcii textu ako ekvivalent gramaticko-štylistických údajov. Model má nepochybne ráz

druhej strane ukazuje (na príklade slova *smiech*), že sú aj prípady kategorizácie prebiehajúcej ako pričleňovanie prvkov k prvotnému preferovanému exempláru – prototypu. Teda v prípade skúmania procesu kategorizácie môžeme s pojmom prototyp pracovať v zmysle prototypového efektu (*mlieko, hniezdo, hmyz, párnokopytník*) a aj v zmysle prominentného konštitučného prvku kategórie (*smiech, plač*). Závisí to od druhej entity, ktorú význam zachytáva.

predbežnosti a vágnosti, ale jeho cieľ je formulovaný jasne: naplnenie funkčnej jednoty medzi významom ako potenciálom a významom ako aktuálnym použitím, a to v tom zmysle, že „každé použitie zaznamenané v korpuse textov sa pomocou štrukturačných informácií vnáša do komplexu sémantickej bázy a do súboru formačných pravidiel.“ Takáto komplexná lexikálna databáza je akoby „procesuálne poňatým veľkým výkladovým slovníkom“ a v prípade potreby môže byť základom pre spracovanie tradičnejších špecializovaných slovníkov (op. cit., s. 270). M. Nagy (2014, s. 205) konštatuje, že Kořenského prístup je blízky kognitivistickým teóriám, ktoré chápu vzťah medzi výrazom a významom ako vzťah medzi prístupovým bodom a bázou znalostí vo forme sémantickej siete.

5.3.1. Model „procesuálneho“ významu musí brať do úvahy jednak jeho subjektivitu a telesné ukotvenie, jednak jeho intersubjektívnu povahu. Z hľadiska prvej požiadavky musí byť kompatibilný so psychologickými a neurofyzologickými poznatkami. Z hľadiska druhej požiadavky by mal byť kompatibilný s korpusovo založenými systémovými opismi lexikálno-gramatického a sémanticko-pragmatického kontinua.

Najprv niekoľko slov k **subjektivite významu**. Čo považujú psychológovia a biológovia za biologicky prijateľný model? Biológ I. Farkaš a psychológ J. Rybár za taký považujú model ukotvenej kognície, resp. vtelenej a situovanej kognície. Vtelenosť ako vplyv tela pri kognícii a situovanosť ako interakcia človeka s prostredím sú dôležité mechanizmy ukotvenia významov v multimodálnych oblastiach mozgovej kôry. Kognitívny systém sa naučí reprezentovať významy/koncepty v procese interakcie s prostredím. Čo značí reprezentácia konceptov, teda vyšších kognitívnych procesov? J. Rybár (2015), opierajúc sa o experimentálne a klinicky podoprenú teóriu L. W. Barsaloua, sa nazdáva, že reprezentácia má podobu mentálnej simulácie. Ide o stimulom vyvolané reaktivovanie perцепčných motorických a introspektívnych stavov získaných v priebehu našej skúsenosti so svetom, telom a mysľou. Podobne I. Farkaš (2009) hovorí, že ide o aktivačné vzorce zahŕňajúce informácie z rôznych senzorických modalít. Pojmy, a to ani tie abstraktné, nie je možné úplne odtrhnúť od perцепčno-motorických reprezentácií, ktoré sú na neurálnej úrovni evidovateľné. Stav vyjadrený v pojme „sedenie“ zachytí mozog „rôznymi modalitami a integruje ich do multimodálnej reprezentácie uloženej v pamäti (ako stolička vyzerá, ako ju dotykovo cítime, prostredníctvom introspekcie zachytí naše pocity komfortu a relaxácie)“ a pri používaní kategórií zvierat sa aktivizujú vizuálne oblasti (Rybár, 2015, s. 4).

Model, ktorý rieši **intersubjektívnu, sociálnu povahu významov**, opisuje význam fenomenologicky ako mentálnu skúsenosť prístupnú cez jazykovú empiriu, cez súbor dokladov (Langacker, 2008, s. 31), teda nezávisle od neurálnej bázy. Súhlasíme s M. Nagyom (2014, s. 114), že metodologicky môžeme v tomto prípade

využiť „jednotkové inštrumentárium“ štrukturalizmu. Kognitívnu (sémanticko-pragmatickú) bázu – kontinuum – je teda výhodné riešiť ako súhrn diskretných bilaterálnych jednotiek, ktoré získame generalizáciou a interpretáciou väčšieho množstva komunikatívnych udalostí. Modelom takto uchopeného významu je napr. **heslo akademického slovníka** poňatého ako istý **slovocentrický opis jazyka**. Na najnižšej abstrakčnej úrovni budeme pracovať s Filipcovou lexémou-kontextovým typom, na vyššej úrovni s lexiou. Výklad takejto jednotky je viacej ponorený do kontextu, nie je redukovaný. Výklad naznačuje pravdepodobnostne formulovaný významový potenciál lexikálnej jednotky a doklady ilustrujú typickú, prípadne menej bežnú realizáciu alebo niekedy aj kreatívne využitie typického použitia. Opakovanie javov a ich opozície je možné a výhodné opísať ako systém, ale stále treba mať na mysli, že diskretizácia rečovo-jazykového kontinua je výsledkom náročnej analýzy veľkého množstva empirického materiálu, a teda diskretnosť je vlastnosť modelu, a nie objektu. Forma opisu má štrukturalistické základy, ale explanácia je založená kognitívne.

6. Záver. Porovnanie štruktúrno-funkcionálneho a kognitivistického rámca nám ukazuje, že nie je potrebné vzdať sa užitočných súčastí funkcionálno-systémového dedičstva. Treba využívať explanačný potenciál konceptu **funkcia** a skúmať, ako vplýva na utváranie významu a formy. Pravidelnosti, opakujúce sa jazykové javy, a ich opozície je vhodné opisovať v podobe, ktorá tvorí systém. Naše formálno-obsahové modely teda môžu čerpať z funkcionalizmu, ale ich status sa mení. To, čo opisujeme v slovníku, nie je systémová jednotka tvoriaca súčasť ideálneho, resp. virtuálneho jazykového systému, ale generalizácia a interpretácia významov slova skúmaných vo veľkom množstve kontextov, teda dokladov aktuálnej komunikácie. Cez generalizáciu aktuálnych významov načrtávame významový potenciál (predpoklad rečovej činnosti) a odkazujeme na niečo, čo je uložené v mozgu a externalizované (prejavené vo vnímateľnej podobe) v rečovej aktivite.

Slovníkový výklad významu sa opiera o spôsoby použitia slova, je ponorený do kontextu. Ide o sekundárny, používateľsky orientovaný model, ktorý vychádza z jedinej bezprostredne pozorovateľnej reality, ktorou je reč. Opis sa opiera o jednotkový inventár štruktúrneho funkcionalizmu a je budovaný s vedomím, že diskretnosť a bilaterálnosť jednotiek je vecou prezentačného modelu, nie reality, ktorú prezentuje. Je to model určený používateľovi a zohľadňuje **sociálny a intersubjektívny charakter jazyka**. Prezentácia významu v slovníku ako druh modelu má v podstate sekundárny charakter. Je to konkrétnejšia a statickejšia verzia **primárneho teoretického modelu**, ktorý má ambíciu mať **psychologizujúci, procesuálny charakter**. Usiluje sa (veľmi schematicky) vysvetliť, akým spôsobom jestvuje význam v procese komunikácie, v rečovej činnosti, aké mentálne fenomény sa objavujú počas počúvania a hovorenia. Tento model nesmie strácať zo zreteľa požiadavku kompatibility svojich výkladov s poznatkami získanými na neurálnej úrovni.

Významový potenciál a aktuálny význam slova majú jednotnú ontologickú podstatu, pretože sú súčasťou skúsenostnej a interakčne budovanej bázy znalostí, ktorá má dynamický a pravdepodobnostný charakter. Časť tejto sústavy znalostí má pravidelné korelácie so slovným znakom chápaným ako forma. Aktuálny význam slova pri produkcii tvoria znalostné komponenty aktivizované v závislosti od kontextu konkrétnej situácie. K nim sa priradí výraz s najpravdepodobnejším korelačným vzťahom (unilaterálny slovný znak). Pri počúvaní je forma slova v kontexte podnetom pre simuláciu vnemov spojených s relevantnou situáciou, teda tiež ide o aktiváciu určitej časti kognitívneho kontinua. Funkčná jednotka významového potenciálu a aktuálneho významu v procesuálnom modeli manifestuje absenciu language-parolovej opozície. Tento jav potvrdzujú aj korpusové analýzy, ukazujúce, že význam má difúzny, vágny a vysoko variabilný charakter. Procesuálny model si z ontologickej jednoty významového potenciálu a aktuálneho významu vyberá aktuálny význam, teda komunikačnú udalosť, ktorá takýto význam generuje. Slovníkový model sa zameriava skôr na významový potenciál, teda dynamicky chápané predpoklady komunikačných udalostí.

Literatúra

- BARTMIŇSKI, Jerzy: Jazyk v kontextu kultury. Dvanásť statí z lublinské kognitívnej etnolingvistiky. Prekl. a ed. I. Vaňková. Praha: Karolinum 2016. 168 s.
- BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič: Teorija morfoložičeskich kategorij. Leningrad: Nauka 1976. 256 s.
- ČERMÁK, František: Prague School of Linguistics Today. In: *Linguistica Pragensia*, 1995, roč. 38, č. 1, s. 1 – 15. Dostupný na: <https://ucnk.korpus.cz/doc/prague.rtf> [cit. 22. 07. 2018].
- ČERMÁK, František: Lexikón a sémantika. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2010. 358 s.
- DOLNÍK, Juraj: Slovný význam a jeho explikácia. In: *Jazykovedný časopis*, 1978, roč. 29, č. 2, s. 112 – 122.
- DOLNÍK, Juraj: Teoretické zobrazenie komunikatívneho uplatnenia slova. In: *Jazykovedný časopis*, 1986, roč. 37, č. 1, s. 29 – 38.
- DOLNÍK, Juraj: Prístupy k skúmaniu lexikálneho významu. In: *Jazykovedný časopis*, 1990a, roč. 41, č. 1, s. 49 – 60.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikálna sémantika. Bratislava: Univerzita Komenského 1990b. 303 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- DOLNÍK, Juraj: Prototyp v lexikálnom význame. In: *Lexikálna sémantika a derivatológia*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 107 – 113.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikálna pragmatika. In: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)*. Na počesť Alexandry Jarošovej. Eds. K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková. Bratislava: Veda 2012, s. 41 – 49.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- DOLNÍK, Juraj – BENKOVIČOVÁ, Jana – JAROŠOVÁ, Alexandra: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava: Veda 1993. 192 s.
- ĐUROVIČ, Lubomír: Pražský lingvistický krúžok a kontext československej lingvistiky. In: *Jazykovedný časopis*, 2007, roč. 58, č. 2, s. 113 – 116.
- FARKAŠ, Igor: Významy ako mentálne simulácie v situačnom modeli. In: *Kognice a umelý život IX*. Eds. J. Kelemen – V. Kvasnička – J. Rybár. Opava: Slezská univerzita 2009, s. 69 – 76. 2009. Dostupný na: <http://cogsci.fmph.uniba.sk/~farkas/Papers/farkas.kuz09.pdf> [cit. 22. 07. 2018].

- FILIPEC, Josef: Lexicology and Lexicography: Development and State of the Research. In: The Prague School of Structural and Functional Linguistics. Ed. P. A. Luelsdorf. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company 1994, s. 163 – 183. Citované podľa: Jozef Filipec: *Studia Lexicologica*. Do tlače pripravil E. Eichler. Mníchov: Verlag Otto Sagner 1996, s. 138 – 157. Dostupný na: <https://www.peterlang.com/view/title/66426> [cit. 22. 07. 2018].
- FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: *Česká lexikologie*. Praha: Academia 1985. 281 s.
- FRANCO, Karlien – GEERAERTS, Dirk – SPEELMAN, Dirk – VAN HOUT, Roeland: Variation in lexical diversity: the influence of concept-related features. In: Abstract Book. The 20th International Congress of Linguists, 2 – 6 July 2018 Cape Town, South Africa, s. 431. Dostupný na: http://icl20capetown.com/images/ICL20-Abstract%20Book_010718.pdf [cit. 22. 07. 2018].
- Functionalism in Linguistics. Eds. R. Dirven – V. Fried. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company 1987. 489 s.
- GEERAERTS, Dirk: *Theories of Lexical Semantics*. New York: Oxford University Press 2010. 362 s.
- GEERAERTS, Dirk: *Lexical Semantics*. Oxford Research Encyclopedias. Online Publication Date: 2017. Dostupný na: <http://linguistics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-292017> [cit. 22. 07. 2018].
- GRONDELAERS, Stefan – GEERAERTS, Dirk – SPEELMAN, Dirk: A case for a cognitive corpus linguistics. In: *Methods in Cognitive Linguistics*. Eds. M. Gonzales-Marquez – I. Mittelberg – S. Coulson – M. Spivey. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin 2007, s. 149 – 169.
- HANKS, Patrick: Typicality and Meaning Potentials. In: *Proceedings of ZüriLEX'86*. Ed. M. Snell-Hornby. Tübingen: Francke Verlag 1988, s. 37 – 47.
- HANKS, Patrick: Linguistic Norms and Pragmatic Exploitations or: Why Lexicographers Need Prototype Theory and Vice Versa. In: *Papers in Computational Lexicography. Complex'94*. Eds. F. Kiefer – G. Kiss – J. Pajzs. Budapest: Research Institute for Linguistics – Hungarian Academy of Science 1994, s. 89 – 113.
- HANKS, Patrick: *Lexical Analysis: Norms and Exploitations*. The MIT Press 2013. 480 s.
- JANDA, Laura Alexis: Semantic Motivations for Aspectual Clusters of Russian Verbs. In: *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists, Ohrid, September 2008*. Vol. 1: Linguistics. Ed. Ch. Y. Bethin. Bloomington: Slavica Publishers 2008, s. 181 – 196.
- JANDA, Laura A. – SOLOVYEV, Valery D.: What constructional profiles reveal about synonymy: A case study of Russian words for SADNESS and HAPPINESS. In: *Cognitive Linguistics*, 2009, roč. 20, č. 2, s. 367 – 393. Dostupný na: <http://ansatte.uit.no/laura.janda/mypubs/cogl.2009.018.pdf> [cit. 28. 08. 2018].
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská a zásady spracovania slovníka. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, s. 13 – 47.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Vidová opozícia a vidová korelácia v slovenčine. In: *Jazykovedný časopis*, 2013, roč. 64, č. 1, s. 5 – 47.
- KESSELOVÁ, Jana: Implicitná a explicitná autoreferencia v dialógu. In: *Slovenská reč*, 2018, roč. 83, č. 1, s. 7 – 22.
- KOŘENSKÝ, Jan: K otázce procesuálního pojetí slovní zásoby. In: *Slovo a slovesnost*, 1992, roč. 53, číslo 4, s. 265 – 272.
- LABOV, Wiliam: Denotational structure. In: *Papers from the parasession on the lexicon*. Eds. D. Farkas – W. M. Jacobsen – K. W. Todrys. Chicago: Chicago Linguistic Society 1978, s. 220 – 260. Citované podľa: *Struktura denotativnych značení*. In: *Novoje v zarubežnoj lingvistike*. Vypusk XIV. Problemy i metody leksikografii. Eds. T. S. Zevachina – B. J. Gorodeckij. Moskva: Progress 1983, s. 133 – 176.
- LEŠKA, Oldřich: Vilém Mathesius (1882 – 1945). In: *Slovo a slovesnost*, 1995, roč. 56, č. 2, s. 81 – 97.
- LANGACKER, Ronald: *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press 2008. 562 s.

- MATHESIUS, Vilém: O potenciálnosti jevů jazykových. In: Věstník Královské české společnosti nauk, 1911, s. 1 – 24. Citované podřa: U základů Pražské jazykovědné školy. Prameny české a slovenské lingvistiky. Ed. J. Vachek. Praha: Academia 1970, s. 5 – 34.
- MATHESIUS, Vilém: Několik slov o podstatě věty. In: Časopis pro moderní filologii a literatury, 1923/24, roč. 10, č. 1, s. 1 – 6. Citované podřa: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha: Melantrich 1947, s. 224 – 233.
- MATHESIUS, Vilém: On linguistic characterology with illustration from modern English. In: Actes du Premier congres international de linguistes a La Haye du 10–15 avril 1928. Leiden: A.W. Sijthoff 1929a, s. 56 – 63. Citované podřa: O lingvističeskoj charakterologii (na materijale sovremennogo anglijskogo jazyka). In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. Vyp. XXV. Kontrastivnaja lingvistika. Eds. V. P. Neroznak – V. G. Gak. Moskva: Progress 1989, s. 18 – 26.
- MATHESIUS, Vilém: Funkční lingvistika. In: Sborník přednášek proslovených na prvním sjezdu čs. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3. – 7. dubna 1929. Praha: Stálý přípravný výbor sjezdový 1929b, s. 118 – 130. Citované podřa: Z klasického období pražské školy 1925 – 1945. Ed. J. Vachek. Praha: Academia 1972, s. 27 – 39.
- MATHESIUS, Vilém: Deset let Pražského lingvistického kroužku. In: Slovo a slovesnost, 1936, roč. 2, č. 3, s. 137 – 145.
- MATHESIUS, Vilém: O soustavném rozboru gramatickém. In: Slovo a slovesnost, 1942a, roč. 8, č. 2, s. 88 – 92.
- MATHESIUS, Vilém: Řeč a sloh. In: Čtení o jazyce a poezii. Eds. B. Havránek – J. Mukařovský. Praha: Družstevní práce 1942b, s. 10 – 100.
- MATHESIUS, Vilém: Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického. Ed. J. Vachek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1961. 279 s.
- NAGY, Marek: Hranice významu. Proměny československé a české lexikální sématicky. Olomouc: Univerzita Palackého 2014. 250 s.
- NĚMEC, Igor: Lexikální význam ve světle teorie Pražské školy. In: Slovo a slovesnost, 1996, roč. 57, č. 3, s. 218 – 225. Dostupný na: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3688> [cit. 22. 07. 2018].
- NEUMEYER, Frederick: The Prague School and North American functionalist approaches to syntax. In: Journal of Linguistics, 2001, roč. 37, č. 1, s. 101 – 126.
- NOVÁK, Pavel: Některé přednosti tzv. unilaterálního pojetí (jazykového) znaku. In: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 3 – 4, s. 215 – 217.
- OCELÁK, Radek: Empirický výzkum vágního významu: vágní skalární modifikátory v češtině. In: Bohemica Olomucensia, 2009, roč. 3, č. 3, s. 214 – 223.
- Omnia Slovaca III Maior. (18.01) Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2018. Dostupný na: http://sketch.juls.savba.sk/bonito2/run.cgi/first_form [22. 07. 2018].
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Lexikológia slovenčiny. Bratislava: Stimul 2011. 252 s.
- PANFILOV, Vladimir Zinovjevič: Filosofskije problemy jazykoznanija. Moskva: Nauka 1977. 287 s.
- RYBÁR, Ján: Paradigma ukotvenej kognície – nový pohľad na mentálne reprezentácie. In: Kognícia a umelý život. Trenčianske Teplice, 25. – 28. 5. 2015. [online]. Zborník z konferencie. Eds. I. Far-kaš – M. Takáč – J. Rybár – J. Kelemen. Dostupný na: <http://cogsci.fmph.uniba.sk/kuz2015/zbornik/prispevky/rybar.pdf> [cit. 22. 07. 2018].
- SINCLAIR, John: The Empty Lexicon. In: International Journal of Corpus Linguistics, 1996, roč. 1, č. 1, s. 99 – 119.
- Slovenský národný korpus – Sémantická blízkosť slov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.sk/semä> cit. [22. 07. 2018].
- SOLNCEV, Vadim Michajlovič: Systém a struktura v jazyce. Praha: Academia 1981. 272 s.
- ZENNER, Eline – SPEELMAN, Dirk – GEERAERTS, Dirk: Cognitive Sociolinguistics meets loanword research: Measuring variation in the success of anglicisms in Dutch. In: Cognitive Linguistics – The Quantitative Turn. Ed. L. A. Janda. De Gruyter Mouton 2013, s. 251 – 294.

PREDVOLEBNÝ DISKURZ V PROSTREDÍ SOCIÁLNYCH SIETÍ Z POHLADU PRAGMALINGVISTIKY

Natália Kolenčíková

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

KOLENČÍKOVÁ, Natália: Pre-election Discourse in the Field of Social Networking from a Pragmalinguistic Point of View. *Slovak Language*, 2018, Vol. 83, No 2, pp. 143-159.

Abstract: The aim of the article is to use analytic and interpretative methods to present the pragmatic-communicative potential of the expressive characters of individual language levels as identified in the chosen texts of pre-election media discourse. The introduction section clarifies the definition of the term (media) discourse and in relation to pragmatics implies the inevitability of its understanding in terms of interdisciplinarity. Based on the pre-election texts published on the facebook site of the chosen political party, we highlight the persuasively-oriented pragmatic-communicative possibilities of some language phenomena. In the mode of *pars pro toto*, the contribution aims to point out the selected pragmatic-communicative aspects of the language phenomena of the Slovak language appearing in the area of media discourse.

Key words: discourse, media discourse, persuasion, pragmalinguistics, pragmatic-communicative potential, pre-election discourse

Sféra politickej komunikácie podobne ako mnohé ďalšie dynamicky sa rozvíjajúce oblasti prirodzene reflektuje rozširovanie škály dorozumievacích možností. Aj v tomto komunikačnom prostredí sa k tradičným spôsobom verbálneho kontaktu s občanom pridružujú nové dorozumievacie cesty, pričom pri ich vedeckom skúmaní nemožno abstrahovať od imanentného cieľa textov vznikajúcich vo vymedzenej komunikačnej oblasti, ktorý je orientovaný na ovplyvňovanie primárneho adresáta v žiaducom spoločensko-politickom smere. Na výslednom efekte tohto pôsobenia sa, pochopiteľne, vo vzájomnej spolupráci značne podieľajú mnohé jazykové aj mimojazykové determinanty. Usúvzťažniac kontextovú mnohoaspektovosť východiskového podhubia komunikátov fungujúcich v pertraktovanom komunikačnom priestore s ich zmieňovaným cieľom preto považujeme za perspektívne nazerať na stanovenú problematiku v spojitosti s termínom diskurz a na báзовom metodologickom podklade pragmalingvistických východísk.

1. PREDVOLEBNÝ (MEDIÁLNY) DISKURZ A PRAGMALINGVISTIKA

V bežnom jazyku sa pojem **diskurz** pod vplyvom francúzskeho a anglického významu tohto slova chápe synonymne s rozhovorom či debatou; diskurz ako termín je v súčasnosti populárny predovšetkým v oblasti rozmanitých spoločenských, humanitných a sociálnych vied¹. Hoci uvedený termín môžeme v zmysle „umenie

¹ Ponímanie diskurzu v niekoľkých ďalších s lingvistikou korešpondujúcich vedeckých disciplínach (sociológia, psychológia, semiotika, kulturológia, literárna veda, filozofia, sémantika) báзово pri-

viest' rozhovor, diskusiu“ postrehnúť už v spojitosti s klasickou rétorikou (Klincková, 2008, s. 56), jeho aktuálne vedecké ponímanie je zreteľným spôsobom ovplyvnené charakteristikou vyplývajúcou z filozofickej koncepcie francúzskeho mysliteľa Michaela Foucaulta, ktorý diskurz vníma ako „praktiky systematicky formujúce objekt, o ktorom hovoria“ (Foucault, 1972, s. 49). Takto definovaný diskurz znamená začiatok jeho aktívnej odbornej reflexie z pohľadu ďalších vied prispôsobenej ich konkrétnym podmienkam. Napriek tomu ani v rámci jednej samostatne etablovanej vedeckej disciplíny, akou je napríklad lingvistika, nie je možné hovoriť o jeho presnom, jednoznačnom a všeobecne prijatom teoretickom vymedzení².

Publikačné výstupy západoslovanskej jazykovednej proveniencie spojené záujmom o problematiku diskurzu naznačujú a odkazmi na predovšetkým angloamerické zdroje profilujú tri aktuálne dominantné, zreteľne sa vyjavujúce smery jeho chápania: 1) diskurz je textom, formou textu, súborom výpovedí so vzťahom k istému prostrediu, funkcii či užšie alebo širšie chápanej (komunikačnej) situácii (napr. Kraus, 2003; Patráš, 2003), resp. použitím jazyka, rečovou udalosťou v komplexe naznačených okolností (napr. Rašová, 2013; Laskowska, 2004; Dulebová, 2013) – vyjavuje sa teda jeho statické, ale aj dynamické ponímanie; 2) diskurz je tvorený textom, ale aj kontextom, v rámci ktorého vzniká a komunikuje (napr. Hoffmannová, 1997; Hirschová, 2013; Dolník – Orgoňová, 2010); 3) diskurz je konkrétnou a aktualizovanou reprezentáciou rozmanitých aspektov sveta analyzovaných s dôrazom na ich produkciu, recepciu a interpretáciu, pričom tento širokospektrálny prúd predstavujú najmä primárni teoretici diskurzu, ako N. Fairclough (2009) či T. van Dijk (1985), v slovenskej lingvistike čiastočne napríklad J. Horecký (2001) alebo svojou komplexnou vedeckou tvorbou M. Bočák. Prípady, v ktorých sa diskurz včleňuje do synonymického radu k textu, prehovoru, prejavu či komunikátu bez bližších situačných špecifikácií, nachádzame už len zriedkavo (pozri napr. Findra, 2004, s. 125).

J. Hoffmannová vníma diskurz ako „integrovaný celok textu a kontextu, ako spojenie jazykovej realizácie interakcie a jej kontextového presahu“ (Hoffmannová, 1997, s. 8). Táto formálne krátka, no sémanticky výstižná definícia vymedzuje aj chápanie diskurzu, ktoré je východiskové pre aktuálnu štúdiu a naznačuje jej smerovanie v intenciách druhého zo zmieňovaných diskurzkoncepčných prúdov. Netreba teda špeciálne zdôrazňovať, že pri zvolenom prístupe k diskurzu sa nemožno

bližujú napr. O. Orgoňová – J. Dolník (2010, s. 63 – 75), S. Schneiderová (2015, s. 56 – 63) či R. Štefančík – I. Dulebová (2017, s. 44 – 46).

² Na nezanedbateľný vplyv zmieňovaného filozofa v ponímaní diskurzu poukazuje aj členenie teórií orientujúcich sa na jeho skúmanie do kategórií „foucaultovských“ a „nefoucaultovských“ konceptualizácií. Pre lingvistiku je pritom relevantná predovšetkým druhá skupina, v rámci ktorej sa ďalej rozlišuje formálny prístup (vnímajúci diskurz ako text alebo jazyk) a empirický prístup (prezentujúci konverzáciu ako sociálnu interakciu) (McHoul – Grace, 1993, s. 26).

obmedziť výlučne na jeho jazykové charakteristiky. Nevyhnutnosť viacrozmerného, interdisciplinárneho skúmania diskurzu v našom jazykovednom prostredí teoreticky a následne i aplikačne zdôrazňujú najmä O. Orgoňová a J. Dolník, keď diskurz poňímajú ako „multidimenzionálny jav zahŕňajúci nielen lingvistický aspekt, ale tiež napríklad sociálny, psychologický, kognitivistický, semiotický, kulturologický a iné aspekty“ (Dolník – Orgoňová, 2010, s. 64).

Na základe naznačených ideových východísk diskurz v predložennom texte skúmame ako multidimenzionálny jav zahŕňajúci na jednej strane súbor výpovedí či textov (reprezentujúcich jeho lingvistický aspekt), no na druhej strane komplex konkrétnych a jedinečných spoločenských, psychologických, kognitivistických a ďalších činiteľov, v rámci ktorých tieto výpovede či texty komunikujú a fungujú. Špecificky sa pritom orientujeme na situáciu, účastníkov, ciele, rečový akt, tón komunikácie, inštrumenty a médiá, normy a žánre, ktoré považujeme za kontextové aspekty (politického) diskurzu (porov. Orgoňová – Dolník, 2010, s. 98) súčasne tvoriace metodologický podklad skúmaní vytýčených v aktuálnom texte. Zvolené výpovede či texty sa teda usilujeme analyzovať vo vzťahu k uvedeným mimojazykovým atribútom diskurzu.

Naša štúdia už svojím názvom vyjadruje orientáciu na istý tematicky, časovo a funkčne zúžený typ diskurzu – na predvolebný mediálny diskurz; je preto pochopiteľné, že venujeme pozornosť aj „medzistupňovému“ **politickému diskurzu**. Centrum záujmu sa koncentruje predovšetkým na priesečník špecifik uvedených troch diskurzov, pričom pre zjednodušený vzťah medzi nimi naviazaný na os *jedinečné – všeobecné* platí, že každý predvolebný diskurz je podmnožinou politického diskurzu a väčšinová časť politického diskurzu je vzhľadom na prostriedok svojho šírenia zároveň aj podmnožinou mediálneho diskurzu.

M. Bočák uvádza, že „mediálny diskurz býva chápaný ako prostriedok, ba dokonca agens určitých presvedčení cirkulujúcich v kultúre/spoločnosti“ (Bočák, 2012). Mediám sa vo všeobecnosti pripisuje schopnosť ovplyvňovať postoje a správanie ľudí, preto sa okolo neho vytvára sieť vzťahov s ďalšími diskurzmi, ktoré majú eminentný záujem participovať pri pôsobení na spoločnosť. Uvedenú skutočnosť považujeme za ideové východisko, ktoré nás oprávňuje pristupovať k výskumu predvoleného/politického diskurzu v spätosti s mediálnou komunikáciou a v kontexte pragmalingvistického teoreticko-metodologického podložia. Vychádzame pritom z konštatovania J. Černého, že časť pragmalingvistiky sa stotožňuje s „teóriou verbálneho ovplyvňovania, v ktorej sa presadzuje poznatok, že hlavným cieľom niektorých výpovedí nie je prenos informácií, ale práve ovplyvňovanie poslucháča“ (Černý, 1996, s. 364).

Perspektívu mediálneho diskurzu nevymedzujeme len prostriedkami šírenia (politických) komunikátov; okrem nich je pre nás mediálny diskurz takisto zväzkom

rozmanitých mimojazykových faktorov, ktoré aktívne ovplyvňujú podobu prenášaných informácií. Svedčia o tom aj lingvistické výskumy približujúce osobité vlastnosti textov vznikajúcich v elektronickom prostredí. Mediálnemu diskurzu okrem mediačného potenciálu pripisujeme aj mediatizačný potenciál³. Pripomínáme však, že mediálny diskurz zahŕňa rôznorodé textové typy a žánre a pristupovať k nemu ako k homogénnej jednote nepovažujeme za perspektívne.

Ako hlavný cieľ politického diskurzu vnímame úsilie ovplyvňovať adresáta súvisiace so získaním, udržaním a realizáciou politickej moci. Vzhľadom na efektívnosť mediálne šírených komunikátov nie je prekvapujúce, že účastníci politického diskurzu s očakávaním žiaduceho výsledku pristupujú k spolupráci a komunikačný proces takmer automaticky a neuvedomelo prispôsobujú médiami určeným požiadavkám. V snahe zapôsobiť na osobnosť adresáta a jeho konanie sa tak medializuje aj jazyk politického diskurzu, pričom sa vo vzájomnej spolupráci funkčne využíva prirodzený pragmakomunikačný potenciál konkrétnych jazykových prvkov, prostriedkov a postupov.

K. Michalewski, ktorý analyzuje situáciu v Poľsku, uvádza, že využívanie internetových komunikačných spôsobov v oblasti politiky umocňuje bezprostrednú demokraciu (Michalewski, 2013, s. 83). Sme presvedčení, že opodstatnenosť spomínaného tvrdenia sa prieskumne preukazuje v spojitosti s fenoménom **sociálnych médií**⁴ a predovšetkým sociálnych sietí ako ich jedinečnej formy, ktorá je nadstavbou internetového chatu, vzniknutosťou pridaním niektorých spoločenských prvkov, napr. sociálnou kontrolou, teda možnosťou overiť pravdivosť vo virtuálnom prostredí prezentovaných informácií ich porovnaním s reálnym stavom (Bočák – Garberová – Gregová – Mochňacká – Oborník – Rusnák – Sabol – Smoláková, 2010, s. 225).

Ukazuje sa, že pod vplyvom amerikanizácie volebnej kampane sa aj používateľsky populárne sociálne siete stávajú prirodzenou súčasťou predvolebného presvedčania⁵. Na uvedené skutočnosti upozorňuje aj v našom geografickom priestore prostredníctvom svojich vedeckovýskumných aktivít viacero autorov (napr. Murár, 2011; Prachař, 2012; Jaworowicz, 2016), ale je zrejmé, že z dôvodu výraznej dynamiky danej komunikačnej oblasti zatiaľ nemožno naznačenú problematiku považovať za uspokojivo rozpracovanú a vysvetlenú. Aktuálnym príspevkom sa usilujeme aspoň východiskovo naznačiť možnosti takto orientovaného skúmania a preukázať jeho opodstatnenosť zo spoločenského aj jazykovedného hľadiska.

³ K obsahu týchto termínov bližšie pozri Bočák – Garberová – Gregová – Mochňacká – Oborník – Rusnák – Sabol – Smoláková, 2010, s. 146 – 147.

⁴ Sociálne médiá sa v porovnaní so svojimi tradičnými mediálnymi náprotivkami vyznačujú: 1) participáciou používateľov; 2) otvorenosťou; 3) obojsmernosťou komunikácie; 4) formovaním komunity; 5) prepojenosťou na iné stránky, zdroje a ľudí (Mayfield, 2008, s. 5).

⁵ Bližšie k tomu aj Kolenčíková (2017a, v tlači).

Slobodné voľby sú jedným zo základných demokratických princípov. Preto je pochopiteľné, že práve v bezprostrednej spojitosti s touto spoločenskou udalosťou sa kladie mimoriadny dôraz na efektívnosť politicky motivovaného mediálneho obsahu. **Predvolebný mediálny diskurz** teda vyčleňujeme predovšetkým na základe časového kritéria. V porovnaní s bežnou politickou komunikáciou sa úsilie ovplyvniť adresáta, občana, voliča v predvolebnom období zintenzívňuje a hlavný cieľ politického diskurzu sa precizuje a konkretizuje v zmysle dosiahnutia volebného úspechu, ktorému sa takisto prispôsobuje jazykové stváranie komunikátov.

Poľský lingvista M. Kawka vo svojich úvahách o multimodálnosti diskurzu hovorí o šiestich⁶ vetvách lingvistického a komunikačného skúmania diskurzu. Prvou z nich je práve teória ilokúcie, pragmalingvistika a pragmatika jazyka s predstaviteľmi J. Austin, J. Searle, P. F. Strawson a H. P. Grice (Kawka, 2016, s. 14), ktorú sme si v našom príspevku zvolili aj za teoreticko-metodologický podklad nazerania na predvolebný diskurz v prostredí sociálnych sietí. **Pragmalingvistika** ako hraničná vedná disciplína stojaca na pomedzí pragmatiky a lingvistiky sa snaží prvky, prostriedky a postupy jednotlivých jazykových rovín vysvetľovať cez ich relácie k používateľom jazyka⁷. Vychádzame pritom z úvah o vzťahoch medzi členmi triády *gramatika – sémantika – pragmatika*, ktorú aj na podklade predloženého textu považujeme za funkčnú modifikáciu tradičného konceptu jazykového znaku Ch. Morrisa (*syntaktika – sémantika – pragmatika*)⁸.

Vychádzajúc z básovej orientácie pragmatiky na mienené, nie na povedané (ako v prípade sémantiky: Dolník, 2013, s. 256), zvolené komunikáty v spojitosti s cieľom predvolebného mediálneho diskurzu v prostredí sociálnych sietí analyzujeme a interpretujeme vo vzťahu k ich imanentnej persuzívnej funkcii. Jednotlivé jazykové prvky, prostriedky a postupy sa pritom v súlade s diskurznom povahou vy-

⁶ Zmieňovaný autor ďalej uvádza: 2) etnografiu hovorenia a sociolingvistiku (B. Malinowski, D. Hymes, M. K. Halliday, W. Lubaš, K. Ozóg); 3) kultúrnu lingvistiku, lingvokulturológiu a etnolingvistiku (J. Anusiewicz, J. Batmiński, A. Wierzbicka, J. Ożdżyński); 4) teóriu diskurzu (R. Barthes, M. Foucault, J. Derrida, T. van Dijk, R. Wodak, S. Jäger); 5) teóriu textu a výrazu (M. R. Mayenowa, J. Laboha, T. Dobrzyńska, M. Kawka, B. Witosz, A. Wilkoń, M. Wojtak); 6) kritickú analýzu diskurzu a iniciáciu nového interdisciplinárneho programu spájania lingvistickej a sociologickej diskurznej analýzy (T. van Dijk, N. Fairclough, A. Duszak) (Kawka, 2016, s. 14).

⁷ Pri pragmalingvisticky orientovaných skúmaniach nie je možné abstrahovať od vzťahu tejto hraničnej disciplíny k **lingvistickej pragmatike**, ktorá do primárneho centra svojho záujmu stavia jazykovo stváraný zámer interpretovaný na pozadí kontextu (Rašová, 2013, s. 21 – 22). V našom ponímaní sa teda pragmalingvistika prioritne orientuje na možnosti konkrétnych jazykových prvkov, prostriedkov a postupov sociopragmaticky ovplyvňovať kontext, zatiaľ čo lingvistická pragmatika zameriava svoju pozornosť na jazykové stváranie konkrétnych cieľov, ktoré autor mení komunikáciou dosiahnuť. V odbornej literatúre sa však predmet uvedených disciplín definuje nejednotne (porov. napr. Leech, 1983; Hoffmannová, 1997; Levinson, 2000; Dolník, 2013; Hirschová, 2013; Rašová, 2013).

⁸ Uvedený prístup možno v slovenskom kontexte pozorovať napríklad v publikačných aktivitách D. Rašovej (2013).

týčeného materiálu usilujeme vysvetľovať vo väzbe na sociálny svet. Vo vzťahu k jednotlivým kontextovým aspektom predvolebného mediálneho diskurzu si teda kladíme otázku, prečo je daný komunikát taký, aký je (a nie iný) (porov. Dolník, 2013, s. 312).

2. PRAGMALINGVISTICKÝ POHLED NA PREDVOLEBNÝ MEDIÁLNY DISKURZ V PROSTREDÍ SOCIÁLNYCH SIETÍ

Obsahová šírka termínu *mediálny diskurz* je dôvodom problematickosti jeho komplexného uchopenia. Preto sa v analytických častiach predloženého príspevku usilujeme o jeho konkretizáciu prezentáciou výsledkov výskumu orientovaného na výpovede a texty, resp. súbor textov, ktoré reprezentujú jazykový aspekt predvolebného mediálneho diskurzu a pochádzajú z oficiálneho facebookového priestoru politickej strany Sloboda a Solidarita¹¹ v období dvoch mesiacov pred parlamentnými voľbami na Slovensku v roku 2016 (5. 1. 2016 – 5. 3. 2016)⁹. Tento politický subjekt sme si zvolili z dôvodu, že sa prezentuje ako „internetová politická strana pre mladých“, a preto, lebo táto mediálna aktivita priniesla strane neočakávane vysoký volebný výsledok (12,1 %). Ten dokazuje **pragmakomunikačný potenciál**¹⁰ niektorých jazykových prvkov, prostriedkov a postupov, ktorý interpretujeme s dôrazom na persuazívnu funkciu ako imanentný podklad zvoleného textového materiálu. Všimame si: sémanticko-pragmatické súvislosti používaných lexikálnych jednotiek, gramatickú kategóriu osoby a času, syntaktické konštrukcie, postojovú modálnosť a štýlové charakteristiky.

K charakteristike pragmakomunikačných možností niektorých výrazových prostriedkov, ktoré sú pre lepšiu prehľadnosť prezentované prostredníctvom príslušnosti k jednotlivým jazykovým rovinám, pristupujeme cez analýzu cielene vybraného, prototypového mikrobloginového komunikátu¹¹. Ten bol na facebookovej stránke

⁹ Úsilie zamerať sa výlučne na komunikáty explicitne zviazané s predvolebnou kampaňou je v prostredí sociálnych sietí výrazne skomplikované realizáciou tzv. **permanentnej kampane**. Nie je totiž možné určiť striktnú hranicu medzi každodennou komunikačnou aktivitou politickej strany a aktivitou, ktorá je priamo koncentrovaná na zabezpečenie volebného úspechu (k tomu pozri Biskup, 2012, s. 135).

¹⁰ Pragmakomunikačným potenciálom rozumieme schopnosť istého jazykového prvku, prostriedku alebo postupu žiaducim spôsobom ovplyvniť mimojazykový kontext. V aktuálnom príspevku sa pritom sústreďujeme na jeho analýzu výlučne v podmienkach predvolebného presvedčania v komunikačnom prostredí sociálnych sietí, hoci sme presvedčení, že pragmakomunikačný potenciál mnohých jazykových javov na seba prirodzene upozorňuje, a je teda perspektívne využiteľný a cielene využívaný aj v iných komunikačných oblastiach.

¹¹ Mikroblogin, v bežnej slovenskej komunikácii označovaný ako *status*, považujeme za hybridný, v postfaktickej komunikačnej ére autorsky aj čitateľsky mimoriadne prítiažlivý textový útvar vyznačujúci sa síce komplexnou žánrovou nestabilitou, no schopnosťou v istých prirodzene sa konštituujuúcich textovotypologických tendenciách efektívne naplňať dorozumievacie potreby a požiadavky daného jazykového spoločenstva (k textovotypologickým charakteristikám slovenského mikrobloginu bližšie pozri Kolenčíková, 2017b, v tlači).

politickej strany Sloboda a Solidarita zverejnený 20. 1. 2016^[2]. Na základe jeho analýzy sa pri zohľadnení celého súboru textov publikovaného na virtuálnom profile daného politického subjektu, ktorý tvorí 128 mikroblogov, usilujeme o zovšeobecňujúce tvrdenia. Orientujeme sa pritom na tzv. iniciačné repliky (Janovec, 2015); v centre našej pozornosti nateraz nestoja komentáre, teda reakcie bežných internautov vytýčeného komunikačného prostredia. Príklady sú uvádzané v autentickej podobe bez korektorských zásahov.

Zvolený východiskový komunikát má nasledujúcu podobu:

2.1. Pragmakomunikačný potenciál prvkov fónickej roviny jazyka

Výskumný materiál má predovšetkým písomný charakter, preto čiastková analýza pragmakomunikačného potenciálu jazykových jednotiek na úrovni fónickej roviny jazyka nie je potrebná. Do oblasti predvolebného mediálneho diskurzu však, pochopiteľne, patria prioritne hovorené komunikáty, pri ktorých by sledovanie suprasegmentálnych javov bolo užitočné. Nemáme pritom na mysli len tradičné, pôvodné žánre politického diskurzu, ako napríklad rozhlasová či televízna diskusná relácia, ale vďaka dynamike technologickej oblasti ovplyvňujúcej podobu komunikácie aj v porovnaní s písaným blogom aktuálne populárny a v období predvolebnej kampane mimoriadne frekventovaný videoblog, skrátene označovaný ako *vlog*. Zameralenie na tento typ komunikátov v oblasti politickej komunikácie tvorí významný inšpiračný podnet pre ďalšie pragmalíngvistické a pragmakomunikačné bádania.

2.2. Pragmakomunikačný potenciál prostriedkov lexikálnej roviny jazyka

Z hľadiska lexiky možno vybraný komunikát charakterizovať cez prizmu vzájomných súvislostí použitých lexikálnych jednotiek. Text disponuje výrazmi schop-

nými svojimi kontextovými sémantickými kvalitami vyvolať v adresátovi istý očakávaný štandard („*normálny*“), no súčasne aj slová konotujúce niečo nezvyčajné (*nezmyselný*). Takto sa v texte navodzuje atmosféra kontrastu naznačujúca recipientovi, že oficiálny autor príspevku, teda konkrétna politická strana, má možnosť niečo nezvyčajné/nezmyselné, a teda negatívne hodnotené, zmeniť konkrétnymi prostriedkami, ktoré sú uvedené v obrazovom doplnku analyzovaného textu, na prirodzené, bežné, a v uvedenom ponímaní teda pozitívne a správne. Vzhľadom na predvolebnú opozičnú pozíciu presvedčajúcej politickej strany je pochopiteľné, že aktuálna spoločensko-politická situácia je subjektivizovane textovo stvárňovaná ako negatívna, čo sa odráža aj v kritizovaní ako jednej z ilokučných funkcií analyzovaného príspevku. Oslovujú sa tak voliči so súhlasným axiologickým rámcom, pričom potreba spoločenskej zmeny sa stáva jedným z hlavných motívov predvolebných komunikátov zvolenej politickej strany v komunikačnom prostredí sociálnych sietí a argumentom, prečo práve jej odovzdať volebný hlas. Podobné pragmakomunikačné pozadie dokážu vytvoriť aj ďalšie spojenia kontextovo negatívne a kontextovo pozitívne konotovaných výrazov, napr. *podporovatelia* (pozn. strany SaS) – *oligarchovia*; *konkrétna a rýchla právna pomoc* – *neurčité a nepresné predvolebné sľuby*; *dobrá myšlienka* – *blbé pravidlá*.

Výrazný kontrast je v tomto prípade generalizujúco zastúpený pólmi osi *intelektuálnosť* – *emocionálnosť*¹². Premyslenosť asociovaná významom lexémy *plán* (inde napr. *záväzok*) reaguje s významom ustáleného slovného spojenia *rovnaký meter*. Vysunutím daného spojenia lexém do úvodnej časti príspevku sa púta pozornosť adresáta. Naznačuje sa mu, že príslušný politický subjekt má ambíciu do aktuálneho stavu spoločnosti (implicitne hodnoteného negatívne) včleniť všeobecne uznávanú hodnotu spravodlivosti. Voličovi sa jednak ponúka vízia konkrétneho a politicky zrealizovateľného riešenia nespravodlivej spoločenskej situácie, jednak sa prostredníctvom sloganu v jeho záverečnej časti sprítomňuje ľudskosť a záujem o život bežného občana. Celospoločenské problémy sa prepájajú s každodenným individuálnym životom, pričom práve tento vzťah je kľúčovým motívom predvolebnej kampane zvolenej politickej strany vyskytujúcim sa vo všetkých typoch jej propagačných materiálov (*Aby sa doma oplátilo podnikat', pracovať a žiť*).

Podporne pôsobí aj ilokučná funkcia argumentovania na jednej strane, no chválenia sa alebo kritizovania na druhej strane. Úsilie o jednoduché, avšak štandardne účinné „prilákacie“ voliča prostredníctvom emocionálno-expresívnych lexikálnych jednotiek reprezentovaných frazeologizmami a ustálenými slovnými spojeniami s prípadnými aktualizáciami plnia aj ďalšie príspevky z vytýčenej materiállovej bázy,

¹² Intelektuálnosť a emocionálnosť v aktuálnom príspevku chápeme ako sémantické hodnotiace komponenty slov odzrkadľujúce prevažnú racionálnu alebo emocionálnu zložku ľudskej psychiky (Dolník, 1990, s. 22 – 28).

napr. *Nezломili ho!*; *Farby SaS reprezentovala Jana Kiššová*; *Kauzy nepatria pod koberec*¹³.

Komunikáty vymedzeného diskurzu však možno z lexikálneho hľadiska charakterizovať predovšetkým jednotkami lexiky, ktoré sa významovo explicitne viažu a referenčne odkazujú na udalosť a prostredie priamo modifikujúce tvar a vnútorné vzťahy konkrétneho diskurzu. Výrazy ako *živnostník*, *štát*, *podnikat'*, v ďalších príspevkoch napríklad *parlament*, *poslanec*, *predvolebný* špecificky vymedzujú relevantnú situáciu a perspektívnemu voličovi pomáhajú tematicky a priestorovo sa zorientovať; pripomínajú mu, aby v príslušnom čase adekvátnym volebným spôsobom podporil politickú stranu, s ktorou sympatizuje.

2.3. Pragmakomunikačný potenciál prostriedkov morfolologickej roviny jazyka

Na morfolologickej rovine jazyka sme sa na základe prvej analýzy v rámci realizovaného výskumu rozhodli sústrediť na pragmakomunikačný potenciál dvoch slovesných gramatických kategórií – kategórie gramatickej osoby a kategórie času. Pri zohľadnení kategórie gramatickej osoby je vo vybranom príspevku prvá osoba použitá v súvislosti s úsilím o zdôraznenie povolebného cieľa a plánu politickej strany orientovaného na perspektívnu politickú zmenu v spoločnosti (inde napr. aj *SLU-BUJEME KONKRÉTNE ZLEPŠENIA*; *Vieme, ako na to*). Do osobného skúsenostného komplexu adresáta sa vnáša dojem, že politická strana má stanovené jednoznačné predsavzatie a pozná aj prostriedky na jeho dosiahnutie. Persuazívne ciele komunikátov sú tak vystavané na mimojazykových cieľoch neraz prezentovaných v podobe komisiívnych rečových aktov. Ani konštrukcia viet spájajúca prvú gramatickú osobu s množným číslom zrejme nie je náhodná. Na jednej strane sa tak v povedomí adresáta buduje tendencia k spriaznenosti, empatii a solidárnosti, k vytváraniu „my“, na druhej strane vystupuje do popredia tímový charakter (členov) politickej strany a ich jazykovo vyjadrená skromnosť.

Vďaka tretej gramatickej osobe singuláru v druhej výpovedi vybraného príspevku opäť vystupuje do popredia nespravodlivosť ako imanentná vlastnosť aktuálnej spoločenskej situácie, pričom práve na základe jej použitia je možné zdôrazniť opísané pragmakomunikačné možnosti prvej gramatickej osoby. V záverečných častiach analyzovaného príspevku sa s tvrdením príznačným úsilím o absolútnu objek-

¹³ Zmieňované hodnotíme ako prirodzené prejavy komunikácie v čase *postpravdy*. Týmto termínom sa rozumie situácia vyplývajúca z krízy tradičných médií, v ktorej sa pri konštruovaní (mediálno-jazykového) obrazu reality oslabuje relevantnosť fakticity na úkor emocionality. Súčasne sa pritom zdôrazňuje obojsmernosť komunikačného procesu vyhovujúca nielen autorom mediálnych obsahov, ale aj ich adresátom; internaut je v aktuálnej záplave individualizovaných informácií prirodzene nastavený, pripravený a ochotný vyhľadávať „pravdu“. Slovo **postpravda** (angl. **post-truth**) bolo slovníkom *Oxford Dictionaries* vyhlásené za slovo roku 2016^[3].

tivizáciu či sémanticky všeobecnú platnosť prepája neosobné sloveso, čím sa adresátovi sugeruje takýto obsah vyjadrenia. Tento tvar pritom slúži ako pravidelne sa objavujúci systémovojazykový podklad zámerne či nevedome logicky nekorektného presvedčacieho spôsobu *argumentum secundum quid*¹⁴, a teda aj niektorých stabilných **manipulačno-komunikačných koncepcií**¹⁵.

V komplexe vybraného jazykového materiálu sa však vyjavuje aj ďalší pragma-komunikačný potenciál kategórie gramatickej osoby. Druhá osoba plurálu je adresná, fatická. Rečová konkretizácia tejto kategórie je schopná adresáta primäť k potrebe naliehavej aktivity a individuálneho rozhodnutia, ktoré môže vplývať na zmenu objektívnej reality (*TOTO VOLÍTE; pozrite sa na veci tak, ako naozaj sú; Posúďte*). Druhá gramatická osoba navyše podporuje dialogickosť a kolokvializáciu oficiálnej politickej komunikácie v prostredí sociálnych sietí a v prípade jej použitia v spojitosti s jednotným číslom smeruje k neformálnemu spôsobu komunikácie s voličom, čo možno aj v tejto oblasti vnímať ako jeden z prejavov *politainmentu*. Ide pritom o signály narušania hraníc medzi pólmi antagonisticky vymedzených objektívnych textotvorných činiteľov z koncepcie J. Findru¹⁶, ktoré sú príznačné pre texty elektronickej komunikačnej sféry. Vďaka spontánnemu a priateľskému tónu príspevkov príslušný politický subjekt oslovuje predovšetkým mladých voličov, ktorí na podklade liberálno-filozofických východísk strany aj skutočne sú jednou z jej najdominantnejších cieľových skupín. Tretia gramatická osoba singuláru aj plurálu výrazne posilňuje intertextovosť a interdiskurzivitu a neraz sa jej použitím odkazuje na názor známej slovenskej osobnosti verejne deklarujúcej plánovanú voľbu práve tejto politickej strany; jej identita sa zvyčajne odhaľuje prostredníctvom mimotextových zložiek mikroblogu (*Vie, čo chce, a vie, čo preto urobiť; ÚSPEŠNÍ LUDIA VOLIA SaS; Talentovaná a rozhodná dáma, ktorá vie, koho bude voliť*). Komunikáty z prostredia sociálnych sietí sú aj v rámci predvolebnej (mediálnej) kampane schopné v záujme posilnenia mimojazykovej efektívnosti stanovených politických plánov spolupracovať s inými, nielen prioritne elektronicke sprostredkúvanými textovými typmi.

Vybraný príspevok uvádza všetky svoje výpovede v prítomnom čase, ktorý je v nich charakteristický gnómičnosťou. Jeho použitím sa síce upozorňuje na to, že zábery konkrétneho politického subjektu sú aktuálne a viažu sa na presne časovo vymedzené obdobie, no vo výpovedi je súčasne prítomný záväzok úsilia o jeho spoločenské dosiahnutie. Takto sa u recipienta aktivizuje pocit dôvery a istoty.

V analyzovanom textovom materiáli sa najčastejšie prejavuje synergia prítomného a budúceho času. Prítomný čas zväčša plní uvedenú gnómičnú a „uisťovaciu“

¹⁴ Bližšie k tomu pozri Kraus, 2008, s. 154.

¹⁵ Manipulačno-komunikačnou koncepciou rozumieme „komunikačný prístup, prostredníctvom ktorého manipulátor na základe persuzívnych techník, nevecných argumentov, príp. aj stereotypov využíva prijímateľa textu na vlastné komerčné či politické účely“ (Odaloš, 2015, s. 227).

¹⁶ Bližšie k tomu pozri Findra, 2004, s. 173 – 180.

funkciu, na základe ktorej sa následne exponujú praktické činnosti predpokladane realizované v budúcnosti – v parlamentných voľbách alebo v období po nich (napr. *TOTO VOLÍTE/Aj na takúto veci pôjde váš hlas vo voľbách*). Aj v intenciách aktuálne pertraktovaných jazykových prostriedkov je teda opodstatnený a pochopiteľný výskyt komisívnych rečových aktov.

V rámci pragmalingvistického náhľadu na morfológickú rovinu slovenčiny sa ako perspektívne relevantné ukázali aj ďalšie jazykové javy, napr. slovesný spôsob či slovesný rod, ale aj zámena alebo častice ako komplexné slovné druhy. V súčasnosti sú však pre nás z dôvodu výrazného predpokladaného rozsahu takto orientovanej analýzy inšpiračným zdrojom ďalších podobne zameraných skúmaní.

2.4. Pragmakomunikačný potenciál prostriedkov syntaktickej roviny jazyka

Na základe náhľadov na syntaktické konštrukcie sa vymedzený typ diskurzu vyznačuje rozmanitosťou. Charakteristické je predovšetkým použitie jednoduchých dvojčlenných viet s vyjadreným (20,68 %) aj nevyjadreným podmetom (13,30 %), jednoduchých priradovacích, zväčša zlučovacích súvetí (10,83 %) a podradovacích súvetí s predmetovými vedľajšími vetami (11,33 %).

Jednoduchú dvojčlennú vetu môžeme vidieť napríklad v prvej výpovedi zvoleného komunikátu, no aj v mnohých ďalších textoch (*Dávame svojim voličom záväzok; SOCHÁRI VOLIA SAS; Jedna z volieb je však rozhodne lepšia*). Využívanie konštrukčne nekomplikovaných viet hodnotíme ako úsilie politického subjektu ponúknuť perspektívnemu voličovi presnú, jasnú a nepreinterpretovatelnú informáciu o svojich cieľoch. Recipient sa tak nezaťažuje rozsiahlym analyzovaním zámerov strany; na základe výpovede musí byť schopný zaujať k pertraktovanej problematike stanovisko, a to ideálne také, ktoré je v súlade so stanoviskom presvedčajúcej politickej strany a v praxi sa premietne do odovzdaného volebného hlasu. Pre politickú stranu je striktné profilovanie dôležité predovšetkým v komparácii s inými politickými subjektmi, ktoré predpokladaný adresát predvolebných mikroblov realizuje. Zvýšená frekvencia jednoduchých a krátkych výpovedí znižuje dojem permanentného komunikačného zahlcovania a obťažovania voliča; len stručne, akoby mimochodom, sa mu pripomínajú neraz subjektívne prezentované prvky reality. Práve to môže negatívnym spôsobom ovplyvniť schopnosť voliča kriticky reflektovať predkladané informácie.

Vo vybranom komunikáte je zo syntaktického hľadiska pútavé najmä súvetie pozostávajúce zo zlučovacieho spojenia dvoch hlavných, následne podmienkovo rozvitých viet¹⁷ – *Lebo keď sa tu oplatí podnikat', oplatí sa tu pracovať, a keď sa tu*

¹⁷ Pri analýze vychádzame z tradičnej slovenskej syntaxe reprezentovanej publikáciou J. Oravca a E. Bajzíkovej *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax* (1986).

oplatí pracovať, oplatí sa tu ŽIŤ. Pri náznakovom zohľadnení sémantických aspektov recipient nadobúda dojem nevyhnutnej praktickej postupnosti korešpondujúci s plánom, ktorý je kľúčovým motívom analyzovaného príspevku, ale aj celej predvolebnej mediálnej kampane vybranej politickej strany. Takáto syntaktická konštrukcia navyše posilňuje estetickú funkciu príspevku. Tým sa aj v spojitosti so syntaktickou rovinou jazyka exponuje už uvedený kontrast *intelektuálnosť* – *emocionalnosť*.

Z hľadiska postojovej modálnosti vo vymedzenom type diskurzu prevažujú enunciatívne vety. Ich zvýšenú frekvenciu je však možné vzhľadom na špecifický mediálny podklad vymedzenej komunikačnej oblasti považovať za pochopiteľnú. Sledovaná politická strana totiž až na základe ponúknutej správy, informácie či konštatovania o svojich cieľoch, plánoch a postojoch exponuje výpovede, pre ktoré je príznačné jazykové stváranie vôle oficiálneho autora príspevku, teda konkrétnej politickej strany. Vo vybranom mikroblogue daná politická strana prostredníctvom oznamovacej postojovej modálnosti hneď v úvode oboznamuje adresáta so svojimi hodnotami, pričom sa takto usiluje predovšetkým o oslovenie voliča s korešpondujúcim axiologickým rámcom. Zámer je následne posilnený konštatovaním, že strana má riešenie objektívneho problému navodeného doplňovacou otázkou znamenajúcou výzvu adresáta zaujať stanovisko, zatiaľ čo v podtexte je evidentná kritika aktuálneho spoločensko-politického stavu ako jedna z ilokučných funkcií príspevku.

Ako informácia so všeobecnou platnosťou sa v závere mikroblogue podáva aj výpoveď ústiaca do priamej spätosti s predvolebným sloganom strany. Na perspektívneho voliča sa teda pôsobí topickým argumentom podporujúcim adekvátnosť mimojazykovej voľby danej politickej strany, ktorá má následne možnosť zmeniť nepriaznivú objektívnu situáciu na individuálne vyhovujúcejšiu.

Z pozície pragmalingvistiky sa v uvedenom príspevku ako signifikantná javí aj doplňovacia otázka – *Prečo by štát nemal spĺňať rovnaké podmienky, ako keď podniká „normálny“ živnostník?* Výpoveď textovo sprítomňuje problémovú, neštandardnú, no z hľadiska politickej strany reálnu situáciu a adresáta vyzýva, aby k problematike naliehavo zaujal vlastné, hoci na základe poznania zložiek východiskového diskurzu implicitne známe stanovisko. Mienený sémantický obsah sa pritom nepodáva ako konštatovanie, ale ako námet na úvahu s presupozíčne vyvedenou funkciou vyčítania či námietky. Doplňovacou otázkou autor navyše posilňuje fatickosť komunikátu, čo v prirodzene persuzívnom prostredí sociálnych sietí aj verbálne vytvára možnosti na oslabenie prípadných manipulačných zámerov¹⁸. Adresátovi je však

¹⁸ Persuáziou rozumieme „také ovplyvňovanie, pri ktorom sa recipient dobrovoľne, zainteresovane a zúčastnene uisťuje o zdôvodnenosti nejakého stanoviska“ (Grác, 1985, s. 16). Zastávame teda názor, že práve elektronické komunikačné prostredie sociálnych sietí je vďaka svojim technologickým determinantom aspoň teoreticky oblasťou, v ktorej má recipient v zmysle naznačených charakteristík možnosť uisťovať sa o zdôvodnenosti politickou stranou prezentovaného stanoviska.

následne prostredníctvom výpovedí enunciatívneho charakteru paradoxne ponúknu-
té „jednoduché riešenie“ tejto implicitne negatívne hodnotenej situácie spočívajúce
v odovzdaní volebného hlasu príslušnému politickému subjektu. Uvedená koncep-
cia je pritom stabilnou a predovšetkým v reklamných komunikátoch bežne používa-
nou persuazívnou technikou, ktorá môže byť východiskovým podkladom manipu-
lačno-komunikačnej koncepcie¹⁹. Podobnú funkciu doplňovacej otázky nachádzame
aj v ďalších prípadoch, napr. *Čo by ste zmenili na súčasnej situácii na Slovensku? –*
Ako v hodnotení dopadla vládna strana? – Ako chcete pomôcť zamestnávateľom?

2.5. Pragmakomunikačný potenciál prostriedkov štylistickej roviny jazyka²⁰

Ak hodnotíme texty elektronického komunikačného okruhu a komplementárnu
vlastnosť kanálu, ktorým sa šíria analyzované komunikáty, môžeme vlastnosti pred-
volebného mediálneho diskurzu v prostredí sociálnych sietí charakterizovať aj zo
štylistického hľadiska. Sú spojené primárne s verejným a oficiálnym prostredím,
hoci s výraznými prvkami súkromnosti a neformálnosti, s písomnosťou, priprave-
nosťou a monologickosťou s evidentnými tendenciami ku kolokvializácii a s dialo-
gickou potenciou. Texty predvolebného diskurzu publikované na virtuálnom profile
zvolenej politickej strany sa prejavujú predovšetkým ako súčasť publicistického štý-
lu, no viditeľné sú aj prostriedky a postupy rétorického a umeleckého, odborného,
administratívneho a hovorového funkčného jazykového štýlu²¹.

Svedčí o tom na prvý pohľad viditeľná formálna výstavba textu. Komunikáty
vymedzenej materiálnej bázy disponujú úvodnou výpoveďou ponášajúcou sa na ti-
tulok ako rámcovú zložku jazykového prejavu, ktorá je príslušným spôsobom stvár-
nená aj graficky – použitím verzál. Takýto titulok plní okrem informačnej funkcie aj
funkciu pútaci, orientačnú a aktualizáciu. Prostredníctvom tejto zložky sa recipien-
tovi vyjavujú základné atribúty politických postojov danej politickej strany následne
rozvité do podoby útvaru nápadne pripomínajúceho tradičný žurnalistický perex.

Už sme spomínali, že facebookové statusy (potvrdzujúc intertextovosť diskurzu
a vďaka technologickým danostiam virtuality) aj v rámci predvolebnej kampane
pragmaticky nadväzujú a odkazujú na iné komunikáty (napr. na volebný program

¹⁹ Bližšie k tomu pozri Odaloš, 2015, s. 227.

²⁰ Štylistickú rovinu ako samostatnú súčasť jazykového systému v aktuálnom texte vydeľujeme na
základe teoretickej koncepcie J. Mistríka (2002, s. 216) a J. Findru (2004, s. 13).

²¹ Hodnotiac mikroblogy z predvolebného obdobia ako špecifický komplexný textový typ je dôle-
žité zdôrazniť, že sa funkčne prejavujú ako štýlový hybrid s nezanedbateľnými signálmi všetkých jazy-
kových štýlov. Pripomíname, že mikrobloginé komunikáty publikované na facebookových profiloch
jednotlivých politických strán sa pod prirodzeným vplyvom možnosti elektronického komunikačného
prostredia, rukopisu rozličných autorov, zacielenosti na rôzne voličské skupiny a ďalších determinantov
od seba odlišujú a prejavujú tak tendencie výraznejšej príslušnosti k jednému či viacerým z funkčných
štýlov.

politickej strany, (video)blogy jej lídrov, novinové správy o predvolebnom prieskume a pod.). Titulok okrem vybraného príspevku nachádzame v mnohých ďalších publikovaných textoch (napr. *ŠTYRI ROKY, MILIÓN PRÍLEŽITOSTÍ; PRÍBEH; NAČO NATO?*), no výskum rozsiahlejšieho mikrobloginého materiálu z predvolebného obdobia ukázal, že ide o systémové špecifikum politickej strany Sloboda a Solidarita.

Vychádzajúc zo štylistických koncepcií J. Findru (2004) spolu s uvedenými formálnymi náležitosťami vybraných jazykových prejavov, na ich ukotvenosť v publicistickom štýle lexikálne odkazujú najmä publicizmy (*parlament, kampaň, voľby*), ale morfológicky aj gnómický prezent a syntakticky oznamovací typ postojovej modálnosti, prípadne otázka alebo jednoduchá veta. Prezentačná sa politická strana sa na podklade informácie o aktuálnom spoločenskom dianí a zaujatia stanoviska k nemu usiluje perspektívneho voliča presvedčiť o tom, že jeho postojové orientácie sú rovnaké alebo podobné ako oficiálne postojové orientácie presvedčajúcej politickej strany, a preto by mal práve jej odovzdať svoj volebný hlas. Takýmito úvahami možno aj v spojitosti predvolebných mikrobloginých komunikátov s publicistickým štýlom spriežať jeho pragmatikačný potenciál.

V príspevkoch sa však prejavujú aj stopy náučného štýlu (zásluhou využitia termínov a odborných pomenovaní, napr. *rovná daň z príjmov, odpočet vlády, volebné moratórium*), prostredníctvom ktorého sa potenciálnemu voličovi naznačuje vedecký, fundovaný, plánovaný a premyslený podklad počínania danej politickej strany založený na odbornom, objektívnom prístupe ku kľúčovej spoločenskej udalosti. Tieto znaky možno usúvzťažniť aj s intelektuálnym sémantickým hodnotením slov, ktoré sa spájajú s racionálnou zložkou ľudskej psychiky²². Prostriedky a postupy hovorového štýlu posilňujú spontánnosť, priateľskosť a neformálnosť výpovedí, vďaka čomu sa zdôrazňuje dojem individuálneho záujmu o konkrétneho voliča (napr. *Ak idete do toho, píšite*). Prítomné prejavy rečníckeho štýlu či umeleckého štýlu (napr. striedanie gramatických osôb v rámci jedného príspevku, frazeologizmy a ustálené slovné spojenia, oslovenia, rétorické figúry, slovné hry) okrem fatickej funkcie zdôrazňujú konštrukčnú prepracovanosť príspevku, perspektívne naznačujúcu pedantnosť a dôslednosť, ktoré sú vítané a očakávané najmä vo svojej prípadnej praktickej povolebnej transformácii. Prostriedky a postupy odkazujúce na administratívny štýl sa vo zvolenom komunikačnom prostredí exponujú predovšetkým, nie však výlučne, na základe jeho technologických daností (napr. dátum a čas publikovania sú imanentnou technologicky zabezpečenou a textovo stvárnenou súčasťou mikrobloginých komunikátov), vďaka čomu sa zväčšuje operatívnosť ako charakteristická vlastnosť uvedeného štýlu.

²² V príspevkoch iných politických strán, napr. *SMER – SD*^[4], časté používanie termínov na nerozlišahlej ploche 228 grafických znakov priemerného slovenského predvolebného mikrobloginého spôsobuje významné približovanie sa k textom náučného štýlu.

3. ZÁVER

Prezentovaná štúdia je vstupom do problematiky výskumu predvolebného mediálneho diskurzu v špecifickom komunikačnom prostredí sociálnych sietí a nenárokuje si na komplexnosť zisťovania a záverov. Na podklade východiskového prepojenia teoretických prístupov k termínu diskurz a možností jeho uchopenia, ktoré ponúka pragmalingvistika, sa odhaľujú vo vzťahu ku kontextovým zložkám vymedzeného diskurzu jeho osobitosti s dôrazom na pragmakomunikačný potenciál vybraných jazykových prvkov, prostriedkov a postupov napĺňajúcich vo vzájomnej spolupráci svoje (v tomto prípade persuasívne) komunikačné poslanie.

Situáciu predvolebného mediálneho diskurzu v prostredí sociálnych sietí vytyčuje a významne determinuje väzba na konkrétnu spoločenskú udalosť, na ktorú sa referuje jedinečne funkčnými lexikálnymi prostriedkami. Uvedený časový bod sa súčasne stáva zlomovou hranicou medzi negatívne hodnoteným aktuálnym spoločensko-politickým stavom a anticipovaním pozitívnej budúcnosti povolebného diskurzu nezriedka stvárnovaného komisívnym rečovým aktom. Skutočným agensom tejto „zmeny k lepšiemu“ a jedným z hlavných motívov analyzovaných predvolebných komunikátov je volič, s ktorým si politická strana v záujme dosiahnutia volebného úspechu vytvára spontánny, neoficiálny a neformálny vzťah prejavujúci sa aj na úrovni voľby jazykových prostriedkov. Ponúka mu konštrukčne jednoduché a zrozumiteľné, no aj značne subjektivizované informácie a inštrukcie – v súlade s podstatou sociálnych médií. To je možné chápať ako odraz komunikácie v tzv. ére postpravdy. Takto sa aj vo vymedzenom komunikačnom prostredí vytvára priestor pôsobenia nielen persuasívnych, ale aj manipulačných techník.

Analýza predvolebných komunikátov z prostredia sociálnych sietí potvrdzuje ich intertextový a interdiskurzívny charakter – uvedená mediálna forma je len jednou zo zložiek komplementárne participujúcich na predvolebnom ovplyvňovaní voliča a mikroblog je len jedným z aktuálne populárnych textových typov vytvárajúcich predpoklad pre efektívne naplnenie volebných pragmakomunikačných cieľov. Nevyhnutná je pritom korešpondencia medzi hodnotovým a hodnotiacim systémom voliča a presviedčajúcej politickej strany založená na významnom exponovaní potreby spravodlivosti a kritickom reflektovaní aktuálneho spoločensko-politického stavu, čo nás opäť navracia k situácii ako východiskovo interpretovanej kontextovej zložke predvolebného mediálneho diskurzu v prostredí sociálnych sietí.

Sme presvedčení, že pragmalingvisticky orientovaný výskum predvolebného mediálneho diskurzu v slovenskom prostredí reaguje na aktuálnu spoločenskú aj jazykovú situáciu a pomáha pochopiť multimodálnosť a komplexnosť problemati-

ky. V tomto zmysle získava daný výskum svoje opodstatnenie a jeho výsledky majú vysokú relevanciu z hľadiska poznania a regulovania mechanizmov mediálnokomunikačnej praxe. Keďže diskurz i médiá sa stále dynamicky rozvíjajú a komunikáty sú čoraz komplexnejšie, je nepochybné, že táto oblasť bude inšpiratívnym predmetom nielen ďalšieho jazykovedného, ale aj interdisciplinárneho skúmania.

Literatúra

- BISKUP, Bartolomiej: Prowadzenie kampanii permanentnej w Polsce. Uwagi na temat zjawiska i wykorzystywanych narzędzi. In: Marketing polityczny i komunikowanie polityczne: nowe zjawiska, nowe wyzwania. Ed. J. Garlicki. Warszawa: Elipsa 2012, s. 132 – 148.
- BOČÁK, Michal: Diskurz – koncept kritický: nereflekované riziká používania výrazu *mediálny diskurz*. In: Jazyk a kultúra, 2012, roč. 3, č. 10.
- BOČÁK, Michal – GARBEROVÁ, Blažena – GREGOVÁ, Renáta – MOCHŇACKÁ, Barbora – OBORNÍK, Peter – RUSNÁK, Juraj – SABOL, Ján – SMOLÁKOVÁ, Viera: Texty elektronických médií: stručný výkladový slovník. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2010. Dostupné na: <http://obornik.sk/images/Slovník.pdf> [cit. 16. 10. 2017].
- ČERNÝ, Jiří: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996. 517 s.
- DIJK, Teun Adrianus van: Handbook of Discourse Analysis: Discourse Analysis in Society. London – San Diego – New York – Austin – Boston – Orlando – Sydney – Tokio – Toronto: Academic Press 1985. 228 s.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikálna sémantika. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 303 s.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- DULEBOVÁ, Irina: K otázke definície pojmu politický diskurz. In: Jazyk a diskurz v kultúrom a politickom kontexte. Eds. S. Ondrejovič – J. Vrábľová – A. Krausová. Bratislava: Veda 2013, s. 45 – 51.
- FAIRCLOUGH, Norman: Analysing discourse. Textual analysis for social research. London/New York: Routledge 2009. 270 s.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.
- FOUCAULT, Michel: The Archeology of Knowledge and The Discourse on Language. New York: Pantheon Books 1972. 218 s.
- GRÁC, Ján: Persuázia. Oplyvňovanie človeka človekom. Martin: Osveta 1985. 367 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: Pragmatika v češtině. Praha: Karolinum 2013. 335 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORECKÝ, Ján: Kognitívna komunikácia. In: Jazyková komunikácia v 21. storočí. Zost. J. Klincková. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2001, s. 28 – 29.
- JANOVEC, Ladislav: Metodologické problémy výzkumu dialogické komunikace na sociálních sítích. In: Komp'juterno-oposredovannaja komunikacija i diskurs. Zost. A. A. Barkovič – V. I. Kulikovič. Minsk: BGU 2015. s. 87 – 92.
- JAWOROWICZ, Piotr: Wideokomunikowanie polityczne w Internecie. Youtube i polskie partie polityczne w latach 2011 – 2014. Warszawa: Difin 2016. 224 s.
- KAWKA, Maciej: Macedonian Discourses. Text Linguistics and Pragmatics. Kraków: Jagiellonian University Press 2016. 240 s.
- KLINCKOVÁ, Jana: Verbálna komunikácia z pohľadu lingvist(i)ky. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2008. 155 s.
- KOLENČIKOVÁ, Natália: Pozícia sociálnych sietí v procese predvolebnej kampane na Slovensku. In: Dyskursy trzeciego tysiąclecia IV. Ed. B. Afeltowicz – J. Ignatowicz-Skowrońska – E. Pawajska et al. Szczecin: Volumina 2017a, v tlači.

- KOLENČÍKOVÁ, Natália: Mikroblog jako gatunek w słowackich mediach społecznościowych. In: *Zeszyty Prasoznawcze* 2017b, v tlači.
- KRAUS, Jiří: Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu. In: *Jazyk, média, politika*. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha: Academia 2003, s. 13 – 39.
- KRAUS, Jiří: *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum 2008. 127 s.
- LASKOWSKA, Elżbieta: *Dyskurs parlamentarny w ujęciu komunikacyjnym*. Bydgoszcz 2004. 220 s.
- LEECH, Geoffrey: *Principles of Pragmatics*. London – New York: Longman 1983. 250 s.
- LEVINSON, Stephen C.: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press 1983. 420 s.
- MAYFIELD, Antony: What is Social Media? London: iCrossing 2008. Dostupné na: http://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf [cit. 16.10.2017].
- McHOUL, Alec – GRACE, Wendy: *A Foucault Primer: Discourse, Power and the Subject*. London – New York: Routledge 1993. 140 s.
- MICHALEWSKI, Kazimierz: Telewizyjny dyskurs polityczny. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Eds. S. Ondrejovič – J. Vrábl'ová – A. Krausová. Bratislava: Veda 2013, s. 77 – 84.
- MISTRÍK, Jozef: *Lingvistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 296 s.
- MURÁR, Peter: Komunálne voľby 2010 v prostredí sociálnych médií. In: *Communication Today*, 2011, roč. 2, č. 1. Dostupné na: <https://www.communicationtoday.sk/download/1/2011/Murar%20-%20CT%201-2011.pdf> [cit. 17.10.2017].
- ODALOŠ, Pavol: Teleshoppingová reklama ako manipulačno-komunikačná koncepcia. In: *Dyskursy trzeciego tysiąclecia III*. Ed. B. Afeltowicz – E. Pajewska. Szczecin: Volumina 2015, s. 223 – 231.
- ORAVEC, Ján – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 261 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 229 s.
- PATRÁŠ, Vladimír: Politická komunikácia v slovenských mediálnych podmienkach na konci 90. rokov. In: *Jazyk, média, politika*. Ed. S. Čmejrková – J. Hoffmannová. Praha: Academia 2003, s. 174 – 216.
- PRACHAŘ, Štěpán: Využití sociální síte k propagaci kandidáta do Senátu PČR ve volbách v r. 2010. In: *(Ko)médiá*. Ed. K. Fichnová – P. Mikuláš – Ł. Wojciechowski et al. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2012, s. 361 – 366.
- RAŠOVÁ, Dominika: *Pragmatika jazykových javov v masmediálnej komunikácii. Kontrastívna štúdia na materiáli v slovenčine a v nemčine*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku 2013. 169 s.
- SCHNEIDEROVÁ, Soňa: *Analýza diskurzu a mediálny text*. Praha: Karolinum 2015. 164 s.
- ŠTEFANČÍK, Radoslav – DULEBOVÁ, Irina: *Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnéj štruktúre spoločnosti*. Bratislava: Ekonóm 2017. 193 s.

Internetové zdroje

- [1] <https://www.facebook.com/stranasas/?fref=ts> [cit. 17. 10. 2017].
- [2] <https://www.facebook.com/stranasas/photos/a.87995492230.93394.71030757230/10153264727487231/?type=3&theater> [cit. 18. 10. 2017].
- [3] <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> [cit. 20. 10. 2017].
- [4] <https://www.facebook.com/search/top/?q=smer%20-%20sd> [cit. 20. 10. 2017].

PAMÄŤ A REGIONÁLNA TOPONYMIA¹

(2. ČASŤ)

Gabriel Rožai

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

ROŽAI, Gabriel: The Memory and Regional Toponymy (with the Example of Three Eastern Gemer Villages) (Part II). Slovak Language, 2018, Vol. 83, No. 2, pp. 160-173.

Abstract: In our article we focus on the interdisciplinary concept of memory and its use in toponomastic research. The first part of the article focused on the theoretical analysis of the selected concepts of memory used in contemporary humanities and social sciences. We focused mainly on the characteristics and specificities of the concept of memory which is currently used or created in the field of toponomastics. In the second part we present the practical use of this concept in the research of the regional toponymy illustrated on the example of *non-standardized* (folk) toponymy of three villages in Eastern Gemer – Vlachovo, Gočovo, and Nižná Slaná. Thanks to the analysis of the research material with emphasis on three concepts of memory (memory of landscape, language memory, and memory of memorials) and on the toponyms referring specifically to entities that no longer exist, we gain valuable information about the cultural and economic development of the region, as well as about regional peculiarities of the historical development of language. This information is also significant for the formation of the regional identity of the local society.

Key words: concept of memory, memory of landscape, language memory, memory of memorials, toponomastics, unofficial regional toponymy

1. ÚVOD

Predkladaný text je pokračovaním štúdie prezentovanej v predošlom čísle, v ktorej sme venovali pozornosť teoretickému priblíženiu metaforického konceptu pamäti. Po úvodnom ozrejmnení prieniku pamäťovej metafory do výskumu humanitných vied a po predstavení vybraných konceptov pamäti používaných v súčasnej historiografii, etnológii, kulturológii, jazykovede a v iných vedných disciplínach sme zamerali pozornosť na aktuálny stav a osobitosti využitia problematiky pamäti v toponomastike. Poukázali sme na odraz existujúcich pamäťových koncepcií uplatňovaných v iných humanitných a spoločenských vedách (najmä Norovho konceptu *miesto pamäti*) a charakterizovali sme koncepty *jazyková pamäť*, *pamäť krajiny* a *pamäť pamätníkov*, ktorým venoval v českej onomastike osobitnú pozornosť P. Štěpán (2016). Cieľom druhej časti príspevku je predstaviť praktické využitie pamä-

¹ Použité skratky v texte: 1. skratky jazykov: maď. – maďarský, nem. – nemecký, psl. – praslovanský; 2. skratky bibliografických a kartografických zdrojov: HSSJ 6 – 7 – Historický slovník slovenského jazyka VI – VII, KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka, MNS – Nižná Slaná (pozemkovoknižná mapa; 1914), PS – Protocolon Schröterianum, SSN 1 – Slovník slovenských nářečí I, VM 3 – III. vojenské mapovanie; 3. skratky obcí: NS – Nižná Slaná, G – Gočovo, V1 – Vlachovo; 4. iné skratky: apel. – apelatívum, nár. – nářečový, o. m. – osobné meno.

tovej metafory pri výskume lokálnej neštandardizovanej toponymie², keďže práve v tejto oblasti vidíme jej výrazný realizačný potenciál³. Analýzu realizujeme na súbore terénnych názvov troch obcí východného Gemera. Pred samotným rozborom však považujeme za potrebné stručne priblížiť skúmanú oblasť a ozrejmiť niektoré metodické postupy a technické aspekty výskumu.

2. PAMÄŤ A TOPONYMIA VÝCHODNÉHO GEMERA

2.1. Charakteristika skúmanej oblasti

Materiálovým východiskom pre náš výskum sa stáva neštandardizovaná (živá) toponymia východogemerských obcí Vlachovo (ďalej aj V), Gočovo (ďalej aj G) a Nižná Slaná (ďalej aj NS). Ide o územie ležiace v severnej časti Slanskej doliny, tvoriacej severovýchodný okraj gemerského regiónu a susediacej s oblasťou južného Spiša. Oblasť sa nachádza v členitom prírodnom teréne Slovenského rudohoria s pestrú geomorfológiou a s bohatým výskytom nerastných zdrojov. Prvé informácie o osídlení skúmanej oblasti pochádzajú z 13. storočia, teda z obdobia po tatárskych vpádoch, pričom prvými osidlencami boli s najväčšou pravdepodobnosťou nemeckí baníci, ktorých sem pozývali panovníci, aby podporili rast hospodárstva a rozvíjali banskú činnosť. Od 15. storočia bola oblasť osídľovaná aj etnicky rôznorodým valaským obyvateľstvom, ktoré sem prinieslo výnosnejší spôsob chovu valaského dobytku a efektívnejšie formy využitia pôdy. Kultúrno-hospodársky charakter územia dotváralo hutníctvo, pálenie uhlia, roľníctvo či furmanstvo. Život miestneho spoločenstva poznačila prítomnosť husitského hnutia v 15. storočí, ale najmä turecké vpády a reformácia v 16. storočí. Od druhej polovice 19. storočia nastáva v údolí Slanej postupný úpadok tradičnej banskej činnosti, pričom k úplnému zániku baníctva dochádza až v roku 2011 (Kropilák et al., 1977, 1978; Junger – Kanaba – Vandrášik, 2010; Šlosár, 1992).

² Neštandardizovaná, resp. živá toponymia existuje v najužšom vzťahu s miestnym spoločenstvom a v porovnaní so štandardizovanou toponymiou disponuje nielen nepomerne väčším kvantitatívnym rozsahom, ale aj bohatšími obsahovými a formálnymi kvalitami. Ako príklad môžeme uviesť nižnoslanský terénny názov nem. pôvodu – *Macibel*, svojím jazykovým stvárnením odkazujúci na dôležité etnické a jazykové aspekty historického vývinu miestneho spoločenstva, ktorý označuje onymický objekt v štandardizovanej toponymii nazývaný ako *Čertov chrbát*. Spomenutý neštandardizovaný názov s prvým známym záznamom z roku 1667 (*Maczibel* [Ila, 1944, s. 48]) je dodnes jediným zaužívaným pomenovaním daného onymického objektu v neoficiálnej komunikácii. Proces štandardizácie terénnych názvov môže vo vybraných prípadoch aj „zotrieť“ historicky a regionálne podmienené črty miestnej toponymie (ako príklad môžeme uviesť neštandardizované názvy zachovávajúce historické použitie predložky *u* vo význame *pri* typu *U bučka*).

³ Prienik konceptu pamäti do výskumu regionálnej toponymie umožňuje poznávať svedeckú hodnotu lokálnych terénnych názvov vo vzťahu k regionálnym osobitostiam sociokultúrneho, hospodárskeho a jazykového vývinu, ako aj k rôznym iným historickým udalostiam významným z hľadiska utvárania identity miestneho spoločenstva a slúžiacim aj ako hodnotný dokumentačný materiál pre rôzne humanitné a spoločenské vedy venujúce pozornosť rôznym aspektom regionálnemu výskumu.

2.2. Metodické poznámky

Pri vytváraní a formulovaní jednotlivých typov pamäti sme sa inšpirovali predovšetkým príspevkom P. Štěpána (2016), približujúcim koncept pamäti vo vzťahu k anojkonymickému priestoru⁴, a poznámkami P. Mácha o informačnej, historickej a kultúrnej hodnote toponymie vidieckeho priestoru (David – Mácha, 2014, s. 162 – 164; Mácha, 2016, s. 18 – 19). Koncepty *pamät' krajiny* a *jazyková pamät'* predstavujeme ako konštrukty fungujúce na úrovni akumulačnej i funkčnej pamäti. Na konštruovanie jednotlivých skupín a podskupín mali vplyv aj možnosti, ktoré nám ponúkal nadobudnutý toponymický materiál. Analýze podrobujeme neštandardizované terénne názvy⁵ získané terénnym výskumom. Pri ich zápise využívame vybrané znaky fonetickej transkripcie. V rámci analýzy venujeme pozornosť tým názvom, ktoré podľa nášho úsudku najvýraznejšie prezentujú predstavené kategórie. Dôležitým parametrom pre selekciu terénnych názvov z celkového súboru sa stáva ich potencia sprostredkovať isté historické svedectvo významné z hľadiska sociálnej pamäti lokálneho spoločenstva, historiografie, environmentalistiky či lingvistiky. Ide predovšetkým o schopnosť terénneho názvu fixovať a dokumentovať istý stav vecí či javov v ich neustálom vývine, najmä v spojitosti so zaniknutými, zanikajúcimi alebo časovo deaktivovanými entitami (napríklad so zaniknutými objektmi v priestore, lexikálnymi či slovotvornými jednotkami v jazyku a pod.). V skúmanom materiáli sa objavili aj terénne názvy, ktorých „pamäťová hodnota“ spĺňa kritériá na zaradenie do viacerých kategórií (napr. *Ždžár*).

2.3. Analýza odrazu pamäti v miestnej toponymii

2.3.1. Pamäť krajiny (sémantické aspekty)

V súvislosti s pamäťou krajiny hovorí P. Štěpán (2016) o potrebe skúmať nielen motivačné, ale aj formálne aspekty anojkoným. V rámci odrazu pamäti krajiny vo formálnej stránke upozorňuje na syntaktické osobitosti názvov pozemkov patriacich jednotným roľníckym družstvám a štátnym majetkom v druhej polovici 20. storočia, na rod terénneho názvu či využitie formantov typu *-sko*, *-ový* ako svedectva o zaniknutých objektoch (obce, rybníky a pod.). Tieto formálne charakteristiky sme v skúmanej oblasti nezachytili aj vzhľadom na odlišný územný rozsah spracovania terénnych názvov a zameranosť pozornosti na živú toponymiu. Osobitnú pozornosť teda venujeme

⁴ Výskumným zdrojom sa pre autora stáva „abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech“ uložený v Oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Prahe, obsahujúci súpis českých terénnych názvov z rokov 1963 – 1980.

⁵ Do kategórie terénnych názvov zaraďujeme všetky subkategórie vytvárajúce kategóriu anojkoným, teda oronymá, hydronymá, hodonymá, chotárne názvy, speleonymá a názvy iných jednotlivých neživých objektov, ale zároveň aj časť ojkonymického priestoru obmedzenú výhradne na vlastné mená pomenúvajúce miestne časti obcí (v súčasnosti zaraďované do kategórie urbanoným)^[1], a to na pozadí akcentovania tendencie k dynamickosti vzťahov medzi anojkonymickým a ojkonymickým subsystémom, na ktorú upozorňuje J. Krško (2009).

lexikálno-sémantickej stránke terénnych názvov, ponúkajúcej cenné informácie o kultúrno-spoločenskom a historickom vývine opisovanej oblasti. Pamäť krajiny je tu prezentovaná prostredníctvom názvov tvoriacich súčasť sociálnej pamäti miestneho spoločenstva (*Muzikanckí chodník*, *Zbojnícka studnička*), ako aj názvov významných z hľadiska historiografie (*Hradovisko*), humánnej geografie či environmentalistiky (*Pálenica*, *Do Ribníka*, *Medzi vodi*). Jednotlivé aspekty pamäti krajiny predstavujeme v samostatných kategóriách vyjadrujúcich konkrétne pamäťové okruhy:

1. Terénny názov ako svedectvo určitej udalosti, ku ktorej na danom mieste došlo.

Tento typ terénnych názvov môže podľa P. Máchu (2016, s. 18 – 19) uchovávať historické informácie s rôznou mierou spoločenského významu, t. j. na úrovni všeobecných, regionálnych, miestnych či rodových dejín⁶. Danému charakteru zodpovedá v skúmanom súbore terénny názov *Muzikanckí chodník* VI, ktorý vo svojej sémantickej štruktúre uchováva spomienku na tragickú udalosť z roku 1907, keď na tomto chodníku počas veľkej snehovej búrky zamrzli muzikanti – vianoční vinšovníci (v súčasnosti sa na toto „miesto pamäti“ organizujú aj turistické výstupy). Tragickú udalosť miestneho významu uchováva aj terénny názov *Bobotoŭ kopec* VI, pomenovaný podľa priezviska obyvateľa obce, ktorý sa na tomto kopci obesil („*Bobot se písau, bívau vo Vlachove a tam se obesjeu*.“). Jednou zo špecifických črt sociálnej pamäti je schopnosť abstrahovať od objektívnosti a presnosti, čím sa odlišuje od „kritickej histórie“ (Nora, 1996, s. 43, 62). To jej umožňuje prijímať do svojej obsahovej štruktúry aj také symbolické prvky (Nora, 1996; Fentress – Wickham, In: Kiliánová, 1996), ktoré nemusia byť striktné potvrdené existujúcimi historickými prameňmi, pre danú societu však predstavujú dôležitý prvok regionálnej identity.⁷ Takýto charakter má terénny názov *Zbojnícka studnička* NS, ktorý informátorka tematicky spájala s pôsobením zbojníka Michala Vdovca, ľudovo nazývaného *Dovčík* (ide o rodáka zo susedných Henckoviec, žijúceho v 19. storočí), a jeho motiváciu priblížila nasledovne: „*Tam zbojníci chodili, ket chodili na vípravi; ket (...) z Revúcé vozi išli, kupci, taže ich tam (...) ozbýjeli*.“⁸

⁶ Z hľadiska určovania spoločenského významu na úrovni všeobecnej – individuálnej možno hovoriť okrem opozície celonárodnej – regionálnej aj o determinácii vyplývajúcej zo sociálnej štruktúry miestneho spoločenstva, o čom môžeme v oblasti toponomastiky uvažovať aj na základe existencie koncepcie sociálnych toponým rozpracovanej J. Krškom (1998, 2012, 2013 a i.).

⁷ Porovnajme aj problematiku toponymických, resp. etymologických povestí (predstavujúcich jeden z okruhov miestnych a historických povestí), spojenú so sférou ľudovej slovesnosti a tvoriacu dôležitý zdroj kultúrneho povedomia istého lokálneho či regionálneho spoločenstva, ktorú analyzuje napríklad M. Šrámková (2016).

⁸ V prípade terénneho názvu *Zbojnícka studnička* sa však do pozornosti dostáva aj otázka polyonymie; homonymný názov v inom regióne totiž nemusí reflektovať pamäťový charakter lokálneho spoločenstva. Môžeme tu hovoriť o tzv. migrujúcom motive (porovnajme napríklad terénny názov *Janošikova Skala* v neďalekej obci Rejdová).

2. Terénny názov ako svedectvo historických vlastníckych vzťahov.

Názvy tejto kategórie sprostredkujú informácie o historických majetkových pomeroch vo vzťahu k obecnému, cirkevnému a šľachtickému majetku, ktoré predstavovali z celospoločenského pohľadu významné formy vlastníctva existujúce (v rámci jednotlivých sfér s rôznymi časovými presahmi) až do prvej polovice 20. storočia. Na cirkevné vlastníctvo odkazujú názvy ako *Cirkeyná* (aj *Farárová lúka*), *Kostelná lúka* (aj *Farárová lúka*) G, *Farárová VI* (seno, ktoré na tejto lúke skosili miestni obyvatelia, prináležalo farárovi), *Evanjelické lúčky*, *Farská lúka* NS, *Tag/k* („tam boli pozemky farárske aj učiteľské“; s názvami typu *Tag/k* sa stretávame aj v iných kútoch Gemera, kde označujú pozemky prideľované najmä kňazom a učiteľom; ide o názvy vzniknuté deapelativizáciou maď. apel. *tag* – parcela, resp. kus poľa/lánu^[2]); názov *Na Panskje VI* odkazuje na feudálny majetok, názvy ako *Dedinská lúka* (aj *Na Obecnú lúku*) G, *Dedinská VI* zase na majetok vo vlastníctve obce. Tieto názvy nás informujú aj o prideľovaní pozemkov osobám, ktoré sa podobne ako cirkev priamo nepodieľali na hospodárskej produkcii obce (notári, učitelia), napr. *Notárska zahrada* G.

3. Terénny názov ako svedectvo majetkových pomerov miestneho obyvateľstva.

Hodnotu týchto terénnych názvov z hľadiska sociálnej a historickej pamäti možno vnímať z dvoch aspektov. Pre miestne obyvateľstvo podávajú svedectvo o historických vlastníckych pomeroch jednotlivých rodín, napr. *Grančáckí kút* NS (z nár. podoby rodinného pomenovania *Grančákovci* < priezvisko *Grančák*), *Kanabová* NS (< priezvisko *Kanaba*), *Melišková dolinka VI* (< priezvisko *Meliško*). Z hľadiska miestnej historickej antroponymie sú zase významné tie názvy, ktoré uchovávajú osobné mená nedochované v dostupných historických zdrojoch (matrikách, daňových súpisoch a pod.), napr. *Bartlová* NS (< o. m. *Bartl*/Bartel* – doložené z Dobšinej [Ila, 1944, s. 219]), *Štolcová* NS (< o. m. *Štolc**), *Bútorka VI* (< o. m. *Bútor**, v súčasnosti známe v západogemerských obciach Klenovec, Tisovec, Hnúšťa atď.^[3]). Výskum týchto terénnych názvov môže nájsť využitie aj pri poznávaní historickej etnickej štruktúry obyvateľstva, socioekonomického statusu jednotlivých etník či historickej migrácie.

4. Terénny názov ako svedectvo niekdajšieho objektu (stavby rôzneho charakteru/rozmeru), ktorý sa na danom mieste nachádzal.

Na zaniknuté hospodárske a priemyselné stavby dokumentujúce mlynárske remeslo a hutnícku činnosť odkazujú názvy ako *Do mlína*, *Na Hati*, *Do hámra* NS, *Na Hat* alebo *Pod Hámrikom VI*. O historickej prítomnosti včelárstva v opisovanej oblasti nás informujú terénne názvy *Pšolínok VI*, *Pšolník* a *Pšolinec* G (dnes miestna

časť obce; < apel. *pšolinec* – včelín [Orlovský, 1982, s. 273]). Zaniknuté stavby spojené s náboženskou sférou duchovného života dokladajú terénne názvy *Na Kápolen* (aj *Kápolna*; dnes lúka za cintorínom; pravdepodobne z apel. *kápolna* – maď. „kaplnka“) a *Za križom* NS. Existenciu stredovekého hradiska v Nižnej Slanej („Castrum Sajó“, alebo aj pevnosť Muránčok), ktoré sa v roku 1440 dostalo do rúk Jiskrovcom (podľa niektorých zdrojov dali pevnosť postaviť práve Jiskrovci⁹), no už v roku 1459, po víťazstve kráľa Mateja nad bratríkmi, bolo opevnenie zničené (Junger – Kanaba – Vandrášik, 2010, s. 11, 20 – 21), dokladuje terénny názov *Hradovisko*, pomenúvajúci objekt ležiaci hneď pod objektom s názvom *Muránčok*¹⁰ (porovnajme aj objekt s názvom *Hradovisko* v chotári Jelšavy, na ktorom sa nachádzalo hradisko prebudované na hrad, písomne doložený už v prvej polovici 13. storočia, ktorý postihol rovnaký osud ako pevnosť Muránčok [Ďurček et al., 1989]). Na základe historicky podložených väzieb týchto terénnych názvov na pôsobenie Jiskrovcov na Slovensku ich historická hodnota nepochybne presahuje lokálny význam.

5. Terénny názov ako svedectvo niekdajších spôsobov využitia objektu.

Informačná hodnota tejto kategórie názvov spočíva najmä v poznávaní historických špecifik hospodárskeho vývinu opisovanej oblasti, čo už naznačila aj časť názvov z predošlej skupiny. Na niekdajšiu banskú činnosť odkazujú terénne názvy ako *Banskje G* (predtým role, dnes lúky), *Banka* NS (predtým role, dnes zarastajúca lúka), *Šervená bana* VI (informátor uvádzal motiváciu názvu nasledovne: „*musela tam but bana, ale mi to nepamätámo, to je hŕora už tam*“). Stopy po prítomnosti uhliarstva, odvetvia predstavujúceho neoddeliteľnú súčasť získavania železnej rudy, dokladujú terénne názvy *Pot ščjétkó* v chotári Nižnej Slanej a *Na ščjjeti* vo Vlachove utvorené z apel. *štet'* (nár. *ščjet*) označujúceho miesto, na ktorom kedysi stála mlá (Orlovský, 1982, s. 325), ako aj názov *Pálenica* (v súčasnosti les) vo Vlachove, vzniknutý onymizáciou apel. *pálenica* označujúceho miesto, kde sa páliło drevné uhlie (Krško, 2001, s. 69). Prítomnosť furmanstva vo Vlachove, potvrdenú aj etnografickým výskumom, dokladá terénny názov *Furmanec* odkazujúci na apel. *furmanec* „hradská, po ktorej furmani vozili náklad materiálu“ (SSN 1, s. 468), ktoré kladie citovaný nárečový slovník do oblasti Šariša, Abova a južného Zemplína. V oblasti Gemera dokladá podobný význam, avšak opäť iba z propriálnej sféry, aj Ľ. Sičáková (1996, s. 31), a to v súvislosti s hydronymom *Furmanec* (prítok Rimavy), ktorého motiváciu objasňuje nasledovne: „potok tečie sbežne s cestou, po ktorej sa zväžalo drevo, po ktorej chodili furmani“. Na niekdajšie pastierstvo a chov dobytky odkazujú terénne názvy *Capáš* (G, VI; < apel. *čapáš* [*capáš*] – priechod

⁹ Porovnaj Junger – Kanaba – Vandrášik (2010, s. 21).

¹⁰ Deminutívna podoba názvu *Muránčok* mohla o. i. vzniknúť aj na základe konotácií s názvom (v Gemeri všeobecne známeho hradu) *Murán*, ktorý má starší pôvod.

medzi poľami, ktorými sa ženie črieda dobytku na pašu, výhon, priehon [SSN 1, s. 235]), *Kurňaska* G („lúka, ktorú kosil ten, kto choval obecného kanca“, nárečovo *kurňaza*), *Stáďielko* (podľa informátora „miesto, kde v čase poludnia ‚stádlovali‘ [= odpočívali] kravy a voly“, porovnajme apel. *stádlo*), *Košáriská* VI, NS (< apel. *košarisko* – miesto, kde bol košiar [SSN 1, s. 840]). Na pestovanie a spracovanie ľanu a konope, využívaných predovšetkým na výrobu textílií, odkazujú terénne názvy *Konopnice* G, VI, *Konopiská* NS (< nár. apel. *konopnica*, *konopisko* – konopnisko; miesto, kde pestujú konope [KSSJ, s. 252]), *Mošidlá* G, VI (informátorka z Gočova charakterizovala využitie objektu nasledovne: „*A tuto za záhradami buli Mošidlá; to buli takje jami* [= močidlá], *asi 50 – 70 cm širokie, a tam se mošili konope*.“).

6. Terénny názov ako svedectvo dôležitej vlastnosti daného miesta.

Názvy ako *Erdzavje* NS, G (dnes les) či *Šervená hlina* G (dnes zastavaná parcela) odkazujú na zloženie pôdy (konkrétne na prítomnosť oxidov železa), ktoré bolo dôležitým indikátorom jej kvality, v prípade názvu *Šervená hlina* aj charakteru hliny, používanej na výrobu tehál („*pretim robili cigáne valce tam; tam bula dobrá hlina*“). Na prítomnosť rúd, významnú z hľadiska historickej banskej činnosti, upozorňujú názvy *Rúdňie* G, *Rudné* NS (ide o pomenovanie objektu ležiaceho na katastrálnej hranici Gočova a Nižnej Slanej; porovnajme historický zápis z roku 1645: *w rudnem* [PS]; v súčasnosti je objekt upravený na odkalisko).

7. Terénny názov ako svedectvo výskytu vzácných živočíšnych druhov.

Vlachovský názov *Medvedje* VI (v roku 1768 zaznamenaný ako *Medvedia* [Ila, 1946]) a nižnoslanský názov *Pärigrunt* (z nem. *Bär(en)- + r Grund*, teda *Medvedia dolina [Ila, 1944]; dnes odkalisko) sprostredkujú informáciu nielen o výskyte našej najväčšej šelmy na daných objektoch, ale aj všeobecnejšie o historickej prítomnosti tohto (v súčasnosti pomerne vzácného) živočíšneho druhu v oblasti Slovenského rudohoria. Na výskyt vlkov pravdepodobne odkazuje terénny názov *Vilkova jama* G.¹¹

8. Terénny názov ako svedectvo pôvodného charakteru miesta, ktorý je v súčasnosti nezreteľný z dôvodu ťažby surovín, zalesnenia/odlesnenia, zastavania územia a pod.

¹¹ V prípade názvov utvorených z apelatív označujúcich dravé šelmy však J. David (2008, s. 101 – 103), citujúc práce viacerých zahraničných i domácich autorov (C. Aybes, O. Rackham, L. Vilímek a i.), upozorňuje na možné nebezpečenstvo ich motivačných výkladov. Nie všetky terénne názvy totiž odkazujú výhradne na historické rozšírenie daného živočíšneho druhu (vlka, medveďa a pod.). Niekedy môže ísť aj o sekundárnu ľudovú etymologizáciu a metaforické prenášanie pri tvorbe názvov označujúcich terénne nerovnosti, resp. aj o lexiku viazanú na niektorú historickú hospodársku oblasť (napr. baľníctvo) a pod.

Terénny názov *Lipníki* (predtým lúka a pastva, dnes zarastená; G) poukazuje na pôvodný porast nachádzajúci sa na objekte a nepriamo aj na osobitosti (historicky premenlivej) klímy, priamo ovplyvňujúcej podobu lesných ekosystémov. Na niekdajšiu existenciu rybníka, patriaceho šľachtickému rodu Andrášiovcov, odkazuje terénny názov *Do Ribníka*, pomenúvajúci v súčasnosti zastavanú miestnu časť Nižnej Slanej. Gočovský terénny názov *Medzi vodi* označuje objekt, na ktorom sa pred úpravou koryta toku nachádzala lúka ležiaca medzi dvomi ramenami rieky.

9. Terénny názov ako svedectvo historickej etnickej štruktúry obyvateľstva.

V skúmanom súbore nachádzame názov *Nemecká dolinka* na rozhraní chotárov Vlachova a Dobšinej (ktorá bola v 19. storočí jedinou nemeckou enklávou v oblasti Gemera). Podľa údajov v kartotéke JÚLŠ touto dolinkou prechádzali Nemci do Dobšinej.

2.3.2. Jazyková pamäť

Vychádzajúc z možností a jazykového charakteru analyzovaného materiálu môžeme k danej kategórii pristúpiť z viacerých hľadísk. V prvom okruhu uvádzame terénne názvy podávajúce svedectvo o zaniknutých lexikálnych základoch a o ich sémantike. V rámci domácej (slovanskej) lexiky spomeňme napríklad názvy *Ždžár* VI, NS, ktoré sa utvorili z dnes už časovo deaktivizovanej lexémy *ždiar* súvisiacej s kultiváciou prírodného prostredia pri získavaní pasienkov (porovnajme výklad apel. *žďár* podľa V. Macheka [1971, s. 723] – „vypálená časť lesa určená k osídlení a poľnému hospodárstvu“; autor zároveň dodáva: „je i jako jméno osad“; vznik tohto apelatíva sa spája s psl. **jbz-žarъ* s pravdepodobným významom „pole ze žáru“; nachádzame tu teda súvislosť s celoslovenským apel. *žár*, slovensky *žiar*, pri ktorom kladie V. Machek [1971, s. 722] dôraz na význam „lesný požiar“).

S územne užšie vymedzenou lexikou sa spájajú terénne názvy tvorené z lexém, ktoré tvorili integrálnu súčasť lexiky východogemerského regiónu, no vplyvom neustáleho jazykového vývinu sa postupne vytratil z aktívnej slovnej zásoby a ich pôvodná sémantika je známa iba vybranému okruhu najstarších obyvateľov. Ako príklad môžeme uviesť názov *Bereki* NS (< apel. *berek/g* s významom „lúka, kde stojí voda“, doložené J. Orlovským z Muránskej Dlhej Lúky [1982, s. 26], a to z maď. *berek* „rákosie, húština, trasovisko, močiar, trstie, mokrá rovina“ a pod. [Bába – Nemes, 2014, s. 89 – 90]) alebo názvy *Hostec studňa* G, *Hostec/Hoscová voda* VI (< apel. *hostec* – kožná choroba spojená s vyrážkami alebo výsypom [SSN 1, s. 610]).

Osobitnú skupinu z hľadiska dokladovania zaniknutej lexiky tvoria názvy tvorené z nedomácich lexém, ktoré sa nestali súčasťou miestnej či celonárodnej slovnej zásoby. Tvorcami týchto názvov boli totiž príslušníci iných etnických skupín, v skú-

manej oblasti najmä nemecké obyvateľstvo. Túto skupinu prezentujú jednočlenné i zložené názvy utvorené z nem. apelatív ako *r Berg* „hora, vrch“ (*Ramperk, Rimperk* NS), *e Glatze* „plešina, lysina“, resp. *Glatz* „plešatý“^[4] (*Glac* NS), *r Hag* „živý plot“, resp. *r Hagen* (v nem. nárečiach Spiša) „pásky vrúb/trniek vysádzaných na ochranu lúk a polí“^[12] (*Hágen* aj *Hágne* NS), či z nem. nárečového apelatíva *r Hübel* (v adaptovanej podobe *híbel*) „vršok, kopec“^[13] (*Macíbel* NS). Tieto názvy predstavujú najvýraznejšie svedectvo o živých etnických kontaktoch prebiehajúcich v historickej štruktúre miestneho spoločenstva, ktoré je akcentované aj ako jeden z prvkov dotvárajúcich regionálnu identitu miestneho obyvateľstva.

Anojkonymá umožňujú podávať svedectvo aj o zaniknutých funkciách slovo- tvorných (či „názvotvorných“) prostriedkov^[14]. V rámci tvorby predložkových náz- vov nachádzame v neštandardizovanej toponymii skúmanej oblasti doklady na vyu- žitie domácej predložky *u* v miestnom význame, ktorá bola v strednej slovenčine približne od štyridsiatych rokov 17. storočia postupne nahrádzaná predložkou *pri* a začiatkom 18. storočia sa už nepoužívala (Pršo, 1971, s. 367 – 368). Daný historic- ký prvok najzreteľnejšie dokumentuje terénny názov *U Jasena lúka*, zaznamenaný v chotári Gočova. V susednej Nižnej Slanej nachádzame terénny názov *Ústodola*, ktorý vznikol univerbizáciou pôvodnej predložkovej konštrukcie *u stodoly* (v ro- koch 1852 a 1914 sa názov uvádza v podobe *u Stodoly* [VM 3], *U Stodoli* [MNS]). Prítomnosť predložky *u* v miestnom význame v terénnych názvoch považuje A. Pršo (1971, s. 369) za relikť zo staršej slovenčiny a zároveň dodáva: „(...) chotárne názvy majú hodnotu pre dokazovanie domáceho pôvodu slov. Uplatňuje sa v nich domáca slovná zásoba, zachovaná často z hlboko historického obdobia jazyka. V predložko- vých chotárných názvoch pretrváva predložka *u* v miestnom význame dokázateľne tri storočia, hoci nemá oporu v jazyku.“

Informácie o historickom vývine lokálnej nárečovej slovo- tvorby^[15] a o regionál- nych medzijazykových kontaktoch môže sprostredkovať napríklad terénny názov *Pšolník* G, utvorený z apel. **pšolník* (včelín), ktorý má v súčasnej nárečovej lexike podobu *pšolinec*. Apelatívny variant s formantom *-n-ík* je typický pre východoslo- venskú a severogemerskú oblasť (porovnajme *pčolník* [Czambel, 1906, s. 568]; *pčelník* v Heľpe a v Šumiaci na susednom Horehroní [Orlovský, 1982, s. 273]),

^[12] V lesníckej terminológii však môže ísť aj o opačný význam, t. j. *hacken* (*hágen*) „rúbať, sekať“ (Pavlík, In: Štefaňák, 2009, s. 23).

^[13] Porovnaj Malenínská (1995, s. 140 – 141, 144).

^[14] Napr. sufix *-stvi* sa uplatňuje v českej anojkonymii ako prostriedok na vyjadrenie majetkových vzťahov (typu *Farářství*, t. j. pozemok, ktorý bol cirkevným majetkom), v apelatívnej sfére súčasnej češtiny v tejto funkcii nie je známy (Štěpán, 2016, s. 110 – 111).

^[15] M. Majtán (1996, s. 29) hovorí o užšej väzbe terénnych názvov na apelatívnu lexiku, ktorá vy- plýva z ich mladšieho veku v porovnaní s kategóriou hydroným či ojkoným. Pri skúmaní ich lexikálnej, slovo- tvornej a hláskovej výstavby k nim teda môžeme pristupovať rovnako ako k inému, napr. nárečo- vému materiálu.

s ktorými táto oblasť bezprostredne susedí, zatiaľ čo tvar s formantom *-in-ec* je charakteristický pre apelatívnu a propriálnu lexiku ostatnej gemerskej i stredoslovenskej oblasti (tu aj popri iných formantoch; porovnajme napr. *Pšolinec* v Roštári, Šiveticiach [Orlovský, 1982, s. 273]; *Nad Čzelinczem* v Hájniskoch [HSSJ 6, s. 313]). Z hľadiska veku je z trojice názvov so slovotvorným základom *pšol-* (*Pšolník*, *Pšolinec* G, *Pšolínok* VI) najstarší práve názov *Pšolník* (v roku 1645 sa spomína v kontexte „Na pčolniku“ [PS]), čo by mohlo podporiť správnosť nášho predpokladu.

2.3.3. Pamäť pamätníkov

V tejto kategórii nachádzame dva typy názvov. Prvú skupinu vytvárajú názvy, ktoré v súčasnosti pozná a lokalizuje¹⁶ iba najstaršia žijúca generácia. Často ide o názvy pozemkov motivované vlastníctvom, ktoré sa používali v každodennej komunikácii v období pred kolektivizáciou poľnohospodárstva a založením jednotných roľníckych družstiev, napr. *Hajdúková*, *Lukáčoušká*, *Sojňáková*, *Genšánska lúka*, *Suchích lúka* VI. Po týchto (z hľadiska miestneho spoločenstva) zásadných zmenách v spôsobe vlastníctva pôdy dané názvy postupne stratili svoj lokalizačný a identifikačný potenciál. Okrem názvov posesívneho charakteru sem môžeme zaradiť aj ďalšie názvy, napr. už spomínaný nižnoslanský terénny názov *Přigrunt* nemeckého pôvodu, ktorý poznala a lokalizovala iba najstaršia informátorka. Išlo o názov pomenúvajúci dolinu, z ktorej sa neskôr stalo banské odkalisko¹⁷ („*tam ešte zmo mali lúki, tam chodili hrebat, a ke dźmo mali volno, chodili zmo tam na borovnice, tam do Přigruntu*“). Po zásadnej zmene využitia objektu sa jeho pôvodný názov zo živej toponymie vytratil a v súčasnosti existuje už iba v pamäti pamätníkov. Významnú úlohu tu teda zohráva aj vedomie generačnej znalosti („my to ešte poznáme, ale mladí už nie“) ¹⁸.

Druhú skupinu tvoria názvy s väčším akčným rádiom, ktorých motiváciu sa nám podarilo správne interpretovať vďaka výpovediam informátorov čerpajúcim informácie z generačne podmienenej komunikatívnej pamäti. Tieto výpovede nám napríklad umožnili odhaliť mimojazykové okolnosti vzniku terénneho názvu *Gu konovi* VI („*tam kyon zlámau nohu a tam ho zastrelili*“). Generačne sprostredkúvaná informácia však môže obsahovať aj prvky ľudovej etymológie, úzko súvisiace s charakterom komunikatívnej pamäti (najmä s jej odlišnosťou od „kritickej histórie“, čo sme už v súvislosti so sociálnou pamäťou naznačili aj pri teréne názve *Zbojnícká studnička*). Túto skutočnosť môžeme podporiť výkladom vlachovského terénneho názvu *Zábava*

¹⁶ V niektorých prípadoch sme u najstarších informátorov zachytili už iba pasívnu znalosť niektorých terénnych názvov: názov zachytený v historických prameňoch im bol (na základe medzigeneračnej komunikácie) známy, nedokázali ho však lokalizovať v teréne.

¹⁷ Porovnajme aj terénne názvy *Rudňie/Rudnié*, označujúce objekt ležiaci na hranici katastrov Gočova a Nižnej Slanej, ktorý sa polohovo čiastočne prekrýva s objektom (dolinou) *Přigrunt*.

¹⁸ J. David (2016, s. 50) hovorí aj o „citovom a sebeidentifikačnom vzťahu k toponymum“.

(v súčasnosti les a okolie štátnej cesty v blízkosti katastrálnej hranice s Dobšinou). Informátor, narodený v roku 1933, nám sprostredkoval motiváciu, ktorú získal asi pred päťdesiatimi rokmi od starších obyvateľov obce, nasledovne: „*Tam se chodili zabávat, a tot Truc¹⁹, já som býval na Trucu* (dobšinský chotár – pozn. autora), *to je málíčko viši, na Trucu že druhú budovu postavili, abi to natruc spravili, abi chodili tam.*“ Motivácia terénneho názvu súvisí s bývalým prícestným hostincom, ležiacim v blízkosti katastrálnych hraníc Vlachova a Dobšinej, čo môžeme podprieť záznamom (skratkou) „W. H.“ v mapách II. a III. vojenského mapovania (= s *Wirtshaus* „hostinec“). Hoci sa v priestoroch pôvodného hostinca mohli usporadúvať aj zábavy, domnievame sa, že jeho prvotná motivácia spočíva v staršom význame slovesa *bavit/baviť sa*, na čo upozorňuje V. Uhlár (1991, s. 209) v súvislosti s apelatívami *zábava* a *hostinec*: „Pre niektoré hostince sa vari od 18. storočia rozšíril názov *zábava*. Niekde sa tieto názvy zachovali až do súčasnosti, zväčša však po vzniku železníc a po zániku činnosti voziarov (furmanov) zanikli aj tieto hostince (...). Niekde sa v týchto hostincoch umiestnili horárne, inde v poli však celkom zanikli, no ich meno sa prenieslo ako chotárny názov na susedný hon poľa.“ Svoje tvrdenie podopiera existenciou viacerých toponým utvorených z apel. *zábava* na území Slovenska. Tieto hostince sa vyskytovali aj pri mýtnych stanicích, kde mohli furmani „naobročiť kone, napojiť a osviežiť aj seba nápojom a jedlom vo výčapnej miestnosti Zábavy“ (Uhlár, 1991, s. 210). Etymologicky sa tu predpokladá súvis so starším významom slovesa *baviť*, t. j. „oberať o čas, zdržiat“, „zdržiat“ niekoho niekde (aj niečím zaujímavým, príjemným a pod.)“ (Uhlár, 1991, s. 210; Králik, 2015, s. 65). Historický slovník slovenského jazyka uvádza pri hesle *zábava* aj významy „zdržovanie, predlžovanie, naťahovanie“, ale aj „prekážka; práca, zamestnanie“ a pod. (HSSJ 7, s. 11).

Pamäť pamätníkov teda predstavuje jeden z významných prostriedkov poznávania prvotnej motivácie terénnych názvov, vzhľadom na svoj charakter však vyžaduje dôkladnú analýzu získaných motivačných aspektov a ich komparáciu s informáciami nadobudnutými z iných zdrojov.

3. ZÁVER

Metaforický koncept pamäti, ktorého výskumný potenciál odhaľuje v aktuálnom období aj toponomastika (čo sme podrobnejšie priblížili v prvej, teoretickej, časti nášho článku, uverejnenej v predošlom čísle), nachádza účelné využitie aj pri výskume regionálnej toponymie. Pozornosť sme venovali neštandardizovanej toponymii troch východogemerských obcí, odrážajúcej rôzne formy historickej kolektívnej skúsenosti miestneho spoločenstva vkladanej do priestoru. Analýza materiálu, budovaná na pozadí troch pamäťových konceptov (*pamäť krajiny, jazyková pamäť*

¹⁹ Z nem. *r. Trotz* „vzdor“. Motiváciu tohto názvu rozšírenú medzi obyvateľmi Dobšinej približuje napríklad Rudolf Pellionis.^[5]

a *pamäť pamätníkov*) a akcentujúca lexikálno-sémantické i formálne kvality skúmaných názvov, ako aj generačne podmienený informačný potenciál miestneho spoločenstva naznačila, akým spôsobom môže byť využitý toponomastický výskum pri dokumentovaní a odhaľovaní historických hospodársko-spoločenských, kultúrnych a jazykových charakteristík vybraného regiónu, ktoré sa vplyvom neustáleho spoločenského vývinu spojeného s pretváraním krajiny postupne stratili v čase a priestore. Práca s pamäťovou metaforou vo sfére regionálnych výskumov nás privádza nielen k poznaniu historickej dokumentačnej hodnoty lokálnych terénnych názvov, ale aj ich významu pri formovaní a udržiavaní kolektívnej identity miestneho spoločenstva. Jej aplikácia však vyžaduje dôkladné poznanie špecifických črt jednotlivých konceptov a ich reálnych možností, ktoré môžu ponúknuť pri analýze konkrétnych výskumných problémov. Na záver sa žiada podotknúť, že využitie pamäťovej metafory v toponomastike sa spája aj s iným spoločensky významným aspektom: zabezpečuje posilňovanie pozície terénnych názvov v kategórii prvkov nehmotného kultúrneho dedičstva (regiónu, národa) vyžadujúceho ochranu zo strany spoločnosti.

Literatúra

- BÁBA, Barbara – NEMES, Magdolna: Magyar földrajzi köznevelés tára. Debrecen: Debreceni Egyetem Kiadó 2014. Dostupné na: mek.oszk.hu/13100/13110/13110.pdf [cit. 21. 8. 2017].
- CZAMBEL, Samo: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. oddelenie: Osnovy a iný materiál rečový (1. čiastka: Východoslovenské nárečie). Turčiansky Svätý Martin: Nákladom vlastným 1906. 624 s.
- DAVID, Jaroslav: Environmentální rozměr toponomastiky. In: Acta onomastica. IL. Věnováno k 70. narozeninám PhDr. Libuše Olivové-Nezbedové, CSc. Red. M. Harvalík. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2008, s. 98 – 105.
- DAVID, Jaroslav: Toponymie městského prostoru v kontextu mezioborovosti české onomastiky – kritické poznámky a perspektiva dalšího výzkumu. In: Studie z aplikované lingvistiky, 2016, roč. 7, č. 1, s. 39 – 54.
- DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2014. 240 s.
- ŽURČEK, Jozef et al.: Slovenský kras. Turistický sprievodca ČSSR. Bratislava: Šport 1989. 221 s.
- Historický slovník slovenského jazyka VI. Bratislava: Veda 2005. 699 s.
- Historický slovník slovenského jazyka VII. Bratislava: Veda 2008. 542 s.
- ILA, Bálint: Gömör megye. Zv. II. – III. kötet. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása 1944, 1946.
- JUNGER, Štefan – KANABA, Martin – VANDRÁŠIK, Dušan: Nižná Slaná. Historická monografia obce. [S. l.]: Fomi 2010. 151 s.
- Kartotéka terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: Prehľad bádania o sociálnej pamäti a inšpirácie pre etnológiu. Etnologické rozpravy, 1996, roč. 3, č. 1, s. 88 – 98.
- KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2015. 704 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. dopl. a preprac. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 943 s.

- KROPILÁK, Miroslav et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 2. Bratislava: Veda 1977. 517 s.
- KROPILÁK, Miroslav et al.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 3. Bratislava: Veda 1978. 532 s.
- KRŠKO, Jaromír: Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín. In: Slovenský národopis, 1998, roč. 46, č. 1, s. 80 – 101.
- KRŠKO, Jaromír: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2001. 232 s.
- KRŠKO, Jaromír: Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénny názov. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 6, s. 357 – 362.
- KRŠKO, Jaromír: Proper names as Part of the Communication Register. In: Czech and Slovak Linguistic Review, 2012, č. 2, s. 40 – 49.
- KRŠKO, Jaromír: Toponymický priestor ako súčasť kultúrno-antropologického priestoru. In: Acta onomastica LIV. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2013, s. 151 – 169.
- MÁCHA, Přemysl: Před kým, (s) kým, pro koho? Dilemata v ochraně zeměpisných jmen jako kulturního dědictví. In: Toponyma: Kulturní dědictví a paměť míst. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 14 – 31.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 3. nezměn. vyd. Praha: Academia 1971. 866 s.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 191 s.
- MALENÍNSKÁ, Jitka: Německá oronymická apelativa severních Čech a jejich české ekvivalenty (na materiálu Českého středohoří). In: Acta onomastica XXXVI. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 1995, s. 138 – 144.
- Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 912 s.
- Nižná Slaná. E pótoltt térképre vonalkozólag a felszólalási határidő 1914. évi december i.-én jár le. Kir. Járásbírószág, mint Akvi halóság. Rozsnyón, 1914. évi április 30. napján. Uložené v archíve Správy katastra Rožňava.
- NORA, Pierre: Mezi pamětí a historií: problematika míst. In: Antologie francouzských společenských věd: Město, č. 10. Ed. F. Mayer – A. Bensa – V. Hubinger. Praha: CEFRES – Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách 1996. Dostupné na: http://www.cefres.cz/pdf/c10/nora_1996_mezi_pameti_historii.pdf [cit. 21. 8. 2017].
- ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 423 s.
- Protocolon Schröterianum (1602 – 1669). Rkp. v archíve ev. a v. farského úradu Revúca.
- PRŠO, Anton: Predložka *u* v miestnom význame v staršej slovenčine. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 6, s. 361 – 369.
- SIČÁKOVÁ, Ľuba: Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach 1996. 108 s.
- Slovník slovenských nářečí I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- ŠLOSÁR, Ján: Pohľady do histórie Vlachova. Vlachovo: Obecný úrad vo Vlachove 1992. 55 s.
- ŠRÁMKOVÁ, Marta: Toponymické pověsti jako zdroj kulturního povědomí. In: Toponyma: Kulturní dědictví a paměť míst. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 70 – 77.
- ŠTEFAŇAK, Ondrej: Reľov a Hágý v premenách času. Reľov: Obecný úrad Reľov 2009. Dostupné na: <http://www.relov.ocu.sk/index.php?ids=7> [cit. 21. 8. 2017].
- ŠTĚPÁN, Pavel: Pomístní jména a paměť. In: Toponyma: Kulturní dědictví a paměť míst. Ed. J. David. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2016, s. 100 – 114.
- UHLÁR, Vlado: O slovách zábava, slop a slopec. In: Kultúra slova, 1991, roč. 25, č. 6, s. 208 – 213.
- II. vojenské mapovanie – Az második katonai felmérés. Die zweite militärische Vermessung. Kartenprofilen des Königreich Ungarn und Banat von Temes (1806 – 1869). Budapest: Arcanum 2005 (DVD vydanie).
- III. vojenské mapovanie – Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérés. Die dritte militärische Aufnahme (1869 – 1887). Budapest: Arcanum 2006 (DVD vydanie).

Internetové zdroje:

- [1] Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Onomastická terminológia. Dostupné na: http://data.juls.savba.sk/onomastika/Hlavn%C3%A1_str%C3%A1nka [cit. 25. 2. 2017].
- [2] QNELL. Online dictionaries. Hungarian-Slovak. Dostupné na: <http://www.qnell.com/dictionary/dict/hu-sk/index.php?lang=sk> [cit. 14. 3. 2017].
- [3] ĎURČO, Peter et al.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Dostupné na: <http://slovniky.korpus.sk> [cit. 20. 2. 2017].
- [4] Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Leipzig 1854 – 1961, 1971. 2011. Dostupné na: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> [cit. 20. 2. 2017].
- [5] PELLIONIS, Rudolf: Dobšina – sprievodca mestom a okolím. II. časť. Vstupné brány Dobšinej. Dostupné na: http://www.dobsina.estranky.sk/clanky/ii_-cast--vstupne-brany-dobsinej.html [cit. 15. 6. 2017].

EŠTE K NÁZVU *SPOJENÉ KRÁĽOVSTVO VEĽKEJ BRITÁNIE A SEVERNÉHO ÍRSKA (SPOJENÉ KRÁĽOVSTVO)* VS. *VEĽKÁ BRITÁNIA (BRITÁNIA)*

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

ONDREJOVIČ, Slavomír: Once Again to the Name *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* vs. *Great Britain (Britain)*. Slovak Language, 2018, Vol. 83, No. 2, pp. 174 – 177.

Abstract: The article is a response to the request of the Geodesy, Cartography and Cadastre Authority of the Slovak Republic (GCCA SR) to use only the standardized name *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland) in the media, or in abridged form *Spojené kráľovstvo* (United Kingdom). The media can be fined for using an unofficial name *Spojené kráľovstvo* (United Kingdom). The author of the article points out the inappropriateness of promoting uniform names in the media and in the press, as well as the processing of the names *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* a *Veľká Británia* (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; United Kingdom) in the codification handbooks of Slovak.

Key words: Geodesy, Cartography and Cadastre Authority of Slovak Republic (GCCA SR), standardized geographical names, exonyms, endonyms, names *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, *Great Britain*

Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ÚGKK SR) upozornil v marci roku 2017 médiá na Slovensku, že porušujú zákon, keď v článkoch používajú označenie *Veľká Británia*, resp. *Británia* pre daný štátny útvar, ktorého štandardizovaným názvom je *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska*, príp. v skrátenej podobe *Spojené kráľovstvo*.

Pri svojom konštatovaní ÚGKK vychádza zo zákona č. 215/1995 o geodézii a kartografii v znení neskorších predpisov, podľa ktorého úlohou tohto úradu ako ústredného orgánu štátnej správy je štandardizovať názvy na úseku geodézie a kartografie, ktoré sú potom záväzné pre geografické názvoslovné zoznamy, vydavateľstvá kartografických diel, odborné publikácie a takisto v úradnej činnosti verejnej správy. Za nedodržanie tejto zákonnej normy hrozí úrad vysokou pokutou (3 300, pri opakovaní 6 600 eur), čoho dôsledkom sú napr. nové doplnky v definícii názvu *Spojené kráľovstvo* aj v slovenskej Wikipédii (pri externých zdrojoch však ostáva všetko po starom).

Od r. 2003 sa toto zákonné nariadenie týka aj používania v tlači a iných prostriedkoch masovej komunikácie (!), čo považujem za jeho najspornejšiu časť, pretože sa tu nerozlišuje úradný styk (oficiálna komunikácia spojená predovšetkým s činnosťou orgánov štátnej správy a samosprávy) a verejný styk (kam patrí aj rozhlasové a televízne vysielanie a oblasť periodickej tlače). Charakter upozornení vychádzajúcich z ÚGKK SR svedčí teda o nepochopení rozdielov medzi rovinou jazykovej komunikácie s jej špecifikami (verejná – súkromná, formálna – neformálna, oficiálna – neoficiálna) a rovinou jazykovej reglementácie, ktorá v podobe predpisu (napr. terminologickej normy, štandardizovaného názvoslovía) určuje záväzné používanie istých jazykových prostriedkov vo vymedzenej komunikačnej situácii. Kým pri kartografických publikáciách alebo v právnych aktoch je identickosť týchto názvov osozná, presadzovanie uniformných názvov v médiách a v tlači, určených „rozhodnutím“ komisie, vyvoláva pochybnosti. A to aj preto, že iné autoritatívne príručky, ktoré sú pre používateľov na Slovensku oddávna k dispozícii (Pravidlá slovenského pravopisu, 2013; Slovník súčasného slovenského jazyka, 1. zv. 2006), pripúšťajú bez obmedzenia práve takéto používanie názvov *Veľká Británia*, resp. *Británia*. Pre štandardizáciu geografického názvoslovía v jazyku, ktorý má nevyhnutne aj dynamickú zložku, je zároveň veľmi problematický § 18, odsek 4 zákona 215/1995 o geodézii a kartografii, časť 5, ktorý určuje, že štandardizáciu týchto názvov stanovuje úrad alebo katastrálny úrad rozhodnutím, proti ktorému nie je prípustný opravný prostriedok. (Zákon NR SR o štátnom jazyku SR 270/1995 vývin v jazyku akceptuje a upravuje ho vo svojom § 11).

Ak ÚGKK prišiel na základe podnetov od nešpecifikovaných občanov 22, resp. 12 rokov po štandardizácii s upozornením na nekorektnosť názvov *Veľká Británia* (*Británia*), „ruší“ tým zaužívané riešenia, ktoré predkladajú príručky a diela Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a oslabuje ich záväznosť, resp. odporúčaciu silu. *Pravidlá slovenského pravopisu* aj v poslednom vydaní z r. 2013 na s. 50 uvádzajú: „Zriedkavejšie vznikajú kratšie podoby iným postupom, napr. *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska – Veľká Británia*.“ Pritom Pravidlá slovenského pravopisu, na ktoré sa odvoláva aj RTVS, sú aj podľa Ministerstva kultúry Slovenskej republiky oficiálnou kodifikačnou príručkou. Pozoruhodný je i prípad *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ktorý 2. význam hesla *Británia* vykladá ako neoficiálny názov Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska s príkladmi: *navštíviť Britániu*, *obhajovať záujmy Británie*, *obyvatelia Británie*. Na príprave tohto zväzku sa zúčastnili aj odborní konzultanti z oblasti geodézie, kartografie a geografie (RNDr. Mária Kováčová) a o názvy obcí na Slovensku sa v tomto slovníku staral Ing. Dušan Fičor.

Celkovo je štandardizácia sídelných a nesídelných objektov v slovenskej situácii špecifická. Je upravená zákonom tak, že sa forsírue – na rozdiel od situácie v Českej republike a iných krajinách – len jedna pomenúvacia schéma. Výnimočne

aj v slovenskom zozname štandardizovaných názvov nachádzame názov s pomenovacím nominatívom napr. *Nezávislý štát Papua Nová Guinea*, čo sa v iných prípadoch považuje za neprípustné. Známý je aj prípad názvu *Nemecká spolková republika*, ktorý je štandardizovaný, ale s doplnením, že na výslovnú žiadosť nemeckej strany sa v medzinárodných dohodách, zmluvách a právnych dokumentoch pripúšťa aj názov *Spolková republika Nemecko*.

ÚGKK v prípade kauzy *Veľká Británia – Spojené kráľovstvo* konštatuje, že „v medzinárodnej odbornej diskusii sa okrem iného prijal úzus, že v záujme jednoznačnej identifikácie geografických objektov v celosvetovom rozmere je žiaduce, aby všetky krajiny používali podľa možnosti jediné označenie, pričom toto má vychádzať z pomenovania, ktoré je zaužívané v jazyku domácej populácie, resp. oficiálne kodifikované v danom zriadení. V prípade názvov cudzích štátnych útvarov to znamená, že je vhodné používať preklady vychádzajúce z oficiálnych názvov týchto štátov“ (http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/stanovisko-ugkk-sr_12042017.pdf). Ako však ukazuje prax na Slovensku, táto dohoda sa u nás interpretuje odlišne ako v iných štátoch. Je to zrejme aj preto, že zásady uverejnené v rezolúciách OSN majú charakter odporúčania a jednotlivé členské štáty ich môžu, ale nemusia zakotviť do svojich národných zákonov. Tým sa dá vysvetliť aj odlišnosť „prenosu“ zásad OSN do štandardov jednotlivých členských krajín. Niekoľko príkladov: V štandardizovanom zozname poľských exonym majú svoje miesto dva skrátené názvy *Wielka Brytania* (na prvom mieste!) a *Zjednoczone Królestwo*. Podobne je to v maďarčine: *Veľká Británia* („Nagy-Britannia“) vedľa čoraz viac sa rozširujúceho *Spojeného kráľovstva* („Egyesült Királyság“), ktoré je krátkou formou plného názvu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* („Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága“), nehovoriac už o českej situácii. Podľa významných českých onomastikov I. Lutterera a M. Harvalíka medzi exonymami (domácimi podobami zemepisných mien) majú názvy krajín a štátov osobitné postavenie, pričom potlačovanie vžitých a bežne používaných podôb, ktoré nie sú z jazykového hľadiska nekorektné, a presadzovanie iných, síce rovnako korektných, ale bez dostatočnej opory v bežnom úze, je absolútne zbytočnou jazykovou intervenciou. V češtine je štandardizovaný názov United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland ako *Spojené kráľovství Velké Británie a Severního Írska*, skráteným názvom v štandardizovanej podobe je *Velká Británie*. V zákonoch (zaoberajúcich sa štandardizáciou geografických mien: 359/1992 Sb. a 200/1994 Sb.) platných v ČR nie sú nijaké sankcie, iba odporúčania využívať štandardizované názvy vo verejnom záujme (§4, odst. 2).

Čo sa týka médií a dennej tlače, je zrejme, že ani na Slovensku sa nedodržiava zakaždým názov štandardizovaný ÚGKK. Dá sa to ukázať napr. na používaní označení *Barma/Mjanmarsko/Mjanmarský zväz/Mjanmarská zväzová republika*, ktoré sa vyskytujú (podľa Slovenského národného korpusu) v takomto zastúpení: *Barma*

(starý, už neplatný názov) – 1 281 výskytov; *Mjanmarsko* (skrátaná podoba slovenského vžitého názvu vo všeobecnom zozname *Názvy štátov* dostupnom na webovej stránke ÚGKK) – 1 331 výskytov; *Mjanmarský zväz* – 10 výskytov; *Mjanmarská zväzová republika* (podľa údajov ÚGKK by to mal byť oficiálny názov) – 0 výskytov. ÚGKK nereaguje, ako vidieť, rovnako na podobné prípady používania názvov v médiách a pozornosť sústreďuje iba na jeden konkrétny prípad. Nepôsobí to dostatočne vierohodne ani systémovo.

Veľmi zaujímavé by bolo zistiť, ako sa tu chápe *vžitosť* (vžitá podoba, vžité slovenské názvy), ale nikde sa to nedozvieme. V príručke *Vžité slovenské názvy štátov a závislých území* je iba exonymum či endonymum, čo patrí do tej istej sféry, ale ide predsa len o inú kategóriu. Zdá sa však isté, že ÚGKK *vžitosť* nevníma ako niečo, čo sa dá overiť a odvodiť z praxe (úzu), ale zasa len ako niečo, čo určí komisia. A s tým nijaký jazykovedec nemôže nikdy súhlasiť.

Poznamenajme, že ÚGKK prišiel nedávno so svojím upozornením na neplatnosť vžitej podoby *Veľká Británia*, resp. *Británia*, ktorú sám v príručke *Vžité slovenské názvy štátov a závislých území* (Bratislava 1996, s. 9, 65) uvádzal ako vžitú. Proti názvom *Veľká Británia* a *Británia* pritom nemá námietky ani Britská ambasáda, ktorá sa ani sama nenazýva *UK (United Kingdom) Embassy Bratislava*, ale *British Embassy Bratislava*. Všetci vieme, že sa konverzuje výlučne o Brexite, a nie UK-exite, že na označenie áut daného štátneho útvaru sa používa medzinárodná poznávacia značka GB, nie UK, že sa v slovenčine historicky ustálili deriváty utvorené od názvu *Británia*, resp. *Veľká Británia*, napr. obyvateľské meno *Brit/Britka* a adjektívum *britský*. Obyvateľské mená, prípadne iné odvodené pomenovania utvorené z oficiálneho názvu štátu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* ani zo skráteného názvu *Spojené kráľovstvo* vôbec nevznikli.

Z doterajšieho nášho výkladu je zrejmé, že nariadenie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky nepoužívať označenie *Veľká Británia*, resp. *Británia* a nahradiť ho označením *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* alebo v skrátenej podobe *Spojené kráľovstvo* nepovažujeme za oprávnené, resp. považujeme ho za oprávnené len čiastočne. Primerané je to všade tam, kde je osožné či dokonca nevyhnutné používanie uniformných a identických názvov, t. j. predovšetkým v geografických názvoslovných zoznamoch, v kartografických dielach a v právnych aktoch. Prijateľné to však vôbec nie je v prípade periodickej tlače a médií, ktoré nie sú nastavené prednostne na uniformné používanie výrazov. Vhodným argumentom tu nie je ani odkaz na zmienku v dokladoch OSN, lebo aj tam sa vec formuluje ako odporúčanie (nie nariadenie) pre členské krajiny. To je dôvod, prečo sa v jednotlivých krajinách formuluje štandardizácia rozlične. Navyše, chybou ÚGKK je aj to, že presne nedefinuje dôležitý pojem *vžitosti* a prenecháva to opäť na komisiu.

POZNÁMKY K POUŽÍVANIU VÝRAZOV *LAUDATIO* – *LAUDÁCIO* – *LAUDÁCIA* V SÚČASNEJ SLOVENČINE

Jana Wachtarczyková – Radovan Garabík

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

WACHTARCZYKOVÁ, Jana – GARABÍK, Radovan: Notes on the Use of the Terms *laudatio* – *laudacio* – *laudacia* in Contemporary Slovak. Slovak Language, 2018, Vol. 83, No. 2, pp. 178 – 185.

Abstract: The paper focuses on the use of the three latinisms: *laudatio* – *laudacio* – *laudacia* in contemporary Slovak. The authors reflect language consulting service, processing of entries in the dictionary, and the use of expressions in language practice, which they study in the electronic corpora of Slovak – Slovak National Corpus (SNC) and Araneum Web Corpus. They deal with the issues of declension of the pair *laudatio* – *laudacio* and their inclusion in the subpattern *médium* in accordance with the book *New Declension System of the Slovak Nouns* and also with occurrences of the Latin relic *laudatio* in the neuter declension paradigm. Conclusions are based on the analysis of two types of frequencies from corpora – plain frequency and Average Reduced Frequency (ARF). The conclusion confirms the significant frequency of the relic *laudatio* in contemporary Slovak, which is also reflected in its inflection.

Key words: antiquus, Araneum, corpus, frequency, *laudatio* – *laudacio* – *laudation*, stylus gravis

Zdalo by sa, že s výrazmi latinského pôvodu sa vo všeobecnosti stretávame čoraz zriedkavejšie, no väčšina z nich patrí k základným termínom vedeckých disciplín¹ či umení. V adaptovanej podobe sú latinizmy súčasťou bežného jazyka a jadra slovnej zásoby slovenčiny (napr. *kalendár*, *argument*, *konferencia*, *tulipán*, *generál* atď.). Zachytáva ich *Historický slovník slovenského jazyka* a podrobnejšie sa im venuje napr. štúdia J. Skladanej², ktorá dokladá, že práve latinizmy tvoria najväčšie množstvo inojazyčnej slovnej zásoby predpisovnej slovenčiny. Zároveň opisuje variabilitu používania latinizmov, danú najmä rozličnou mierou ich prispôsobovania sa prijímaúcemu jazyku. V súčasnosti mnohé latinizmy, predovšetkým tie najmenej adaptované – citátové slová či sentence, sú znakom vysokého štýlu uplatňovaného v ceremoniálnych prejavoch z kultúrneho, spoločenského a akademického života a celkovo patria do tzv. jazyka vzdelaného vedomia (Jansen, 2013). Ich poznanie a správne používanie vnímame ako prejav rozhladenosti a kultivovanosti človeka, ich nadužívanie zas ako intelektuálny snobizmus.

Jedným z takýchto výrazov je aj *laudatio*. Poznáme ho z rečníckej figúry *laudatio temporis acti* – chvála starých dobrých časov, stretneme sa s ním pri *laudatio*

¹ Konkrétne *laudatio* je známe napr. v práve: *laudatio criminis* – schvaľovanie zločinu. Označovalo smutne známy §174 trestného zákona, podľa ktorého za Rakúsko-Uhorska boli súdení predstavitelia slovenského národného života /podľa http://watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=2271, http://www.nasaadvokacia.sk/m_mudron.html cit. 8. 7. 2018).

² In: Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch, s. 10 – 16.

in honorem – chváloreči na počesť niekoho či pri *laudatio funebris* – smútočnej reči. Laudatio označuje aj špecifický panegyrický žáner, ktorého história siaha až do antiky. Panegyrické, väčšinou oslavné texty, ale napr. aj nápisy (elógiá³), sú zároveň súčasťou staršej literatúry z územia Slovenska a podľa niektorých autorov dokonca reprezentatívnou zložkou barokovej literatúry (Juriková, 2015)⁴. História, premeny či súčasný status a podoby tohto žánru môžu byť dôvodom, prečo je predmetom záujmu súčasníkov a prečo sa novšie, pravopisne adaptovanejšie podoby *laudácia* a *laudácio* stali aj predmetom otázky adresovanej jazykovej poradni na internete⁵.

Odpoveď jazykovej poradne sa opiera o spracovanie hesla *laudácia* v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*. V rámci tohto hesla sa uvádza ako druhé v poradí slovo *laudácio* a ako tretie, s kvalifikátormi *star., neskl. s., lat. kniž.* (staršie, nesklonné, neutrum, latinského pôvodu, knižné), sa uvádza *laudatio*. Korešponduje to s princípom z koncepcie HSSJ, podľa ktorého heslovým slovom by mal byť výraz s najvyššou mierou prispôsobenia systému slovenčiny (napr. *circulatio* → *cirkulácia*, *extractio* → *extrakcia*) a *laudácia* z tohto pohľadu vyhovuje. Paradoxné však je, že HSSJ nezachytáva žiadny variant z radu *laudatio* – *laudácio* – *laudácia*. Poraden- ský text ďalej dodáva, že význam všetkých troch substantív sa odvodzuje od latin- ského slovesa *laudāre* (chváliť⁶). Preto všetky spomínané ortografické varianty majú ten istý význam, označujú verejný slávnostný prejav, oslavnú reč až ódu na počesť niekoho (pri jubileu, vyznamenávaní, úmrtí a pod.). V ďalšej interpretácii hesla však poradňa uvádza, že oba výrazy stredného rodu, teda *laudácio*, ale aj *laudatio* (podľa SSSJ nesklonné), sa skloňujú, a to podľa vzoru *mesto*.

Aj forma *laudatio*, ktorá sa v slovenčine považuje za reliktnú, pociťuje sa ako cudzia a pripisuje sa jej nesklonnosť⁷, je odvodená od pôvodnej formy *laudātiō*. Výraz bol postupom času adaptovaný foneticky (transsuprasegmentácia⁸ z *lau-dā-ti-ō*) pre- hodnotením novolatinskej kvantity a zároveň bol adaptovaný morfológicky (transmor- fologizácia) prehodnotením rodovej príslušnosti motivantu v latinčine, ktorý patril medzi feminína a zaradením výrazu na základe zakončenia medzi neutrá v slovenčine. Zaujímavosťou a dôvodom, prečo sa okrem reliktného výrazu *laudatio* používajú dva

³ S. Zavarský považuje knihu elógií Štefana Tarnóciho za vrcholný prejav našej latinskej panegy- rickej literatúry (Zavarský, 2015, s. 51).

⁴ Autorka na dobových tlačiarňach trnavskej univerzity ukazuje, že panegyriká podrobne odrážali aktuálne náboženské, kultúrne dianie a spoločenské vzťahy.

⁵ „Podstatné meno *laudácio* je stredného rodu alebo je správne *laudácia* ženského rodu?“ Celá odpoveď je na adrese: <https://jazykovapradna.sme.sk/h/laudatio/10251> (cit. 17. 6. 2018).

⁶ Citujeme odpoveď jazykovej poradne, ktorá uvádza latinský výraz v infinitíve, hoci úzus uvádzania v latinských slovníkoch je tvar 1. os. singuláru (*laudō*).

⁷ *laudatio* [-dáci-] neskl. s. <lat.> kniž. (Slovník súčasného slovenského jazyka, h – 1, s. 929)

⁸ Využívame terminológiu a systematiku M. Ološtiaka v prácach o adaptácii interlingválne motivovaných jednotiek.

d'alšie pravopisné varianty *laudacio* a *laudacia*, je zrejme len čiastočná grafická adaptácia a zachovanie grafémy *t* v slove napriek tomu, že sa vyslovuje ako *c*⁹. Pri latinizmoch bolo časté, že sa výraz zaraďoval do morfolologickej sústavy preberajúceho jazyka, ale pravopis zväčša zostával latinský¹⁰. Zaujímali nás d'alšie okolnosti fungovania týchto výrazov – ako sa používajú, v akom kontexte, ako sa skloňujú či neskloňujú a ako sú jednotlivé varianty zastúpené v jazykovej praxi, ktorej rozmanitosť môžeme pozorovať v korpusových zdrojoch.

Prieskum sme uskutočnili na korpuse prim-8.0-public-sane¹¹ (SNK). Veľkosť korpusu je 1 368 990 447 tokenov. Pre ilustráciu, počet výskytov rovný jednej zodpovedá 0,73 výskytov na miliardu¹²; opačne, 1 ppb zodpovedá počtu výskytov 1,369. Samotný počet výskytov nejakého slova v korpuse nemusí nevyhnutne odrážať jeho používanie v reálnom jazyku: ak sa slovo vyskytuje častejšie len v niekoľkých dokumentoch, resp. používa ho len niekoľko autorov, výskyt môže byť niekedy aj značne nadhodnotený. Jedným zo spôsobov, ako sa dá aspoň čiastočne eliminovať zvýšenie počtu výskytov v jednotlivých dokumentoch je použitie priemernej redukovanej frekvencie (ARF), ktorá upravuje frekvenciu podľa priemernej vzdialenosti medzi výskytmi daného slova: ak je slovo používané častejšie na jednom mieste korpusu, ARF bude menšia než skutočná frekvencia. V krajných prípadoch, ak je slovo v korpuse používané úplne rovnomerne, jeho ARF bude rovná frekvencii, ak všetky výskyty budú na jednom mieste, ARF sa bude blížiť k jednej (len s malou závislosťou od počtu výskytov, podrobnejšie Savický – Hlaváčová, 2003).

Vzhľadom na pomerne nízke počty sledovaných výrazov, ako aj na analýzu podoby *laudatio* v rôznych pádoch sme sa nespoliehali na automatickú morfológickú anotáciu, ale všetky uvádzané počty sme získali manuálnou dezambiguáciou možných gramatických kategórií výskytov daných slov v korpusoch.

Z výsledkov korpusov vyplýva, že z hľadiska frekvencie v slovenskom diskurze dominuje výraz *laudatio*. SNK eviduje početnosť v absolútnych číslach 254, ARF 68, t. j. 185,5 ppb, resp. 49,6 ARF ppb. Korpus Araneum¹³ Slovacom IV Maximum dokladá početnosť v absolútnych číslach 264, ARF 130, t. j. 89,2 ppb, resp. 44 ARF ppb¹⁴. Pre úplnosť treba dodať, že tieto príklady reprezentujú konkrétny slovný tvar,

⁹ V slovenčine existuje skupina výrazov s touto čiastočnou adaptáciou ako *ratio*, *praefatio*, *contradictio* atď.

¹⁰ (Riciziová, 1984, cit. In: Skladaná, s. 14).

¹¹ Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný z [www: http://korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk) (cit. 17. 6. 2018).

¹² V ďalšom ppb (partes per billionem).

¹³ Webové korpusy Aranea. (AR) <http://unesco.uniba.sk/aranea/index.html> (cit. 17. 6. 2018).

¹⁴ Vidíme, že webový korpus má relatívnu frekvenciu takmer polovičnú oproti SNK, čo svedčí o nižšom zastúpení typov textov, v ktorých sa používa jazyk typický pre prítomnosť slova *laudacio*. Relatívna ARF je ale veľmi podobná, z čoho vyplýva, že vo webovom korpuse sa *laudacio* používa menej, ale zato podstatne rovnomernejšie. Toto pravdepodobne súvisí s usporiadaním SNK podľa štýlov a žánrov textu.

t. j. za predpokladu jeho sklonnosti použitie výlučne v Nsg, resp. Asg. (*Laudatio na laureátku predniesol Juraj Mojžiš*, alebo *Laudatio stojí práve na obdive*.) Príklady zo SNK dokladajú skloňovanie *laudatia* a výskyt (8,6 ARF, teda 6,26 ppb) predovšetkým v Gsg (*Kompletný text Laudatia si môžete prečítať v prílohe*.) a v Lsg (12 ARF, 8,8 ppb), napr. *Vo svojom laudatii predstavil Duška ako vynikajúceho spisovateľa a scenáristu*. V iných pádoch singuláru sú výskyty nižšie a v pluráli žiadne. To znamená, že *laudatio* sa nespráva ako nesklonný, ale ako čiastočne ohybný výraz.

Okrem reliktného variantu *laudatio* sa v slovenčine objavujú adaptovanejšie podoby, a to *laudácio* a *laudácia*. *Laudácio* je prispôsobené slovenskej výslovnosti (podobne ako výraz *ratio/ráció*), napr. *Múdre a presné laudácio predniesol Ludvík Vaculík*. Frekvencie v korpusoch sú nízke – Nsg v SNK frekvencia 31, ARF 15,82, v Aranea 78, ARF 45,6). Ďalší variant je *laudácia*, napr. *Pekná, zaujímavá a svieža laudácia na jednu z našich najvýznamnejších osobností*. Variant v ženskom rode (vzor *ulica*) vznikol pod vplyvom toho, že *laudātiō* v latinčine je ženského rodu a že v slovenčine je designát výrazu – oslavná reč, chváloreč ženského rodu. Korpusy však dokladajú slabšiu využiteľnosť tohto výrazu (SNK 93/ARF 42,5, AR 9 x).

Konkurencia týchto dvoch výrazov nesklonnosť *laudatia* ešte viac relativizuje: počet výskytov variantu *laudatio* (v Gsg 35 x) je vyšší než výskyt jeho slovných konkurentov v nominatíve sg. *laudácia* (9 x) a *laudácio* v Nsg. alebo Asg. (31 x). Znamená to, že variant *laudatio* je v nominatíve singuláru najfrekventovanejší, v Gsg a Dsg vystupuje ako rovnocenná alternatíva k adaptovanejším členom tria. Zaujímavé je, že výraz *laudácia*, ktorý má bezproblémové skloňovanie podľa vzoru *ulica*, sa používa najzriedkavejšie, ale zas najčastejšie sa uplatňuje v pluráli (Npl, SNK 10 x), napr. *Laudácie pokračovali návrhom vedenia fakulty (...)* oproti Npl výrazu *laudáciá* (4 x), napr. *Po koncerte odznali krátke laudáciá*. Používateľská prax zachytená v sledovaných korpusoch zároveň ukazuje, že z dvojice poslovenčených podôb používateľa o polovicu častejšie siahajú po neutre *laudácio* (SNK 48, AR 30) než po feminíne *laudácia* (SNK 21, AR 12).

Kým frekvencie výskytu v korpusoch vyjadrujú kvantitatívne hľadisko používania výrazov *laudatio* – *laudácio* – *laudácia*, tak ich kontextové uplatnenie, kontextové aktualizácie a otázky ich skloňovania dopĺňajú do celkového obrazu ďalšie dôležité súvislosti. V jazykovej praxi sa *laudatio* najčastejšie používa v spojení s Asg – predniesť (pripraviť, prečítať) *laudatio na niekoho*, napr. *Laudatio na prof. Dr. Michala Harpáňa, Dr. h. c., predniesla Mgr. Dana Hučková, CSc.*, resp. *laudatio pre niekoho*, napr. *Laudatio pre V. Turčányho*, alebo aj *pre niečo*, napr. *Laudatio pre planétu Zem*, alebo *na niečo (...)* *povinnosťou je predniesť laudatio na dielo nového nositeľa ceny Dominika Tatarku*. Často sa uplatňuje aj v spojení s latinskou predložkou *ad* (*ad* + Nsg), napr. *Laudatio ad Ján Kadlečík* – v tom prípade sa meno adresáta *laudatia* nesklonuje. Použitím výrazu *laudatio* v bezpredložkovom spojení

s vlastným menom v Gsg sa odlišuje autor, resp. prednášateľ oslavnej reči, od adresáta reči, napr. *Laudatio Ľuboša Juríka odznelo na jubilejnom seminári o živote a tvorbe spisovateľa Antona Hykšcha*.

Ďalším predpokladom správneho použitia niektorého výrazu z trojice variantov je ich skloňovanie. Ako už bolo spomenuté, najpravidielnejšie sa skloňuje *laudácia*, ale práve tento variant sa využíva najzriedkavejšie. Neutrál *laudacio* (i *laudatio* v singulári) patria do skloňovacej paradigmy vzoru *mesto*. Pri skloňovaní oboch výrazov sa ich koncovky v niektorých pádoch odlišujú od koncoviek typických pre vzor *mesto*, a to v Lsg (o *meste*, ale o *laudáciu/laudatiu*) a v Gpl (*miest*, ale *laudácií/laudatií*). Podľa NDSSS deklináciu skupiny výrazov predovšetkým cudzieho pôvodu zakončených -o/-um/-on vystihujeť podvzor¹⁵ *médium*. Zahŕňa najmä prevzaté neživotné substantíva stredného rodu ako *trio*, *rádio*, *embryo*, *kakao*, *akvárium*, *vákuum*, *kritérium*, *enchidion* a medzi nimi aj *laudatio/laudacio*. Výrazy skloňované v tejto mikroparadigme majú v Lsg diferenciačnú morfu -u (v *laudatiu*, v *laudáciu*, v *médiu*, *rádiu*, *kritériu*) a v Gpl diferenciačnú morfu -í (*laudatií*, *laudácií*, *médií*, *rádií*, *kritérií*). Zakončenia Lsg -u a Gpl -í sú diferenciačnými morfami, ktorými sa mikroparadigmy jednotlivých skloňovacích podvzorov v danej triede neutier odlišujú od hlavného deklináčného vzoru, v tomto prípade od vzoru *mesto*. Ak vie používateľ jazyka vyskloňovať slovo *médium*, tak pravdepodobne nebude mať problém správne vyskloňovať ani výraz *laudacio*, resp. *laudatio*. V praxi môže byť problematická skôr vzájomná konkurencia trojice sledovaných výrazov, predovšetkým výrazov toho istého rodu, a otázka, ktorý variant uprednostniť. Korpusové zdroje dokladajú, že výraz *laudatio* sa v jazykovej praxi nespráva ako nesklonné, len ako čiastočne nesklonné podstatné meno. V záujme prehľadnosti uvádzame tabuľku, ktorá na základe korpusu ilustruje vzťah neutier *laudatio* a *laudacio* a tabuľku, ktorá odráža mieru flektívnosti reliktného tvaru *laudatio*. V pádoch, ktoré sú v tabuľkách zvýraznené tučne, je frekvencia takto označeného výrazu¹⁶ vyššia než konkurenčného.

Z analýzy vyplýva, že slovo *laudatio* sa prevažne používa v nominatíve, avšak *laudacio* sa používa aj v ostatných pádoch porovnateľne s „priemerným substantívom (neutrum)“. Na porovnanie, pomer výskytov nominatívu singuláru substantív všetkých neutier so substantívnou paradigmou ku všetkým pádom daných substantív v singulári je 0,23; pričom pomer pre *laudatio* je¹⁷ 0,80, pre *laudacio* 0,24.

Domnievame sa, že používatelia jazyka vety so slovom *laudatio* štylizujú zámerne alebo podvedome tak, aby sa vyskytlo v podmete (a teda v nominatíve) a aby sa vyhli skloňovaniu, ktoré môže byť zdrojom neistoty. Evidentne však neistota nie

¹⁵ Množina slov s rovnakou determinujúcou morfou (-o) a rovnakou diferencujúcou morfou ako má jeho dominantný vzor (*mesto*), ale odlišuje sa od neho jednou variantnou morfou.

¹⁶ podľa SNK

¹⁷ V tomto pomere zohľadňujeme pády aj v prípade nesklonnej paradigmy.

je taká, aby odradila používateľov od skloňovania reliktu *laudatio* v singulári. Dôvodom, prečo sa relikť *laudatio* nesklonuje v pluráli, je zrejme otázka kvantity a to, že označením dĺžky (*laudatiá*) stráca výraz patinu a odlišnosť, pre ktorú si ho používatelia vyberajú. Napokon aj pri skloňovaní adaptovaného variantu *laudácio* dochádza k výnimkám z rytmického zákona.

Tab. 1: Vzťah výskytu ortografických variantov dvojice *laudatio/laudácio* (údaje sú hodnoty ARF¹⁸ v SNK)

SG		PL	
N laudatio /laudácio	68 : 31	laudatiá/ laudáciá	1 : 2,84
G laudatia /laudácia	8,5 : 4,5	laudatii/ laudácii	0 : 2,72
D laudatiu /laudáciu	12,1 : 15,75	laudatiám/laudáciám	0 : 0
A = N		A = N	
L = D		laudatiách/ laudáciách	0 : 3,50
I laudatiom/ laudáciom	2,1 : 2,9	laudatiami/ laudáciami	0 : 1

Tab. 2: Vzťah flektívnosti medzi používaním lexémy *laudatio* v rôznych pádoch (údaje sú hodnoty ARF v SNK)

SG	
N laudatio	68
G laudatia /laudatio	8,5 : 1
D laudatiu /laudatio	12,1 : 1
A = N	
L = D	
I laudatiom /laudatio	2,1 : 0

Hodnoty v tejto tabuľke potvrdzujú, že podoba *laudatio* sa najčastejšie vyskytuje v základnom tvare. V jazykovej praxi sa stretávame aj so skloňovaním, o čom svedčia hodnoty ARF v Gsg, Dsg i Lsg (napr. *Po laudatiu bude nasledovať recepcia*). Naopak – je zriedkavé, ak sa v nepriamych pádoch nesklonuje, napr. *Po slávnostnom laudatio, ktoré predniesla Jana Juráňová (...)*.

Výskyty ukazujú, že o určitej konkurencii dvojice neutier *laudatio* a *laudácio* môžeme hovoriť len v jednotnom čísle, z toho v nominatíve prevažuje podoba *laudatio*, ale v iných pádoch je situácia viac-menej vyrovnaná. V množnom čísle sú

¹⁸ Arf (average reduced frequency – priemerná redukovaná frekvencia) je upravená frekvencia v korpuse (jedna z mnohých upravených frekvencií), ktorá zohľadňuje spôsob rozloženia hľadanej lemy, jej disperziu v textoch. V našom prípade sme uplatnili korekčný faktor v prepočte a hodnoty ARF sú vzťahnuté na miliardu jednotiek (ppb).

počty výskytov oboch podôb štatisticky nevýznamné, čo znamená, že závery o prevládani jedného či druhého tvaru nemožno hodnoverne dosiahnuť – okrem záveru, že *laudatio/laudacio* sa v pluráli používa zriedkavo. Nemôžeme ani povedať, či v pluráli dominuje niektorá z dvojice adaptovaných podôb *laudácia* či *laudacio*, pretože ich koncovky vo všetkých pádoch plurálu (okrem Npl) sú izomorfné a kontext ambivalentný (*S laudáciami, ako inak, zväčša úsmevne ladenými, doplnenými o fotografickú dokumentáciu – vystúpili prof. Daniela Ježová, ako aj Vladimír Štrbák*). Môžeme len pozorovať, že v pluráli sa vyskytuje istý príklon k poslovenčeným podobám *laudacio* alebo *laudácia* (hoci výskyt je taký nízky, že štatisticky nemôžeme tento záver považovať za spoľahlivý) a že všeobecne pri všetkých pravopisných variantoch je komunikačná vyťaženosť plurálu nízka. Je to pochopiteľné, ak zoberieme do úvahy mimojazykový kontext, teda že chváloreč je exkluzívna, príležitostná a viazaná na jediného adresáta. S tým súvisia aj ďalšie špecifiká tohto žánru dané aj tým, že patrí k vysokému štýlu (*stylus gravis*), pre ktorý je typické využívanie latinskej lexiky (*antiquus*).

Naša sonda ukazuje, že používanie troch odlišných variantov *laudatio* – *laudacio* – *laudácia* je viac-menej rovnocenné. Latinský relikt *laudatio* autori dominantne využívajú v nominatíve, ale aj v ostatných pádoch ho používajú v prevažnej miere skloňujú. Túto situáciu si vysvetľujeme tým, že latinský relikt s najnižšou adaptáciou na slovenský jazykový systém je pre používateľov zaujímavý práve svojou archaickosťou a príznakovosťou. Tá sa (graficky) zachováva aj pri skloňovaní v singulari. A tak používajú slovo *laudatio* skloňujú, aby mohli vyjadriť kontextové vzťahy a situačné súvislosti (*laudatio* pre koho, komu, od koho atď.). A recipročne, možnosť vyjadriť tieto vzťahy posilňuje ďalšie skloňovanie reliktu *laudatio*. Tlak flexie má v tomto prípade svoje hranice – je ním množné číslo, v ktorom sa nielen relikt *laudatio* neskloňuje, ale často sa v ňom neobjavujú ani adaptovanejšie podoby *laudacio* a *laudácia*.

Hodnoty ARF sledovaných výrazov tiež naznačujú, že tieto slová sa nevyskytujú rovnomerne, ale sústredujú sa do určitých typov textov a komunikačných situácií. Vysoký štýl a jeho výrazové prostriedky majú nezastupiteľné miesto v komunikačných aktoch ceremoniálnej povahy, ktorých podstatou je, aby sa odlišovali od bežných komunikačných situácií. V popredí je expresívna funkcia jazyka, pátos, hyperbolizácia, intelektualizácia, využívanie poetizmov aj termínov a využívanie výrazov cudzieho pôvodu. V prípade latinskej lexiky ide nielen o využívanie jednotlivých výrazov, ale aj ustálených slovných spojení (*de iure, sine qua non* atď.). Tieto výrazové prvky majú špecifickú štylisticko-komunikačnú hodnotu, ktorá sa v jazyku zachováva a priebežne aktualizuje. Životaschopnosť (frekvencia a čiastočné skloňovanie) reliktu *laudatio* znamená, že mu používajú stále pripisujú dôležitosť a že ho v textoch obradného charakteru preferujú. Podobne ako množstvo iných výrazov

latinského pôvodu je súčasťou jazyka vzdelaného vedomia a sociálno-komunikačných rituálov. Tie pomáhajú nadväzovať na kultúrno-historické dedičstvo rozvíjané v jazyku a literatúre na našom území, pripomínať univerzálne civilizačné hodnoty (súciť, sústrast', uznanie) a aspoň príležitostne dosahovať exkluzívne vysokú úroveň verbálnej interakcie. Nobility obligates¹⁹.

Literatúra

- Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. II. K – N. Bratislava: Veda 1992.
- JANSEN, Paul: Filozofické aspekty niektorých dnešných teórií sociálneho sveta ako spoločenského systému. *Filozofia*, 2013, roč. 68, č. 1, s. 158 – 169.
- JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára: Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. (2. zv.). Bratislava: Veda 2011.
- JURÍKOVÁ, Erika: *Columba laureata*. Panegyrické tlače z produkcie trnavskej univerzitnej tlačiarne. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce 2014.
- OLOŠTIAK, Martin: Výslovnostná adaptácia anglických proprií v slovenčine. Dostupné na: <http://www.ff.unipo.sk/slovník/Files/2-vyslovnost.pdf> (cit. 14. 8. 2018)
- SAVICKÝ, P. – HLAVÁČOVÁ, J.: Measures of Word Commones. *Journal of Quantitative Linguistics*. 2003, vol. 9, no. 3, pp. 215 – 231.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklinačný systém slovenských substantív. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove: Prešov 2007.
- VALENTOVÁ, Iveta (ed.): *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava: Veda 2011.
- ZAVARSKÝ, Svorad: *Columba portans ramum olivae*. Prvé kroky vo výskume latinskej panegyrickej literatúry na Slovensku. (Postrehy ku knihe *Columba laureata* od Eriky Juríkovej. *Slavica Slovaca* 2015, roč. 50, č. 1, s. 41 – 52.

¹⁹ Noblesna zaväzuje, tu v posunutom význame noblesný štýl zaväzuje.

HOVORÍME AKO HOVORÍME ALEBO JAZYK JE AKO NEZÁMERNE VYTVORENÝ CHODNÍČEK CEZ PARKOVÝ TRÁVNÍK

DOLNÍK, JURAJ: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
ISBN 978 -80-224-1584-2.

Ol'ga Orgoňová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

Na sklonku roka 2017 sa dostala do obehu nová kniha profesora Juraja Dolníka s názvom *Jazyk v sociálnej kultúre*. Vyšla v roku jeho životného jubilea sedemdesiatych piatich narodenín ako pätnásta knižná publikácia tohto autora. Isteže, nejde o nepredvídateľný vklad neznámeho eléva. Profesor Dolník v nej nadväzuje na svoje už známe úvahy o jazyku z prác z predošlého štvrtstoročia, kde vždy rezonuje pohľad na jazyk ako na živý organizmus v rukách používateľov, ako na dynamické súcno formované v spontánnych aj intenčných procesoch v akomodačno-asimilačnej rovnováhe. Jazyk označuje mikovsky ako „descendenta“ (potomka) človeka ako prírodnej (a súčasne kolektívnej, v konvenciách ukotvenej) bytosti. V tejto knihe J. Dolník nadväzuje na svoje dávnejšie úvahy o sile jazyka, o jeho procesuálnych prejavoch v správaní, konaní a vzťahoch používateľov naplňajúcich svoju sebarealizačnú potrebu jednak v záujme seba projekcie vlastného ega, jednak v duchu analogického vyrovnávania sa s jazykovým konsenzom komunity. V práci sa tak produktívne nadväzuje tiež na ideu o akomodačno-asimilačnom vyrovnávaní aktov jazykového počínania aktérov jazykovej komunikácie. V novom svetle sa prezentujú myšlienky o interpretačnom pôvode ľudskej komunikácie či o autonomizácii príslušníkov kolektívu ako subjektov odcudzujúcich sa konvenciám, ktoré nachádzali svoje miesto napríklad už v práci spred dvoch rokov *Cudzost' – jazyk – spoločnosť* (J. Dolník a kol.). Už známe inšpirácie sú následne zúročované v kontexte prehľbených úvah o možnostiach a limitoch objektivistického, nomologického zaobchádzania s jazykom a jazykovou realitou z pozície jazykových kultivátorov a o možnostiach zaobchádzania s tým istým predmetom v pragmatickokomunikačnej optike, čiže v optike reflektovania reálnej podoby rečovej praxe v jej plnej variabilite uspokojujúcej komunikačnú potrebu v rozličných komunikačných formáciách. Posledné dve kapitoly práce sú orientované na sledovanie potrieb jazykovedy v dobe demokratickejšieho posilňovania interaktivity bežného života s vedou, čiže v podmienkach po-

silňovania bilaterálneho pôsobenia expertov na neexpertov a vice versa. Fenomén aktivity verejnosti prejavujúcej svoje názory a postoje k svojmu komunikačnému kódu tak stavia jazykovú ideológiu, jazykové poradenstvo, edukačnú prax či prсто celú jazykovú kultúru do nového svetla a pred nové výzvy.

Na začiatku knihy sa rieši naturalizačne a antinaturalizačne orientovaná veda, pričom sa konštatuje, čo je pre našu jazykovednú prax užitočné, že sociálnym vedám, kam patrí aj jazykoveda, môžu výdatne slúžiť antinaturalizačné vedecké postupy. Nesmierne zaujímavá je v kapitole následne pasáž o tzv. bezznalostnej gramatickej dispozícii nositeľa materinského jazyka, ktorá v edukačnej praxi nateraz nenachádza oporu. Inými slovami, v škole sa slovenský jazyk nateraz učí ako cudzí jazyk: učia sa pravidlá tvorenia gramatických štruktúr, návody na ich používanie. Na prvý pohľad sa spojenie „bezznalostná gramatika“ javí paradoxne: gramatika je sociálnou inštitúciou, čiže ju tvorí komplex konštitučných pravidiel, ktoré sú založené na kolektívnej akceptácii. Používateľ gramatiky, ktorý patrí do naznačeného kolektívu, teda tieto pravidlá ovláda a používa. J. Dolník pritom vysvetľuje, že to, „že si dieťa v socializačnom procese osvojuje jazyk, sa prsto deje mimovoľne a bez potreby nadobúdania implicitných znalostí“ (s. 53). Dieťa si tak imitačným spôsobom (napodobňujúc matku či okolie) osvojuje počuté štruktúry a tie sa stávajú súčasťou jeho jazykovej kompetencie. Ak sa podarí dospieť ku gramatickým návykom, čiže k automatickému gramatickému správaniu, znalosť pravidiel sa stáva zbytočnou. Teoretický opis gramatiky je vlastne založený na registrácii opakovaného výskytu štruktúr používaného jazyka a na zovšeobecňovaní. To je bazálna opora pre konštruovanie gramatík cudzích jazykov, nie materinského jazyka.

Pozoruhodná je kapitola s nazeraním na fenomén ideológií. Ide o jazykové ideológie v zmysle „súhrn ideí a hodnôt, ktorými sa zdôvodňuje mocensky podmienené konanie“. Autorom preferovaná je autentická ideológia ako duchovnomocenský nástroj, ktorý navodzuje empatický vzťah k spisovnému jazyku, teda akási „liberálna“ ideológia. Pritom J. Dolník konštatuje, že reálne v slovenskom kultúrnom prostredí má silnejšiu pozíciu utilitárna ideológia (ideológia štandardizmu či protekcionizmu), ktorá podporuje hierarchizáciu nositeľov jazyka, štandardizuje spisovný jazyk a vytvára „ochranárske“ zázemie tomuto prestížnemu útvaru národného jazyka (najmä v podobe jazykového zákona). Juraj Dolník zdôvodňuje svoju inklináciu k autentickému ideológii pozitívnej integrácie na báze praktických sociálnych pravidiel a prirodzenej životaschopnosti jazykových javov (oných „vyšliapaných chodníčkov“). Autentická ideológia vedie k prekonaniu rozporu medzi reálnym používaním jazyka a normatívnymi zásahmi, čiže smeruje k integrácii teórie a praxe. Pozoruhodnosť si zaslúžia v tejto súvislosti ponúkané riešenia „sporných“ javov slovenského jazyka na pozadí pragmatickokomunikačnej (nie reflexívologickéj) interpretácie. Dosah pôsobenia autentickému ideológii ilustruje autor veľmi jasne. Na báze analógie

poukazuje, prečo sa dajú akceptovať napríklad v praxi bežných používateľov pretrvávajúce morfológické tvary typu *záujemci* (hoci modelový tvar v duchu štandardizovanej gramatiky je *záujemcovia*) smerujúce k vyrovnávaniu s deklinačným vzorom *chlap*. Na báze ekvivalencie (ktorá je v základe obraznej metafory) tak možno akceptovať formulácie ako *napadlo mi* či *napadlo ma* (popri štandardizovanom *zišlo mi na um*). Mnohé životaschopné a v praxi pretrvávajúce (často kalkované či cudzie) prostriedky sa rovnako dostávajú do iného svetla, než ich interpretuje dominantná utilitárna ideológia: porov. legitimitu výrazov ako *zdieľať* alebo *hovorca*. Treba pritom zdôrazniť, že naznačené „alternatívy“ v slovenčine sú vecou hovorenej komunikácie, resp. komunikácie laikov v neformálnom prostredí – tam majú živnú pôdu. Tam je ten pomyselný vyšliapavaný chodníček, ktorý si neelitná masa vytvára mimo predpísanej trasy naprieč trávnikom, hoci profesionál – architekt ho tam nenaprojektoval ani ďalší profesionál – stavbár ho tam nepostavil. A ak aj si majiteľ či správca trávniku dá námahu ten poškodený trávnik rekultivovať, masa ho vyšliape znovu... až kým predstaviteľ elity (architekt, stavbár, majiteľ či správca) nepochopí, že vyšliapaný chodník má vyložiť mačacími hlavami a tým zdola vyžiadany artefakt legalizovať. Nič iné sa nedeje ani v súvisi s počínaním aktérov s mentefaktami (napríklad jazykom): elitný príslušník jazykovej komunity – kodifikátor dokáže v jazyku presadiť len tie javy, fakty, postoje, názory, ktoré majú oporu v praxi. Ináč nastane dvojkoľajovosť – niečo iné bude tvrdiť norma (ideál, ktorý je preto ideálom, že sa nikdy nedosiahne) a niečo iné bude fungovať v praxi.

Kapitola o Ľudovítovi Štúrovi ako kodifikátorovi je nesporne dokladom odbornej inklinácie pisateľa k tejto osobnosti z dejín slovenskej spoločnosti i jazykovedy, ale tiež integrálnou súčasťou konceptu publikácie zameranej na stratégie uchopovania slovenského jazyka ako predmetu spisovno-jazykovej ideológie. Ako ukazuje J. Dolník, Ľ. Štúr sa priklonil k objektivizujúcej teórii jazykovej reality. O ňu oprel svoje rozhodnutie pre kultúrnu strednú slovenčinu ako základ štandardizovanej spisovnej slovenčiny (ako najrýdzejšieho reprezentanta slovenského jazyka, chráneného aj geografickou pozíciou v lone krajiny). Pravda, Štúrovo rozhodnutie bolo len prvým krokom k úspechu – štúrovska štandardizácia sa presadila len vďaka akceptácii jazykovou praxou.

Pristavme sa pri úvahe venovanej jazykovej situácii ako sieti kultúrnych celkov. Tá totiž ukazuje par excellence, že aj jazykoveda môže byť spoločensky „užitočná“ a aj jazykovedec môže byť „radcom“ v širšom rozsahu a nad rámec priestoru, ktorý mu vymedzujú jazykové poradne. V kapitole sa osvetľuje, že jazyková situácia zahŕňa typické správanie a konanie členov spoločnosti so zreteľom na jazykový poriadok. Jazykový poriadok evokuje, že nejde o rovnocenné formy správania, ale o hierarchizovaný konštrukt, v ktorom spravidla dominuje spisovno-jazyková formácia na čele s kodifikačnou elitou. Autor približuje konkrétny kontext jazykovej situácie na Slovensku

v historickom kontexte tak, že výsledkom konfigurácií rozličných postojov vzdelancov ku konsenzuálnemu konštituovaniu spisovného jazyka Slovákov sa stala kultúrna stredoslovenčina. S kodifikáciou spisovnej slovenčiny sa dospelo k spisovnojazykovej kultúre, ktorá sa zakladá na podriaďovaní používateľov moci kodifikátora a táto kultúra, ktorej používatelia akceptovali moc kodifikácie a internalizovali si jej dominanciu, sa reprodukuje dodnes. Až potiaľ je reč o tradičnom dosahu fungovania jazykovedcov ako preskriptorov, ktorí (jednosmerne) usmerňujú verejnosť, ako sa má jazykovo „zdokonaľovať“, resp. zbavovať nedostatkov v jazykovom vyjadrovaní. Pravda, jazyková situácia sa dá riešiť aj ináč. Inšpiratívny je postreh o možnosti modulovania jazykovej situácie kritériom cudzosti (chápanej ako väčšinovou komunitou interpretovaná inakosť). Kultúrna cudzosť či sociálna cudzosť (prípadne obe) môže byť spúšťačom marginalizácie prípadne až exklúzie osôb či aj skupín society (opakovane pripomínam, že o cudzosti píše J. Dolník už skôr v kolektívnej monografii *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* v roku 2015, teda čitateľ je na tento náhľad do istej miery pripravený). Takýto pohľad na jazykovú situáciu potom autor adekvátne prepája s reflektovaním xenosituácie v príslušnom prostredí. Sám to ilustruje na kultúrno-sociálnej cudzosti Rómov v slovenskej spoločnosti, ktorí ako „nepochopení“ na báze ich jazykového bytia (Slováci nerozumejú ich jazyku), ale aj ich etnických návykov evokujúcich „nepripravenosť“ vo vzťahu k prototypickej, väčšinovej komunite Nerómov sú hodnotení majoritou ako okrajová zložka jazykovej situácie na Slovensku. To príslušnú jazykovú komunitu za hranicami „spisovnojazykového spoločenstva“ segreguje, znevýhodňuje, stigmatizuje. Analogicky možno dodať, že podobne sa jazyková situácia v optike sociálnej cudzosti javí vo vzťahu k „necudzím“ (hoci inakým) domácim komunitám, akými sú napríklad menšina LGBTI či menšina zdravotne znevýhodnených. V nadväznosti na túto problematiku sa dá azda podnietiť aj úvaha o efektívnosti pokusov občianskych aktivistov o posilnenie inklúzie rizikových komunít cez evokovanie „jazykovej korektnosti“. Reč je o úsilí, keď sa napríklad objektivizujúcim spôsobom „sprehľadňuje“ výrazový aparát špecifických komunít na báze preferovaných vyjadrovacích prostriedkov (porov. napríklad odporúčaný slovník, v ktorom sa uprednostňuje výraz *transrodová osoba* pred *transsexuál*, v ktorom sa slovo *transka* považuje za hanlivé a pod.). To formalizuje problém a stratégiou metodologicky harmonizujúcou s uzuálnou (protekcionalistickou) jazykovou ideológiou v konečnom dôsledku utvrdzuje – ako bolo vyššie spomenuté v súlade s myšlienkami autora z kapitoly o ideológiách – hierarchizáciu (= nerovnocennosť) nositeľov jazyka. Myšlienky autora nás ale dovedú k užitočnému poznaniu, že kvalitatívne sa takto problém hegemoniálnej organizácie jazykového spoločenstva na báze hegemoniálne hierarchizovanej jazykovej situácie nerieši.

Reprezentanti slovenských humanitných aj spoločenských vied nájdú v knihe veľmi užitočné originálne informácie o koncepte sociovedeckej komunikácie, o ktorých autor parciálne referoval už v čiastkových štúdiách adresovaných lingvistom

v Slovenskej reči (2016), ale aj širšej spoločenskovednej komunite napríklad v zborníku *Bioetické výzvy a súčasnosť* (2015). Tento text je využiteľný ako ideový a metodologický rámec skúmaní komunikácií medzi vedou a verejnosťou v zmysle interakcie medzi partnermi, ktorí majú spoločné problémy. Pritom autor upozorňuje na to, ako sa z jednej strany zvyšuje vedecká gramotnosť laickej verejnosti a z druhej strany senzibilita vedcov vo vzťahu k praktickému životu, a teda sa rozvíja interakcia vedy a verejnosti v prospech obidvoch strán. Autor tento postreh usúvzťazňuje jednak s intenzifikovaním demokratizácie vzťahu vedy a society (tým aj jasne poukazuje na rozdiel medzi sociovedeckou komunikáciou a popularizáciou, pričom tá druhá znamená len jednostranné pôsobenie vedy na „pasívnu“ verejnosť), jednak sociovedeckú komunikáciu usúvzťazňuje s nesmierne dôležitou a vo všetkých sociokomunikačných procesoch prítomnou ideou rovnovážnosti. Totiž práve rovnovážna aktivita expertov aj „obyčajných ľudí“ (= neelity), ktorú nesporne vnímame pri pertraktovaní vecí verejných, akými sú napríklad otázky istých aspektov súčasného spôsobu života (spojených napríklad s reakciou verejnosti aj expertov na mnohé bioetické výzvy týkajúce sa napríklad konzumácie GMO potravín, klonovania živých organizmov, darcovstva orgánov ap.), by mala byť normalitou. Postrehy k sociovedeckej komunikácii možno zovšeobecňujúco usúvzťazniť s na inom mieste naznačenými ideami komunikačnej kultúry. Naznačené komunikačné správanie (s autonomizovanými príslušníkmi spoločnosti, schopnými autonómne zasahovať do vecí verejných na základe vlastnej empirie, interpretačnej zdatnosti či na báze mikovsky povedané „skúsenostného komplexu“) je predpokladom kultúrneho vzostupu jednotlivcov aj spoločnosti, ako aj celkovej humanizácie človeka, ktorej korene tkvejú v prekonávaní odstupu („nekomunikácie“) medzi jednotlivcami. Ved' len cestou sociálnych interakcií (v komunikácii) možno dospieť k progresívnemu rozvíjaniu kultúrnej kompetencie, čiže k spôsobilosti príslušníkov society (napríklad Slovákov) adekvátne vstupovať do sociálneho diania a aktívne sa na ňom zúčastňovať. Pripomeňme si, že súčasťou „partnersky“ interakčne ponímanej sociovedeckej komunikácie je aj komunikácia o jazyku (jazykovedcov najmä s nejazykovedcami v jazykovej praxi, a to aj s už vyššie naznačeným prostredím s „vyšliapaným chodníkom“).

Komentovaná publikácia prináša a predstavuje v konkrétnej aplikácii v jazykovej aj širšej sociálnej praxi viaceré užitočné pojmy: asimilačno-akomodačná báza, pragmatizácia cudzosti, interpretačno-autonomizačný mechanizmus, komunikačná kultúra, sociovedecká komunikácia atď. Všetky tieto originálne pojmy z práce J. Dolníka poskytujú myšlienkovú oporu pri orientácii v problematike sociálnej kultúry v spätosti s jazykom a podporujú úsilie o hlbšie porozumenie tomu, čo sa deje v sociálnych interakciách. Isteže, o knihe môžeme prinášať rôzne referencie a vynášať rôzne súdy. Nieкто by možno čakal od nej väčšiu „zrozumiteľ-

nost“ (pravda, na autorský idiolekt máme všetci právo: také, ako uplatnili vo svojich dielach mnohí iní myslitelia – stačí sa začítať do Husserlovej fenomenológie či do Rorthyho pragmatizmu). Niektorí by možno preferovali iné postoje – v tom je čaro plurality riešení s variabilitou postojov a prístupov, čo je témou tejto knihy o prirodzenosti sociálnej reality a jazyka v nej. V mojom čitateľskom zážitku jednoznačne dominuje pozitívna emócia z liberálnej lingvistickej práce, ktorá v mene plurality nezatraca žiadnu metodologickú alternatívu. Naopak, nenásilne odкрýva nevyváženosť medzi istými nateraz zaužívanými preferenčnými metodologickými či empirickými vedeckými postupmi v humanitných vedách na Slovensku, osobitne v jazykovede, a ich zatiaľ nerozvinutými (antiscientistickými) náprotivkami. V súvisi s jazykovedou upozorňuje pritom na to, že múdre je načúvať hovorenú „zdola“, pozorovať, čo je v jazyku či mimo neho životaschopné (a prečo to tak je), prípadne čo je v kolektívnej praxi zabývané, aby spoločnosť neuplytvala energiu naháňaním nedosiahnuteľných ideálov.

Profesor Juraj Dolník priniesol (nielen) slovenskej spoločenskovednej čítacej komunite nový prívál vedecky dôveryhodných a podmanivých inšpirácií k budúcnému uberaniu sa (jazyko)vedy zohľadňujúcich emergentné (aktuálne sa vynárajúce kontextovo podmienené) fenomény. Tieto inšpirácie sú „hodenou rukavicou“ pre nás adresátov. Je na nás, ako zareagujeme v následných reflexiách o jazyku. Vyšliapávanie nových chodníčkov po parkových trávnikoch je jednou z možností.

UČEBNICOVO O ĽUDSKEJ REČI

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Základy akustiky reči. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2015. 112 s. ISBN 978-80-8152-283-3.

Lena Ivančová

*Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Košice*

Širokopásmový sonagram s opisom jeho častí, ktorý tvorí nenápadné pozadie žltohnedej knižnej obálky, veľmi dobre vystihuje obsah i formu spracovania novej odbornej publikácie (rok vydania 2015). Opisné prvky, ktoré označujú, kde v sonagrame sú zobrazené formanty, kde hlasivkové kmity, kde je LPC (Linear Predictive Coding) spektrum, kde FFT (Fast Fourier Transform) spektrum, totiž jasne naznačujú didaktický zámer a predznamenávajú tak charakter učebnice – v tomto prípade vysokoškolskej učebnice určenej pre poslucháčov (predovšetkým) filologických odborov.

Pod interdisciplinárne znejúcim názvom *Základy akustiky reči* sú uvedené mená dvoch autorov, ktorých možno označiť za klasikov slovenskej fonetiky. Ján Sabol a Július Zimmermann predstavujú rokmi overenú a osvedčenú vedeckú dvojicu – ich odborné práce možno považovať za zásadné pre rozvoj fonetiky a fonológie na Slovensku. Po sérii monografií, ktoré spoločne vydali (*Základy akustickej fonetiky* – 1978, 1979, 1986; *Štatistika. Exaktné metódy v jazykovede a literárnej vede* – 1986; *Komunikačný štátút prízvuku v spisovnej slovenčine* – 1994; *Akustický signál – semióza – komunikácia* – 2002; *Akusticko-auditívna komunikácia* – 2014), prichádzajú na knižný trh s modernou učebnicou plnou farebných obrázkov, schém, grafov i názorných ilustrácií.

V relatívne rozsiahlom úvode približujú autori rámcovú koncepciu svojej učebnice, pričom zdôrazňujú potrebu celostného, jazykovo ukotveného bádania procesov ľudskej reči, pripomínajú závažnosť väzby expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči a takisto poukazujú na nevyhnutnosť spátia fonetiky a fonológie pri lingvistickom bádani, pretože: „Akákoľvek ‚fonetická‘ analýza má úplný zmysel len vtedy, keď (hoci ‚ticho‘) smeruje k skúmaniu relevantnosti črt zvukových jednotiek reči v procese jazykovej komunikácie, k pozorovaniu ich funkčného prepájania na designát, na celý, komplexný komunikačný oblúk, na človeka v ňom.“ (s. 6).

Učebnica je rozdelená na 6 hlavných kapitol a 42 podkapitol, ktorých názvy predstavujú základné pojmy akustiky, experimentálnej fonetiky, segmentálnej i suprasegmentálnej roviny lingvistiky – predovšetkým fonetiky, no často s napojením na širšie všeobecnolingvistické súvislosti.

Exaktný prírodovedný charakter má 1. časť publikácie, v ktorej autori vysvetľujú fyzikálnu podstatu zvuku a definujú základné akustické pojmy. Aj pomocou

viacerých grafov, názorných schém a obrázkov postupne predstavujú a usúvzťazňujú pojmy tón, zložený tón, šum, pulz, impulz a kapitolu uzatvárajú vysvetlením princípov rezonancie a prehľadnou charakteristikou akustických vlastností rečového signálu.

Stručnú, no vizuálne veľmi atraktívnu podobu má 2. kapitola, venovaná základným metódam experimentálnej fonetickej analýzy v časovej a vo frekvenčnej doméne a takisto základným typom grafov, ktoré experimentálna fonetika často využíva. Farebné obrázky oscilogramov, FFT a LPC spektier, spektrogramu a sonagramov názorne a presvedčivo vykresľujú abstraktné pojmy štruktúry rečového signálu definované v texte tejto kapitoly.

3. časť učebnice, opisujúca „súčinnosť a protipohyb“ (s. 33) segmentov a suprasegmentov v zvukovej sústave, má lingvistickú (foneticko-fonologickú) vysoko odbornú abstraktnú podobu. Na pozadí spôsobu realizácie, resp. funkcie segmentov a suprasegmentov vymedzujú autori 4 protiklady: artikulácia – modulácia, sukcesívnosť – simultánnosť, fonotaktilná diferencovanosť – fonotaktilná afinita a fonologicko-dištingtívna verzus štylizujúca funkcia (podrobne na s. 33 – 36). Sympatickou a inšpiratívnou črtou 3. kapitoly je vytýčenie „bádateľských úloh“ (s. 36), ktoré čakajú v rámci problematiky vzťahu segmentov a suprasegmentov na podrobnejšie preskúmanie. Táto kapitola je doplnená viacerými odbornými poznámkami, ktoré jej dodávajú ráz viac vedeckého ako učebnicového textu.

Najviac priestoru dostali v učebnici 4. a 5. kapitola – charakterizujúce akustickú štruktúru segmentov (hlások) a suprasegmentov (prozodických javov). Súčasťou opisu slovenských samohlások a dvojhlások je aj inventár ich dištingtívnych príznakov a charakteristika formantovej skladby vizualizovaná viacerými sonagramami. Opis spoluhlások je stručnejší, zameraný predovšetkým na akustickú štruktúru sonórnych a šumových spoluhlások. Piatu kapitolu hodnotia autori ako najoriginálnejšiu a najsústavnejšiu (v úvode na s. 5). Venovali jej najviac priestoru a približujú v nej výsledky najmä vlastných dlhoročných výskumov zameraných na foneticko-fonologickú spätosť, funkčnosť, spôsob realizácie i na metódy výskumu suprasegmentov časovej domény (kvantity, pauzy, tempa, rytmu), silovej domény (intenzity, prízvuku, dôrazu, emfázy), tónovej domény (hlasového registra, melódie), ale aj kvalitatívnej (timbrovej) rečovej domény. Farbu hlasu (timbre) – spolupracujúcu so segmentálnymi a suprasegmentálnymi prvkami pri napĺňaní štylizujúcej funkcie – zaraďujú autori do prienikovej množiny paralingválnych a extralingválnych zvukových črt komunikátu (s. 87) a opisujú aj potenciál jej využitia v biometrii (s. 83).

Posledná 6. kapitola približuje takisto na pozadí viacerých vlastných autorových výskumov a experimentov tendencie k „spolupráci“, k „vzájomnej podpore“, k synergii medzi niektorými suprasegmentálnymi javmi (tempo a pauza, tempo a dôraz, pauza a dôraz, pauza a melódia, prízvuk a melódia, prízvuk a rytmus).

Za rozsiahlym zoznamom použitej literatúry nasleduje krátke zhrnutie v anglickom jazyku.

„*Veľa teórie. Ťažké slová. Veľmi odborné veci. Kde to akože využijem v praxi? A načo mi to vlastne bude?*“ Aj takto reagujú na túto košickú učebnicu pred skúškou niektorí študenti. Ale iba tí, ktorým stačí ostávať pri poznávaní a vnímaní sveta okolo nás na povrchu, tí, ktorí nedokážu doceniť dômyselnosť, ba genialitu reči ako komunikačného systému a netúžia sa stať vo svojej profesii odborníkmi. Reálna prax však aj ich veľmi skoro presvedčí, že mať v repertoári svojich zručností a znalostí teoretický nadhľad je nedoceneniteľným benefitom, na pozadí ktorého sa zadania a úlohy stávajú zmysluplnejšími a pomocou ktorého možno zvládať problémy bežnej praxe s noblesou a eleganciou majstrov svojho „remesla“.

Publikácia *Základy akustiky reči* je učebnicou; popri sumári poznatkov, ktoré svojim čitateľom – (predovšetkým) vysokoškolským študentom – sprostredkúva, ponúka aj omnoho hlbší prínos: učí vnímať fakty v širokých interdisciplinárnych (nielen humanitných) súvislostiach, ponúka myšlienkový nadhľad, nadstavbu, prináša nové exaktné impulzy, vnímanie vecí aj v abstraktnejších kognitívnych reláciách – rozširuje takto obzory a učí študentov vedecky myslieť.

Nadstavbu možno budovať iba „nad základnou stavbou“, nové poznanie môže vznikať iba na pilieroch doterajšieho poznania – v oblasti akustiky reči predstavuje publikácia *Základy akustiky reči* pevný pilier a navyše ponúka aj množstvo „nadstavbových“ inšpirácií.

AKO MOŽNO PREKROČIŤ PRAH TEXTOVEJ LINGVISTIKY

SOKOLOVÁ, Jana: *Texty – zobrazenia – komunikáty*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2017. 329 s. ISBN 978-80-558-1221-2.

Nicol Janočková

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

Texty – zobrazenia – komunikáty je názov publikácie prof. PhDr. Jany Sokolovej, CSc., z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, ktorá sa pedagogicky zameriava na ruštinu, ale vo vedeckom výskume sa orientuje aj na slovenský jazyk a všeobecnú jazykovedu. Spoluautorsky sa podieľala napríklad na kolektívnom diele *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989), kde vypracovala kapitolu o dynamike kvalifikačných adjektív (pod menom Jana Branická). V samostatnej monografickej podobe publikovala napr.: *Tri aspekty jazykovej nominácie* (2002), *Sémantika kvalifikačných adjektív* (2003), *Variantnosť v jazyku a variantnosť jazyka* (2004), *Tri aspekty verbálneho textu* (2012) alebo *Paradigmatika ruského jazyka* (2013).

Autorka sa v recenzovanej práci snaží uchopiť monokódovosť, semikódovosť a polykódovosť textov – zobrazení – komunikátov a ukázať vzájomnú prepojenosť textu a obrazu. Pohybuje sa vo sfére lingvistiky textu, ale zasahuje aj do roviny supralingvistiky textu. Na verbálny text sa pozerá ako na kognitívnu realitu a otázky tvorby a vnímania textu interpretuje z kognitívneho aj komunikačného hľadiska. Textom – zobrazeniam – komunikátom prisudzuje status objektov, ktoré sú určované typickými vlastnosťami. To, ktoré vlastnosti textov – zobrazení – komunikátov považujú nositelia slovenského jazyka za typické, hľadá v diskurzívnej reflexii.

Publikácia sa kompozične člení na úvod, tri kapitoly, záver, summary (zhrnutie), literatúru a vecný register. Tri hlavné kapitoly obsahujú tri podkapitoly – 1. *Texty*: 1.1 *Texty*, 1.2 *Semikódové texty*, 1.3 *Polykódové texty*; 2. *Zobrazenia*: 2.1. *Zobrazenia*, 2.2. *Semikódové zobrazenia*, 2.3. *Polykódové zobrazenia*; 3. *Komunikáty*: 3.1 *Komunikáty*, 3.2 *Semikódové komunikáty*, 3.3 *Polykódové komunikáty*.

Autorka vykladá text aj semioticky: výraz *text* je formovou stránkou jazykového znaku, obsah slova *text* zahŕňa predstavy textov, pojem „text“ sa spája s obsahom predstáv (s. 18). Od štruktúrno-funkčného prístupu, ktorý reprezentujú v slovenských pomeroch J. Dolník a E. Bajžíková („text je relatívne uzavretý komunikačný celok, ktorý na základe obsahovej a ilokučnej štruktúry plní propozičnú a pragmatickú funkciu“, 1998, s. 10), prichádza J. Sokolová s vlastnou koncepciou postulovaného textu. *Postulovaný text* vníma ako predmet poznávania na teoretickej úrovni, ako mentálny objekt v individuálnom etnicko-jazykovom vedomí. Postulovaný text je

abstrakcia, ktorá súvisí s tromi rovinami idealizácie: 1. ideou variačnej konkrétnosti, 2. ideou genologickej variantnosti a 3. ideou invariantu. Tri predstavy o texte zodpovedajú trom typom objektov: *text 1* ako faktúálny, reálny myslený objekt, *text 2* ako idealizovaný myslený objekt, *text 3* ako ideálny, teoretický myslený objekt. Postup od textu 1 cez text 2 k textu 3 je postupom generalizácie, opačný smer je postupom špecifikácie.

Čo predstavujú tieto tri abstrakčné úrovne textu? *Postulovaný text 1* je konkrétny exemplár, patrí medzi pozorovateľné objekty, je vždy len jedným z množiny vlastných (autorských, redakčných, edičných a pod.) alebo cudzojazyčných (prekladových) variantov; je realizáciou žánrovej variety (t. j. textu 2), je to samostatne existujúca entita, identifikovateľná prostredníctvom názvu, titulku, radí sa medzi intencionálne objekty, vzniká a funguje cez tvorivý subjekt, má reálneho autora (stojaceho mimo textu) a implikovaného autora (je odrazom autora v texte). Text 1 umožňuje sémantickú interpretáciu (výsledok činnosti recipienta) a explanačnú interpretáciu (výsledok činnosti bádateľa, kritická interpretácia). S textom 1 sa viaže intertext – text v texte, dôsledok a prejav intertextuality; intext – časť textu, ktorá je súčasťou nového textu (napr. citáty, poznámky pod čiarou) a metatext – druhotný text.

Postulovaný text 2 predstavuje vyšší stupeň abstrakcie, ide o generický model (súbor noriem a pravidiel) spojený s ideou žánrov; vzhľadom na modelovosť tu absentuje autor, ale konceptualizuje sa modelový recipient, ktorý má od textu isté očakávania. Texty 2 vznikajú v určitom kultúrnom kontexte, môžu byť spoločensky hierarchizované (napr. centrálné – periférne texty). Vzťahuje sa na ne ilokučnosť a situovanosť. Texty 2 sa tvoria ako ilokučné akty postupne rozvíjajúce tému a realizujúce komunikačný zámer (naratívne texty – napr. text rozprávky, argumentačné texty – text reklamy a pod.). Situovanosť znamená, že texty sa pomenúvajú podľa typu komunikačnej sféry, v ktorej sa používajú (napr. náboženská komunikácia – biblické, posvätné, sakrálne texty). Keďže texty 2 reprezentujú žánrový model, je pre ne typická žánrová rôznorodosť, často sa text a žáner stotožňujú, napr. text poviedky je poviedka.

Postulovaný text 3 prezentuje invariant, archetyp, entitu s univerzálnou platnosťou, útvarovou neurčitosťou, ktorá sa prekonáva v texte 2 a konkretizuje v texte 1.

Autorka ďalej prisudzuje textu tieto vlastnosti: životnosť textu (ak zanikne nosič, zanikne aj text), atribúcia textu (autorstvo textu), modus textu (tri podoby realizácie textu: písaný, tlačенý a elektronický text). Mohli by sme doplniť, že životnosť a modus textu spolu úzko súvisia. Nosič síce môže zaniknúť, ale text sa môže uchovať na inom type nosiča, napr. pri elektronizácii historických rukopisov.

Pristavíme sa pri používaní pojmov *text* a *komunikát*. Kým niektorí autori tieto pojmy hodnotia synonymicky, ekvivalentne (porov. text, jazykový prejav, prehovor,

komunikát, napr. Encyklopédia jazykovedy, 1993; Dolník – Bajžíková, 1998), J. Sokolová pracuje s triádou texty – zobrazenia – komunikáty ako s relatívne samostatnými, no vzájomne usúvzťažnenými kategóriami.

Jadro práce tvorí analýza jednotlivých žánrových útvarov a fyzických objektov klasifikovaných autorkou v kategóriách monokódové (tento prívlastok je implicitný), semikódové a polykódové texty – zobrazenia – komunikáty. (*Monokódový*) text interpretuje autorka ako homogénny útvar tvorený kódmi len jedného semiotického systému, hlavne znakovým systémom jazyka. Predstaviteľmi (monokódového) textu sú podľa nej napr. *aforizmus, črta, esej, komentár, abstrakt, román*. (Umelecké, *monokódové*) *zobrazenia* poníma hyperonymicky, zaraďuje k nim napr. *maľbu, akvarel, obrázok, kresbu, koláž, fotografiu*, pričom pomenovanie tohto zobrazenia (lexéma) môže metonymicky implikovať dva významy – techniku tvorby (*maľba*) aj dielo vytvorené touto technikou (*maľba* ako obraz)¹. Autorka tu napríklad dopĺňa semiotickú interpretáciu *fotografie*: „Fotografia je paradoxným, doslovným znakom, ktorý sa nezakladá na transformácii, ale na ‚zaznamenávaní‘. Fotografia je ‚komunikovaním bez kódu‘“ (s. 154). (*Monokódové*) *komunikáty* tvoria fyzické objekty, ktoré sú „súčasťou ‚kolobehu‘ spoločenskej a diskurzívnej praxe“ (s. 199), pričom autorka rozlišuje komunikáty, ktoré aktér používa (napr. *bankovky, známky*) a ktoré interpretuje (podľa druhov komunikácie napr. *filmové diela* vo filmovej komunikácii).

Semikódové texty sú také texty, ktorých súčasťou je účelovo aplikovaná infografika, t. j. neabecedné znaky, príznakové využívanie farby (kolorika) a príznaková grafická výstavba textu (topografemika). K semikódovým textom radí autorka napr. *slovníkové heslo, novinový článok, horoskop, predpoveď počasia, kaligramy*. Pre *semikódové zobrazenia* je charakteristická vizuálna prezentácia dát a vzťahov medzi nimi prostredníctvom grafov, tabuliek, máp a pod. Ako semikódové zobrazenia hodnotí J. Sokolová napr. *diagram, graf, tabuľku, logo, sudoku, grafity* (je otázne, či by sme *grafity* nemohli začleniť skôr k [monokódovým] zobrazeniam; autorka uvádza prístupy ku skúmaniu grafitov, jedným z nich je aj estetický prístup, pri ktorom sa hľadajú spoločné črty s umením. Kam by sme zaradili napr. *tetovanie*? Ak ide o vytetovaný obraz, možno k [monokódovým] zobrazeniam, ak ide o vytetovaný text, možno k polykódovým zobrazeniam – obrazotext). *Semikódové komunikáty* sú fyzické objekty, ktorých súčasťou je infografika. Podľa typov komunikačných sfér môžu byť napr. orientačné komunikáty (*orientačné tabule, dopravné značky*), identifikačné komunikáty (*vizitka, preukaz poistenca*) a pod. Môžeme povedať, že hranica medzi semikódovými komunikátmi (prevažuje text doplnený o grafiku, napr. *pre-*

¹ Túto skutočnosť zachytáva aj výkladová lexikografia; porov. napr. heslo *maľba* v *Slovníku súčasného slovenského jazyka. M – N* (2015, s. 55): 1. iba sg. (i čím; na čo) umelecká činnosť vykonávaná štetcom a farbami, obyč. na plátno al. drevo, maľovanie: *m. olejovými, temperovými, akvarelovými, akrylovými farbami*; *venovať sa maľbe na sklo, na hodváb, na drevo...* 2. jednotlivé, voľne stojace umelecké dielo zhotovené touto technikou, obraz: *realistická, abstraktná m.; portrétová, figurálna m...*

ukaz poistenca, pozvánka) a polykódovými komunikátmi (text a obraz sa prelínajú, napr. *učebnica, bilbord, parte, cestovný pas*) je neostrá, pretože napr. *preukaz poistenca* autorka klasifikuje ako semikódový komunikát, analogické identifikačné objekty *občiansky preukaz, cestovný pas* sa analyzujú medzi polykódovými komunikátmi.

Polykódové texty spájajú jazykový kód s kódom iného semiotického systému (s hudbou a pod.), ich súčasťou sú ilustrácie a fotografie, napr. *rozprávka, vedecký článok, kuchársky recept a horoskop*². Núka sa otázka, ak máme napr. *román* ako (monokódový) text v knižnej podobe s ilustráciami, nemožno ho zaradiť skôr k polykódovým textom, príp. k polykódovým komunikátom ako fyzickým objektom, ktoré aktér interpretuje? *Polykódové zobrazenia* sú podľa J. Sokolovej texty v obraze, napr. *mapa, etiketa, banner, komiks*, ale aj *karikatúra* (ktorá podľa našej mienky v prípade verbálneho vyjadrenia môže byť aj [monokódovým] textom). V *polykódových komunikátoch*, ako sme už spomínali, sa text a obraz prelínajú, napr. *učebnica, kronika, korešpondenčný listok, plagát*.

Pri výklade jednotlivých typov textov – zobrazení – komunikátov J. Sokolová analyzuje vybrané žánrové útvary tak, že sa zameriava na lexikálne realizované pomenovania vlastnosti textu – zobrazenia – komunikátu vo funkcii zhodných atribútov (vyjadrených adjektívami a adjektívami)³. Ide jej o sémantickú a pragmatickú stránku tvorenia. Atributívne reprezentácie vlastností textov – zobrazení – komunikátov získala autorka vygenerovaním adjektívno-substantívnych kolokátov zo Slovenského národného korpusu (SNK).

Vychádzajúc z kognitívno-lingvistickej koncepcie G. Lakoffa (2006), aplikuje na materiál pojmy *klaster* a *faktor*. Je trochu náročné rozlíšiť tieto dva úzko súvisiace pojmy. *Faktor* je teoretický konštrukt, v sémantickej pamäti označuje sémantickú dominantu, ktorá sa v sieti vzťahov definuje ako uzol. Autorka vyčleňuje na základe analýzy materiálu zo SNK 26 faktorov, napr. časový faktor, jazykovo-signifikatívny, topografický, hodnotiaci faktor, faktor častosti, dejovej vlastnosti, jednotlivosti, jestvovania, komplexnosti, mnohosti, faktor nadobudnutej vlastnosti, neurčitosti, nutnosti, odkazovania, podobnosti, poradia. *Klaster* je takisto konštrukt, ktorý spája konceptuálne reprezentácie vlastnosti vyplývajúce z ontológie textu a z hodnotiacej aktivity človeka (s. 10). Integruje atribúcie podľa tej spoločnej vlastnosti, ktorej no-

² *Horoskop* je raz spracovaný ako *semikódový text* (v prípade využitia piktogramov, grafických značiek pre jednotlivé znamenia), raz ako *polykódový text* (v prípade použitia napr. fotografie veštice), keďže polykódové texty využívajú ilustrácie a fotografie. Podobným spôsobom J. Sokolová spracúva napr. *slovníkové heslo* (semikódový text) a *encyklopedické heslo* (polykódový text).

³ Výskum funkčnej kombinatoriky a sémantickej rezonantnosti jednoduchých, dvojstupňových a trojstupňových kongruentných atribúcií v adjektívno-menných spojeniach z hľadiska univerzálno-pragmatickej teórie prirodzenosti a princípu kognitívnej ekonómie realizovala J. Sokolová aj formou štúdie (porov. in: Slovenská reč, 2017, roč. 82, č. 2, 3).

sitelia jazyka prisudzujú diskurzívnu dôležitosť. Je organizovaný na základe obsahovej podobnosti. Napríklad pri generovaní atributívnych kolokátov lemy *text* v SNK v rámci časového faktora autorka identifikovala klaster:

- súvisiaci s dneškom, so súčasnosťou: *aktuálny, dnešný, moderný text*,
- súvisiaci s jestvovaním v dávnej minulosti: *dávny, prastarý, starý text*,
- súvisiaci s jestvovaním v nedávnej minulosti, ktorý vznikol nedávno: *nedávny, nový text*,
- súvisiaci s jestvovaním v danej dobe: *dobový, staroveký, stredoveký text*,
- súvisiaci s históriou daného jazyka: *starogrécky, starosloviensky text*,
- súvisiaci s kalendárnymi dňami a sviatkami: *adventné, nedeľné, vianočné texty*.

O vyčlenení, resp. zaradení niektorých klastrov (a v rámci nich príslušných kolokátov) by sa v niektorých prípadoch dalo diskutovať alebo možno presnejšie povedané, vygenerované kolokáty sa javia ako polysémické, pretože jeden kolokát je možné zaradiť podľa viacerých faktorov či klastrov. Napr. v rámci jazykovo-etnografického faktora (s. 34 – 35) sa vydeľuje klaster „súvisiaci s cirkevnou slovančinou“ s kolokátom *cirkevnoslovanský text*, ktorý však môžeme zaradiť aj na základe časového faktora a klastra „súvisiaci s históriou daného jazyka“ (*starogrécky, starosloviensky text*). Alebo kolokáty *definitívny, dokončený, finálny, výsledný text* identifikované prostredníctvom faktora spôsobu spracovania a v rámci neho klastra „súvisiaci so završenosťou“ (s. 39) by sme mohli klasifikovať aj v rámci faktora poradia s klastrom „súvisiaci s faktom postcedentu“ (*d'alší, nasledovný, posledný text, ostatné texty*). Mnoho kolokátov okrem toho, že spadá pod príslušný faktor a klaster, spĺňa podmienky aj pre hodnotiaci faktor, napr. *štylizovaný, zjednodušený text* (vyčlenené pomocou faktora nadobudnutej vlastnosti).

Je zaujímavé sledovať aj výrazovú (slovnodruhovú) stránku atribúcií, na základe ktorých sa potom vydeľuje príslušný faktor a klaster, napr. faktor dejovej vlastnosti s klastrom „s dôrazom na aktívnu procesuálnu a vlastnostnú stránku textu“ zahŕňa kolokáty s atribútom vyjadreným aktívnym participiom (*doplňujúci, chýbajúci, inšpirujúci text*), pod klaster „s dôrazom na pasívnu procesuálnu a vlastnostnú stránku textu“ spadajú kolokáty vyjadrené obyčajne trpným prídavným slovom (*opotrebovaný, osvedčený, vyblednutý text*), podobne ako kolokáty v rámci faktora nadobudnutej vlastnosti (*cenzurovaný, dodaný, navrhnutý, naučený text*). Výrazová stránka atribútu tak do istej miery korešponduje so sémantickou náplňou faktora a klastra.

Takouto kolokačnou analýzou jednotlivých útvarov so zhodnými atribútmi sa načrtáva istý sémantický skelet daného útvaru, pretože jednotlivé faktory sa pri vybraných útvaroch aktivujú v rozličnej miere alebo sa nemusia uplatniť vôbec (porov. napr. také kolokáty *besednice*, s. 54). V niektorých prípadoch popri zhodných atribútoch sa môžu uplatniť typovo skôr postponované atribúty (vyjadrené genitívom),

napr. *básnická antológia – antológia nárečových textov*. Ale to, samozrejme, vyplýva zo zvolenej metódy zameranej na vyjadrenie vlastnosti pomocou zhodných atribútov. Na konci jednotlivých podkapitol prezentuje autorka v podobe grafov diskurzívnu rezonantnosť jednotlivých faktorov, napr. pri polykódových textoch (*rozprávka, encyklopedické heslo, vedecký článok, reportáž, inzerát, kuchársky recept, horoskop...*) vysokú diskurzívnu rezonantnosť vykazuje hodnotiaci faktor, faktor jednotlivosti, faktor nadobudnutej vlastnosti a naopak, nulovou rezonantnosťou sa vyznačuje faktor možnosti, faktor neurčitosti a faktor spôsobu spracovania.

Čitateľ okrem iného v publikácii nájde aj pútavé fakty kulturologickej a encyklopedickej povahy, napr. interpretácie a funkčné typy *ilustrácií* spolu so zoznamom významných slovenských ilustrátorov (s. 148 – 152) alebo formy *grafítov* a prístupy k ich skúmaniu (s. 170 – 172), či zaujímavosti z histórie *komiksu* (s. 184 – 194), *pohľadnice* (s. 281 – 285) a pod. Autorka na viacerých miestach nezaprie v sebe rusistku, keď problematiku dopĺňa aj o ruský kontext, porov. *plagát* v dejinách ruskej masovej kultúry (s. 289 – 293) alebo ruský preklad básne J. N. A. Rimbauda *Samohlásky* ako ukážku synestézie farieb a hlások (s. 89).

Publikácia je kompozične zostavená prehľadne a čitateľsky ústretovo. Na konci sa nachádza vecný register, ktorý obsahuje 137 analyzovaných útvarov aj s identifikačným číslom príslušnej kapitoly, pod ktorú tematicky patrí. Čísla príslušných kapitol sú však posunuté o jednu úroveň nižšie (asi z dôvodu záverečného prečíslovania textu), napr. *kaligram* odkazuje na kapitolu 1.1, no reálne je spracovaný v kapitole 1.2.

Autorke Jane Sokolovej sa podarilo splniť úlohu – predstaviť synergiu (monokódových), semikódových a polykódových textov – zobrazení – komunikátov prostredníctvom jazykového obrazu sveta. Čitateľ s ňou vedie pomyselný dialóg, keď sumarizuje typológiu (monokódových), semikódových a polykódových textov – zobrazení – komunikátov a snaží sa odhadnúť mieru prelínania verbálnych a vizuálnych prvkov v jednotlivých útvaroch. Analýza kongruentných atribúcií na základe faktorov a klastrov zároveň dokresľuje ontologický profil žánrových útvarov.

Do ktorej kategórie – text – zobrazenie – komunikát – by sme mohli začleniť uvedenú publikáciu? Práca primárne spĺňa podmienky (monokódového) textu, jej súčasťou je však aj infografika (t. j. semikódový text), pomocou ktorej sa prezentuje napr. typ fonu, grafická výstavba textu, neabecedné znaky či experimentálna poézia. Grafické stvárnenie diskurzívnej rezonantnosti jednotlivých faktorov na konci jednotlivých kapitol nesie prvky semikódového zobrazenia. Na knižnú publikáciu ako fyzický objekt sa môžeme dívať ako na typ (monokódového) komunikátu, ktorý sa my – aktéri, čitatelia snažíme pri percepcii interpretovať.

VYSOKOŠKOLSKÁ UČEBNICA O GORALSKÝCH NÁREČIACH¹

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2016. 248 s.
ISBN 987-80-555-1714-8.

Jozef Bilský

*Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Prešov*

Na konci roka 2016 lingvistická verejnosť s očakávaním privítala prvú vysokoškolskú učebnicu o goralských nárečiach z pera prof. PhDr. Júlie Dudášovej, DrSc., ktorá je určená domácim i zahraničným poslucháčom slovakistiky, polonistiky, slavistiky, ale aj vedeckým a výskumným pracovníkom nielen z oblasti lingvistiky. Autorka v učebnici uvádza, že goralské dialekty predstavujú jej celoživotnú tému, do ktorej vložila mnoho času, bádateľského nadšenia a v neposlednom rade i lásky k rodnému kraju. O tomto fakte svedčí mnoho autorkiných štúdií a jej prvé tri monografie. J. Dudášová-Kriššáková svoje päťdesiatročné výskumné úsilie v oblasti goralských nárečí teraz pretavila do učebnice pozostávajúcej z úvodu a piatich kapitol.

V *Úvode* (s. 7 – 16) sa dočítame o základom fakte (tvoriacom východisko uvažovania o goralských nárečiach), že goralské dialekty sú na pomedzí medzi poľským a slovenským národným jazykom, preto základné poznatky o tejto skupine nárečí by sa mali uvádzať nielen v učebniciach poľskej, ale aj slovenskej dialektológie. Autorka tu vyjadruje poľutovanie nad skutočnosťou, že v slovenských učebniciach dialektológie nájdeme iba stručné údaje o geografickom výskyte goralských nárečí na území Slovenska, bez ďalších podrobnejších informácií o ich výskyte na poľskom území Spiša a Oravy, kým vo všetkých poľských učebniciach dialektológie nechýbajú údaje o tejto skupine nárečí na severe Slovenska.² Napísaním tejto učebnice sa autorka rozhodla vyvážiť konštatovaný nepomer. Už v 1. kapitole možno postrehnúť filozofickú koncepciu učebnice, kde J. Dudášová-Kriššáková (s. 10 – 11) uvádza, že súčasná bohatá diferenciácia goralských nárečí vypovedá o dynamických procesoch prebiehajúcich v týchto pomedzných dialeктоch, v ktorých sa odrážajú dlhodobé a intenzívne slovensko-poľské jazykové kontakty, motivované vonkajším vplyvom slovenského jazykového územia, ale v poslednom čase aj poľských dialektov a spisovnej poľštiny. Rovnako v tejto kapitole možno vidieť autorkinu snahu o inter-

¹ Recenzia publikácie J. Dudášovej-Kriššákovovej je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike III. č. 1/0383/17 (2017 – 2019).

² Goralské dialekty sú geneticky poľské nárečia, a tak dodávame, že možno z toho dôvodu sa im v poľskej dialektológii venuje viac pozornosti ako na Slovensku.

disciplinárne uchopenie danej problematiky (ktorá je viditeľnejšia v nasledujúcich kapitolách), podporené aj vyznaním z básne *Ždiar* od Janka Silana.³

Druhá kapitola *Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí* (s. 17 – 41) sa začína členením goralských nárečí⁴ známym z prvej autorkinej monografie. J. Dudášová-Kriššáková v daných lokalitách skúma goralské nárečia v kontexte celkovej jazykovej situácie, ktorá sa na území susediacich etník vyformovala v priebehu stáročí.⁵ Otázku jazykových kontaktov bádatelka vníma hlbšie – porovnáva ich intenzitu medzi jednotlivými skupinami goralských nárečí a vysvetľuje ich príčiny. Autorka pri interpretácii nárečových javov v nezanedbateľnej miere prihliada na historický kontext doplnený o reflexie z umeleckej literatúry,⁶ ako aj o následné geopolitické udalosti po 1. svetovej vojne a o ich vplyv na ďalší vývin goralských nárečí v 20. storočí. V publikácii nechýba (s. 32) ani prehľadná mapa s goralskými lokalitami na slovenskej i poľskej strane pomedzného územia. Na základe týchto skutočností možno konštatovať, že práca nadobúda interdisciplinárny rozmer, čo je v dnešných edukačných prístupoch aktuálne. Dané nárečové javy sú analyzované v súlade s novým teoreticko-metodologickým prístupom založeným na teórii jazykových kontaktov, ktorý je náležite doplnený synchronno-diachrónnou metódou a novšou metódou pomernej chronológie⁷ (čo je jeden z výdobytkov modernej jazykovedy). V tomto kontexte autorka pokladá goralské nárečia za pomedzné dialekty⁸ patriace do slovenského i poľského národného jazyka.

³ Tu (s. 14) sme zaznamenali jednu (z lingvistického hľadiska irelevantnú) odbornú diskrepanciu. Janko Silan patrí ku katolíckej modernej medzivojnového obdobia (Bátorová, 1991), nie k slovenskej modernej, ako je uvedené v poznámke pod čiarou č. 1. Slovenská moderna bolo literárne hnutie pôsobiace v rokoch 1900 – 1918 (Gbúr, 2009). Ide však o *lapsus linguae*, pretože na strane 21 v poznámke č. 4 autorka píše o Jankovi Silanovi ako o predstaviteľovi katolíckej moderny. Zaregistrovali sme, že na niektorých miestach (napr. s. 12, 23, 28, 29 či 30) je namiesto pomlčky zapísaný spojovník, čo pri rýchlejšom písaní akiste uniklo autorkinej pozornosti.

⁴ Spišské goralské nárečia autorka rozdeľuje na južnú časť v povodí Popradu a severnú časť v Zamaгурi, kam patria aj lokality Lendak a Ždiar. V učebnici je uvedené, že tieto obce ležia pod severnými svahmi Spišskej Magury a pod južnými úbočiami Belianskych Tatier. Z nášho geografického pohľadu tieto obce ležia pod južnými svahmi Spišskej Magury, resp. pod severovýchodným úbočím Belianskych Tatier.

⁵ Tu sa autorka odvoláva na svoju publikáciu z roku 2010, no v zozname použitej literatúry sme ju nenašli, a tak usudzujeme, že ide o vysokoškolskú učebnicu *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia* (2015), ktorá sa v nezanedbateľnej miere venuje aj jazykovým kontaktom.

⁶ Napríklad básňou *28. júla 1920* od P. O. Hviezdoslava (s. 25).

⁷ Metóda pomernej chronológie pomáha pri skúmaní štruktúrnej podmienenosti jednotlivých zmien a pri diferenciacii starších a mladších javov (s. 35).

⁸ Pri členení nárečových areálov na základné a pomedzné J. Dudášová-Kriššáková (s. 39 – 40) vychádza z členenia R. Krajčoviča (1988), ale na druhej strane v tejto súvislosti zaraďuje liptovské nárečia do severnej skupiny stredoslovenských nárečí a spišské dialekty k západnej skupine východoslovenských nárečí, čo je delenie na nárečové areály podľa J. Štolca (1994), resp. podľa *Atlasu slovenského jazyka I.* (1968). R. Krajčovič (1988) delenie nárečí na skupiny nemá a vyššie spomenuté nárečia zaraďuje do severozápadného regiónu stredoslovenského makroareálu, resp. do západného regiónu výcho-

V tretej kapitole **Základná charakteristika goralských nárečí** (s. 42 – 97) sú prehľadne a systematicky zmapované spoločné znaky goralských nárečí jednak z diachrónneho hľadiska (poľská realizácia metatézy likvid a poľská dispalatalizácia) a jednak zo synchronného hľadiska (napríklad prítomnosť nosoviek, labializovaného *o*, realizácia prízvuku na 1. slabike či neprítomnosť kvantity). Pomerne rozsiahla časť tejto kapitoly je venovaná hláskoslovnej charakteristike, čo vyplýva z autorkinho dlhoročného výskumu zameraného na slovanskú fonológiu. Moderný interpretačný prístup J. Dudášovej-Kriššákovej vidno aj v explanácii javov nielen na pozadí jazykových kontaktov, ale aj v kontexte tvarovej analógie (napríklad zmena *dobro baba* > *dobra baba* je z pohľadu autorky výsledkom vplyvu slovenskej kongruencie). Jedna časť tejto kapitoly je venovaná i goralskej lexike so zreteľom na lexému *hol'a*, pretože podľa J. Dudášovej-Kriššákovej (s. 77) sa tejto lexéme v kontexte názvu poľského regiónu *Podhale* od čias S. Cambla⁹ nikto nevenoval. V ďalšej časti 3. kapitoly sa sumarizuje spracovanie goralských nárečí v lingvistických atlasech, jej posledná časť je venovaná Kamaldulskej Biblii vydanej v Červenom kláštore pri Dunajci, ktorý J. Dudášová-Kriššáková (s. 93) nazýva ohniskom predberno-lákovského hnutia na severnom Spiši a dodáva, že na tomto mieste v roku 1763 vznikol prvý pokus o uzákonenie spisovnej slovenčiny. Tieto udalosti v dejinách slovenčiny v prvej polovici 18. storočia osvetľujú mnohé otázky súvisiace s národnouvedomovacím procesom goralského obyvateľstva.

Za najprínosnejšiu časť celej učebnice považujeme 4. kapitolu **Zásady fonetickej transkripcie goralských nárečových textov** (s. 98 – 116). Ako z názvu vyplýva, vnáša do fonetickej transkripcie goralských nárečových textov jasné pravidlá, ktoré doteraz v slovenskej dialektológii explicitne neexistovali,¹⁰ čo podľa J. Dudášovej-Kriššákovej (s. 14) pri výskume týchto dialektov a podľa nás aj pri písaní vysokoškolských seminárnych a záverečných prác spôsobovalo najväčšie problémy. Aj preto sa stotožňujeme s názorom autorky, že bádateľ goralských nárečí by mal byť autochtón, nárečovú situáciu by mal poznať z autopsie a aktívne by mal ovládať nielen

doslovenského makroareálu. Na základe toho sa domnievame, že na tomto mieste splynuli delenia zemepisných dialektov podľa troch vyššie uvedených publikácií, čo pre študentov bakalárskeho, resp. magisterského stupňa môže pôsobiť mátku najmä preto, že pri výučbe slovenskej dialektológie na vysokých školách sa vychádza zväčša z klasifikácie dialektov podľa R. Krajčoviča (1988).

⁹ Autorovi už na začiatku 20. storočia bolo jasné, že poľské toponym *Podhale* je odvodené od apelatíva *hol'a*, ktoré Poliaci prevzali zo slovenských (liptovských) nárečí a upravili na *hala*. S. Cambel vo svojom spise *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906) nazýva poľský región *Podhale* slovenským názvom *Podholie* a dialekty v tomto regióne nazýva nárečiami *podhol(ian)skymi* (Dudášová-Kriššáková, 2016).

¹⁰ Pre úplnosť poznamenávame, že publikácia G. Horáka *Nárečie Pohorelej* (1955) obsahuje fonetickú a fonologickú charakteristiku hlások, ako aj väčšie množstvo nárečových textov z Liptovskej Teplice, no učebnica J. Dudášovej-Kriššákovej (2016) vzhľadom na komplexné spracovanie všetkých goralských nárečí na území Slovenska ponúka ucelené zásady fonetickej transkripcie goralských nárečových textov.

spisovnú poľštinu a vývin poľského jazyka, ale mal by byť oboznámený aj so základmi poľskej dialektológie a slovensko-poľskej konfrontačnej gramatiky. Pri stanovení týchto pravidiel sa bádateľka opiera o zásady fonetickej transkripcie zaužívanej v slovenskej dialektológii, pretože v porovnaní so zásadami v poľskej dialektológii sú oveľa jednoduchšie. V tejto kapitole je každá hláska osobitne charakterizovaná z diachrónneho i pozičného hľadiska, s enumeráciou lokalít jej výskytu. Uvedená charakteristika je vždy doplnená exemplifikáciou, škoda len, že v konkrétnych pozíciách z vývinového hľadiska nie je daná hláska graficky zvlášť zvýraznená, čo by bolo prínosom najmä pre študentov bakalárskeho a magisterského stupňa, ktorí ešte nenadobudli zručnosť pohotovo si diachrónne zrekonštruovať daný slovný tvar. Pri každej hláske je v hranatej zátvorke uvedená graféma, ktorá sa používa na jej fonetický prepis. Z didaktického hľadiska za pozitívum považujeme aj fakt, že vývinový proces každej hlásky je prehľadne rozpísaný.¹¹

Antológia goralských nárečových textov (s. 117 – 228) predstavuje poslednú kapitolu tejto učebnice. Ide o 82 nárečových textov z 38 lokalít (vrátane poľského územia) rovnomerne selektovaných z jednotlivých skupín goralských nárečí. Každý text obsahuje názov, meno a rok narodenia informátora a lokalitu nahrávania – údaje neodmysliteľné pri ďalšom lingvistickom bádani. Pod textom je uvedené meno nahrávajúceho¹² a rok získania daného materiálu. Antológia neobsahuje slovník goralských nárečových výrazov,¹³ pretože z pohľadu autorky rozhodujúcu úlohu má kontext, ktorý poskytne informácie o sémantickej štruktúre danej lexémy. Z nášho pohľadu by slovník pomohol najmä študentom I. a II. stupňa vysokoškolského štúdia, ale na druhej strane akceptujeme autorkino konštatovanie, že výskum ostatných jazykových rovín goralských nárečí¹⁴ dialektológov ešte len čaká. V porovnaní so spisovnou slovenčinou a slovenskými nárečiami zvuková rovina goralských dialektov je diferencovanejšia,¹⁵ preto by poslucháčom a výskumníkom pomohlo, keby učebnica obsahovala aj CD s nahrávkami¹⁶ goralských nárečových textov zapísaných v tejto kapitole.

¹¹ V poznámke pod čiarou na s. 104 sme zaznamenali chybné uvedenie roku autorkinej monografie o fonologickej typológii slovanských jazykov (správny rok vydania je 2014), no skúseného bádateľa v oblasti slavistiky tento malý preklep nedeorientuje.

¹² Niektoré nárečové texty pochádzajú od autorkiných diplomantiek, ktorých špecifikácia je opísaná v *Úvode*.

¹³ Poznamenávame, že čitateľom antológie môže pomôcť *Słownik gwary orawskiej* (2011), prípadne aj popularizačný slovník od M. Grígeľa (2003).

¹⁴ J. Dudášová-Kriššáková komplexne a systematicky zmapovala zvukovú rovinu goralských nárečí, preto aj v tejto učebnici je goralskej fonológii venovaný najširší priestor.

¹⁵ Obsahuje napríklad zúžené vokály či rad mäkkých velár a labiál.

¹⁶ Podobne ako monografia V. Kováčovej (2010), keďže sotácke dialekty sa podobne vyznačujú archaickým fonologickým systémom.

Na posledných siedmich stranách učebnice sú zaradené profesionálne fotografie od Jozefa Pitoňáka¹⁷ zachytávajúce malebnú scenériu spišskej goralskej oblasti pod Belianskymi Tatrami.

Pred slovenskou dialektológiou stoja také úlohy, ako je výskum morfológického, syntaktického¹⁸ a lexikálno-sémantického systému goralských nárečí. J. Dudášová-Kriššáková neustále a neúnavne hľadá odpoveď na otázku, aké je miesto goralských dialektov v systéme slovenských aj poľských nárečí, a preto tieto nárečia stále zostávajú (nielen) pre autorku bádateľsky príťažlivé. Ako vidno, autorka dynamické procesy v jazykovom systéme goralských dialektov interpretuje na pozadí slovensko-poľských jazykových kontaktov, pričom ide o asynchrónny vzťah, kde objektom jazykovej interferencie sú podľa autorky goralské nárečia. Bádatelka vidí prínos výskumu goralských nárečí jednak v štúdiu najstarších dejín slovenského i poľského jazyka a jednak v rozvoji teórie jazykových kontaktov. S autorkou súhlasíme a dopĺňame, že prvá vysokoškolská učebnica o goralských nárečiach vnáša do dialektológie jasné pravidlá fonetickej transkripcie goralských nárečových textov a komplexne sumarizuje a analyzuje doterajšie poznatky o týchto nárečiach z diachrónneho a synchronného hľadiska, a to v medziach interdisciplinarít a na pozadí metodických prístupov modernej jazykovedy.

Literatúra

- BÁTOROVÁ, Mária: Katolícka moderna. In: Biele miesta v slovenskej literatúre. Bratislava: SPN 1991, s. 43 – 60.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2016. 247 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2015. 286 s.
- GBÚR, Ján: Realizmus v slovenskej literatúre. In: Dejiny slovenskej literatúry. Martin: Matica slovenská 2009, s. 418 – 572.
- GRÍGEL, Marián: Goralské nárečie (slovník). Námestovo: Informačné centrum 2003. 460 s.
- HORÁK, Gejza: Nárečie Pohorelej. Bratislava: SAV 1955. 250 s.
- KAŠ, Józef: Słownik gwary orawskiej. Kraków: Księgarnia akademicka 2011. 1091 s.
- KOVÁČOVÁ, Viera: Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie. Ružomberok: Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku 2010. 173 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: SPN 1988. 343 s.
- ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: SAV 1994. 177 s.
- ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 303 s.
- ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 199 s.

¹⁷ Ždiarsky rodák, umelecký fotograf, ktorý sa venuje panoramatickému stvárňovaniu horstva v rodnom kraji (Dudášová-Kriššáková, 2016).

¹⁸ Poznamenávame, že komplexný opis nárečového syntaktického systému celkovo predstavuje biele miesto v slovenskej dialektológii.

ODIŠIEL NESTOR SLOVENSKEJ HISTORICKEJ JAZYKOVEDY A ONOMASTIKY MILAN MAJTÁN

Iveta Valentová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

V sobotu 30. júna 2018 nás navždy opustil popredný slovenský jazykovedec, dlhoročný pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied a vzácny človek, PhDr. Milan Majtán, DrSc. Hoci bol skromný a nerád o sebe počul hovoriť v superlatívoch, nemožno sa o jeho vedeckej práci, ale ani o charakterových vlastnostiach vyjadrovať inak. Hlboké znalosti slovenskej diachrónej a synchronnej jazykovedy, aké dnes má len málokto, ho predurčili na dosiahnutie významných výsledkov výskumu v takých náročných oblastiach jazykovedy, akými sú vývin slovenského jazyka a onomastika. Zanechal nám vedecké dielo neoceniteľných kvalít, ktoré sa stalo studnicou teoretických myšlienok a názorov, metodologických postupov, ponaučení, analýz materiálu a inšpirácií pre ďalšie generácie lingvistov, predovšetkým onomastikov.

Životná púť M. Majtána sa začala 3. mája 1934 vo Vrútkach. Srdcu blízka mu bola aj Zvolenská Slatina, a hoci najväčšiu časť života prežil v Bratislave, ako vášnivému hubárovi mu učarovali aj lesy na myjavských kopaniciach. Po skončení štúdia slovenského jazyka na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave (1953 – 1957) začal vyučovať na gymnáziu v Bratislave-Petržalke. Túžba po vedeckom bádani ho však zaviedla na pôdu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (vtedy ešte Ústavu slovenského jazyka), kde začal pracovať od roku 1961 a ústavu ostal verný až do odchodu na dôchodok v roku 2008. V roku 1984 sa stal vedúcim oddelenia dejín slovenského jazyka a v rokoch 1995 – 1999 vykonával aj funkciu zástupcu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Svoje pedagogické schopnosti i naďalej využíval popri vedeckej činnosti pri vyučovaní dejín slovenského jazyka a základov slavistiky na Pedagogickej fakulte v Nitre, na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove a na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave aj ako školiťel diplomantov a aspirantov, neskôr doktorandov.

Vedeckú kariéru M. Majtán odštartoval v dialektologickom oddelení na rozsiahlom projekte *Atlasu slovenského jazyka* (1. zväzok). Po obhájení dizertačnej práce s tematikou hontiansko-novohradského nárečia nastúpil v r. 1965 do oddelenia dejín slovenského jazyka, čím sa naplnila jeho túžba po dôkladnejšom poznaní, štú-

diu a výskume dejín a vývinu slovenčiny. Od začiatku sa však orientoval aj na ďalšiu, v tom čase sa postupne osamostatňujúcu a rozvíjajúcu jazykovednú disciplínu – onomastiku. Výsledky dlhoročných systematických bádani predovšetkým v oblasti toponymie vyústili do napísania rukopisnej práce *Onymické systémy. Štúdie o slovenskej toponymii*. Po jej obhájení mu bola v r. 1995 pridelená najvyššia vedecká hodnosť doktora vied (DrSc.).

V oddelení dejín slovenského jazyka sa M. Majtán podieľal na archívnych výskumoch, prípravných prácach a formovaní koncepcie sedemzväzkového *Historického slovníka slovenského jazyka* (1991 – 2008). Bol aj spoluautorom publikácie, ktorá obsahovala koncepciu historického slovníka, *Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zošit* (1973). Od vydania prvého zväzku *Historického slovníka slovenského jazyka* bol M. Majtán jeho spoluautorom, vedúcim autorského kolektívu a vedeckým redaktorom. Predovšetkým jeho zásluhou sa stal slovník jedným z najvýznamnejších diel slovenskej jazykovedy, v ktorom sa prvý raz domácej a zahraničnej odbornej i laickej verejnosti podal pomerne podrobný obraz o rozsahu a členení slovnej zásoby jazyka slovenskej národnosti v predpisovnom období slovenčiny. Svedčia o tom aj ocenenia autorského kolektívu prémiou Literárneho fondu za dielo *Historický slovník slovenského jazyka* 4 (1996) a Cenou Slovenskej akadémie vied za vedeckovýskumnú prácu na 7. zväzku *Historického slovníka slovenského jazyka* (2009), ako aj ocenenie celého diela Cenou poroty za slovník vydaný vo Slovenskej republike (2010), ktorú mu v rámci súťaže *Slovník roku* udelila Jednota tlumočníkov a prekladateľov (Praha).

M. Majtán popri lexikografickej a redakčnej práci publikoval výsledky priebežných analýz lexiky predpisovnej slovenčiny v mnohých vedeckých štúdiách a popularizačných článkoch. Redakčne a edične sa podieľal napríklad aj na konferenčnom zborníku *O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny* (1977) a na publikácii *Z histórie lexiky staršej slovenčiny* (2008), ktorá obsahuje väčšinou staršie materiálové štúdie kolektívu autorov *Historického slovníka slovenského jazyka*. Participoval na výbere a transliterovaní historických písomných pamiatok do všetkých troch zväzkov edície *Pramene k dejinám slovenčiny* 1 (1992), 2 (2002), 3 (2008), ktoré obsahujú korpus žánrovo rôznorodých textov z písomnej pramennej základne *Historického slovníka slovenského jazyka*. Druhý zväzok práve zásluhou M. Majtána obsahuje slovenský preklad celého diela J. A. Komenského *Janua linguae latinae reserata* od Františka Buřovského z roku 1666. Spoločne s manželkou M. Majtánovou pripravil na vydanie *Krupinské prísne právo* (1979). M. Majtán, J. Nižňanský a M. Majtánová zostavili, textovo upravili a spracovali poznámky k práci Juraja Fándlyho *Pilní domajší a poľní hospodár*, ktorej prvý zväzok vyšiel pri príležitosti životného jubilea autora po dvesto rokoch (1990). M. Majtán v niekoľkých štúdiách analyzoval a približoval jazyk rôznych písomných pamiatok, napr. Krmanovej gra-

matiky z r. 1704, spomínaného diela od Juraja Fándlyho, slovenských prekladov J. A. Komenského v 17. storočí či slovenských prekladov Biblie.

Centrom vedeckého záujmu a celoživotnou srdcovou záležitosťou M. Majtána sa stala onomastika. Jeho prístup k onymii, podobne ako celý slovenský onomastický výskum, vychádzal z teórie vlastného mena prof. V. Blanára, ktorá je založená na obsahovom a funkčnom chápaní vlastného mena a binárnej povahy, spätosti lingvistického a onymického statusu vlastného mena. Na tieto teoretické a metodologické východiská nadviazal, ďalej ich rozvíjal a aplikoval predovšetkým na toponymický materiál. Stal sa jedným zo zakladateľov slovenskej onomastickej školy. Napriek tomu, že sa M. Majtán venoval prevažne toponomastike, položil základy alebo prispel k rozvoju každej onomastickej disciplíny. Ako tajomník, neskôr dlhoročný predseda a člen predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie od jej založenia v roku 1964, člen predsedníctva Onomastickej komisie ČSAV a člen Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov plánoval a podieľal sa na riadení systematického výskumu slovenskej onymie. Aktívne sa zúčastňoval na príprave *Slovenského onomastického atlasu* a je spoluautorom práce o štruktúrnych typoch slovanských miestnych názvov *Slawischer onomastischer Atlas. Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen* (1988). Svoje organizačné schopnosti využil aj pri usporadúvaní slovenských onomastických konferencií, kolokvií a seminárov. Vďaka jeho nadšeniu, neutíchajúcemu entuziazmu a schopnosti vzbudiť záujem o túto vednú disciplínu sa na Slovensku konalo už dvadsať onomastických konferencií zväčša už tradične s medzinárodnou účasťou, pričom z každej vyšiel zborník príspevkov (posledný sa pripravuje do tlače). M. Majtán sa editorsky podieľal na dvanástich z nich.

Motiváciou M. Majtána na vypracovanie monografických publikácií bola často širšia spoločenská potreba. V praktickej príručke *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov* (1972) zachytil mimoriadne pestrý vývin názvov obcí na Slovensku počas predchádzajúcich dvoch storočí, ktorý bol spôsobený situáciou v mnohonárodnostnom Uhorsku, ďalšími osudmi Slovenska a inými okolnosťami. Kniha mala mimoriadny úspech doma i v zahraničí a náklad 2000 exemplárov sa rozpredal za necelý týždeň. Keďže vývin v oblasti sídelných názvov pokračoval, v roku 1998 vyšla aktualizovaná verzia *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. M. Majtán je spoluautorom knihy *Zeměpisná jména Československa* (1982), ktorá vysvetľuje zákonitosti vzniku skoro 1200 názvov administratívnych, hospodárskych a kultúrnych centier a názvov obcí, hôr a vodných tokov. Do tejto publikácie vypracoval výklady zemepisných názvov z územia Slovenska (31 % hesiel z celkového počtu).

Pod vedením M. Majtána sa uskutočnil výskum terénnych názvov (anonymných) pomocou súpisovej akcie z celého územia Slovenska. Zozbieralo sa približne 250 000 názvov, ktoré sa predbežne spracovali do dvoch tradičných lístkových kartoték (podľa abecedy a podľa okresov a obcí), heslára a viac ako 300 pracovných máp

s úplnou sieťou pre *Atlas slovenských terénnych názvov*. Konceptiu pripravovaného slovníka M. Majtán predbežne publikoval napríklad v štúdiu *Slovníkovo-areálové spracovanie lexiky slovenských terénnych názvov* (1983). V niekoľkých štúdiách a článkoch analyzoval jednotlivé slová, slovné základy, odvodené slová, slovné čelade, významové skupiny a štruktúrne typy, ktoré napokon zhrnul v monografii *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996). Keďže prioritou vedenia ústavu bolo dokončenie historického slovníka, k realizácii projektu lexikografického spracovania slovenskej anojkonymickej lexiky sa už nedostal. Napriek tomu, že zdravie a fyzické telo ho po jeho odchode do dôchodku vo veku 74 rokov niekedy zrádzalo, jeho myseľ bola stále plná energie a túžby pracovať a takmer do poslednej chvíle nezištne pomáhal cennými radami a redakčnými pripomienkami pri budovaní koncepcie a koncipovaní hesiel digitálneho slovníka lexiky slovenských a do slovenčiny adaptovaných terénnych názvov, na ktorom sa v súčasnosti pracuje v oddelení dejín slovenského jazyka, onomastiky a etymológie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

V niekoľkých publikáciách M. Majtán zverejnil výsledky výskumu a spracovania slovenskej hydronymie jednotlivých povodí veľkých tokov v rámci projektu Hydronymia Slovaciae, ktorý vychádza z metodických princípov medzinárodného projektu výskumu tečúcich a stojatých vôd Hydronymia Europaea. Monografická práca M. Majtána a K. Rymuta *Hydronymia dorzecza Orawy* z roku 1985 sa hodnotí ako metodologické východisko systematického výskumu slovenskej hydronymie. V roku 2006 vyšlo nové vydanie, ktoré autori prepracovali podľa zásad tohto projektu. Základné tézy projektu M. Majtán publikoval v štúdiách *Projekt a zásady spracovania hydronymie Slovenska* (1985) a *Slovenská hydronymia v slovanskom kontexte* (1987). M. Majtán v spoluautorstve s K. Rymutom publikoval aj hydronomastikon *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec (Nazwy wodne dorzecza Dunajca)* (1998) a spoločne s P. Žigom vydal *Hydronymiu povodia Ipl'a* (1999). Vďaka vysokým odborným kvalitám M. Majtána, jeho zánietenosti pre systematické spracovanie slovenskej hydronymie a schopnosti motivovať našiel tento projekt pokračovateľov v mladšej generácii. Doposiaľ sa pod jeho odborným vedením a usmerňovaním spracovala hydronymia približne z 80 % územia Slovenska. Dr. Majtán oceňoval najmä kvalitu vedeckej práce trnavského pracoviska, predovšetkým vyzdvihoval vysokú úroveň hydronomastikonov J. Hladkého. Netajil sa odporúčaním, aby dokončenie projektu bolo v budúcnosti riadené práve z tohto pracoviska a po jeho skončení prebiehala syntéza slovenskej hydronymie v súlade s koncepciou digitálneho spracovania lexiky slovenských terénnych názvov.

S výskumom slovenských terénnych názvov, ich vzniku, vývinu a fungovania v komunikácii a v kartografickej praxi súvisí aj problematika šandardizácie geografického názvoslovnia. Nemožno opomenúť zásluhy M. Majtána ako člena Názvoslovnej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, člena a v rokoch 1992 – 2001 aj

predsedu Názvoslovnnej komisie Slovenského úradu geodézie a kartografie, neskôr Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky a ako predsedu Subkomisie pre geografické názvy na území Slovenska. Podieľal sa na pripravách štvorzväzkovej publikácie *Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky podľa krajov* (1976 – 1981), viac ako päťdesiatich publikácií so štandardizovanými názvami Základnej mapy ČSSR v mierke 1: 10 000 z celého územia Slovenska podľa okresov (1983 – 2000), na publikáciách so štandardizovanými názvami vrchov, dolín, jaskýň, chránených území, hradov a zámkov, katastrálnych území, vodných tokov a vodných plôch (povodie Bodrogu a Tisy), so štandardizovanými staršími názvami obcí z územia Slovenskej republiky v rozsahu mapy s mierkou 1 : 50 000, so vžitými slovenskými názvami (exonymami) riek a vodných plôch, miest, štátov a krajín sveta, názvov útvarov horizontálneho členenia zemského povrchu, názvov mimozemských objektov a geografických objektov ležiacich mimo územia SR a v neposlednom rade na návodoch na používanie štandardizovaných geografických názvov *Toponymický návod na používanie geografických názvov z územia ČSSR* (1987) a *Toponymický návod pre vydavateľov kartografických a iných diel* (1993, 1999). Za obrovské zásluhy na poli štandardizácie geografického názvoslovnia získal titul Najlepší pracovník rezortu Slovenského úradu geodézie a kartografie.

V oblasti antroponomastiky sa M. Majtán zamerával na výskum vzniku a vývinu pomenovacej sústavy osobných mien na slovenskom území a na popularizáciu výsledkov svojich výskumov. V spoluautorstve s M. Považajom publikoval príručku o rodných (krstných) menách, ktorá vyšla v niekoľkých vydaniach pod názvami *Meno pre naše dieťa* (1983, 1985, 1993) a *Vyberte si meno pre svoje dieťa* (1998). Táto populárna publikácia neslúži iba rodičom na inšpiráciu pri výbere mena pre svojho potomka, ale oboznamuje odbornú i širšiu verejnosť s pôvodom rodných (krstných) mien, s vývinom pomenovacej sústavy na území Slovenska a s priezviskami, ktoré sa utvorili z rodných (krstných) mien. Dodnes je smerodajnou pomôckou matrikárom pri zápise mien, pretože obsahuje zoznam slovenských úradných podôb rodných mien schválených Ministerstvom vnútra SR.

Chýbajúce miesto v slovenskej antroponomastickej literatúre zaplnila monografia *Naše priezviská* (2014) o vzniku a vývine priezvisk od prímen a prídomkov až po dnešné dedičné priezviská. M. Majtán v nej popularizačným spôsobom charakterizuje motivačnú, obsahovú, gramatickú a slovotvornú stránku priezvisk. Pozornosť tiež venuje prechýľovaniu ženských priezvisk, rozšíreniu a frekvencii niektorých priezvisk na Slovensku a vzťahu priezvisk s genealogickým výskumom. Publikácia výrazne zarezonovala aj u širšej odbornej i laickej verejnosti a pomerne rýchlo sa vypredala. Pod tlakom neutíchajúceho dopytu pristúpilo vydavateľstvo Veda po troch rokoch k druhému vydaniu. M. Majtán v rámci tejto monografie a publikácie *Turzovské priezviská* (2011) vypracoval aj časť o pôvode a motivácii vzniku priez-

visk obyvateľov Turzovky. Cenné rady a odporúčania M. Majtána výrazne napomohli pri formovaní zásad a koncepcie projektu Ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe, ktorý je zameraný na výskum osobných mien, najmä priezvisk rodín so slovenskými koreňmi v Maďarsku. Jeho recenzentské pripomienky významne prispeli ku skvalitneniu vedeckej úrovne popularizačných kolektívnych monografií o čabianskych a komlóšskych priezviskách.

Dr. Majtán venoval množstvo príspevkov toponymickej lexike a vysvetľovaniu pôvodu jednotlivých priezvisk. Zaoberal sa tiež zoonymiou, urbanonymiou, chrématonymiou, literárnou onymiou a etnonymami, ale nevyhýbal sa ani riešeniu teoretických, terminologických a metodologických problémov a využitiu vlastných mien vo vyučovacom procese, najmä pri vyučovaní dejín slovenského jazyka. Z hľadiska literárnej onymie ho zaujalo napríklad dielo Boženy Slančíkovej Timravy, prózy slovenských realistov 19. storočia či romány Františka Hečku. Bez politickej zaujatosti písal o etnonymách *Uhor*, *Maďar* a *Slovák*. Urobil vynikajúcu klasifikáciu terminologickej sústavy chrématoným, ale charakterizoval aj niektoré toponomastické a antroponomastické termíny. Jeho návrhy významne ovplyvnili kreovanie zásad a koncepcie pripravovaného projektu Slovenskej onomastickej komisie, ktorý je zameraný na spracovanie slovenskej onomastickej terminológie. V spolupráci s V. Blanárom vypracoval kapitoly o slovenskej onomastike v slavistickej encyklopédii *Słowiańska onomastyka I, II* (2002, 2003) a na študijné účely pripravil s M. Blichom vysokoškolské učebnice *Metodika výskumu vlastných mien* (1975) a *Úvod do onomastiky* (1985). O koncepcii slovenského onomastického výskumu, jeho výsledkoch a perspektívach pravidelne hovoril na konferenciách a písal na stránkach lingvistických, najmä onomastických časopisov. O úspechoch slovenskej onomastiky informoval v bibliografických príspevkoch.

Svoje organizačné schopnosti prejavil M. Majtán aj v iných funkciách. V rokoch 1971 – 1972 bol tajomníkom Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV a v rokoch 1972 – 1976 vedeckým tajomníkom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Pracoval v Ústrednej jazykovej rade Ministerstva kultúry SR a v Komisii pre obhajoby doktorských dizertačných prác vo vednom odbore slovenský jazyk. Desať rokov (1983 – 1992) bol členom redakčnej rady českého časopisu *Onomastický zpravodaj* (*Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, dnes *Acta onomastica*). Od roku 2012 bol členom novoutvorenej medzinárodnej redakčnej rady časopisu *Acta onomastica*. Samozrejme, nemožno opomenúť, že od roku 1986 bol členom redakčnej rady časopisu *Slovenská reč* a jeho rukou recenzenta prešli takmer všetky príspevky z onomastiky a vývinu slovenčiny.

Za vedeckú prácu bol M. Majtán odmenený aj ďalšími prestížnymi cenami. V roku 1984 mu bola udelená *Strieborná čestná plaketa Ludovíta Štúra* za zásluhy v spoločenských vedách, *Čestná medaila Mateja Bela* za zásluhy v historických ve-

dách, v roku 1998 sa stal držiteľom *Ceny Slovenskej akadémie vied* za vedecko-popularizačnú činnosť a v roku 1999 *Zlatej čestnej plakety Ľudovíta Štúra* za zásluhy v spoločenských vedách. V roku 2004 dostal ocenenie *Významná osobnosť Slovenskej akadémie vied* a v roku 2005 *Cenu mesta Vrútky* za celoživotné dielo. *Cena Slovenskej akadémie vied* za vedecko-popularizačnú a vzdelávaciu činnosť mu bola udelená v roku 1988 a v roku 2014 pri príležitosti životného jubilea. V roku 2008 získal jedno z najvyšších štátnych vyznamenaní *Pribinov kríž II. triedy* za významné zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky.

K vysokým vedeckým kvalitám prác PhDr. Milana Majtána, DrSc., ktoré dosiahli úspechy na domácom a medzinárodnom poli a oslovili i širšiu verejnosť, niet čo dodať, hovoria samy za seba. Dosiahol ich aj vďaka mimoriadnej pracovitosti, vedeckému oduševneniu a skromnosti. Vedel zapáliť oheň nadšenia pre vedeckú prácu u svojich kolegov a začínajúcich vedeckých pracovníkov. Mal pochopenie pre každého, nikdy neodmietol pomôcť a vždy si našiel čas na toho, kto bol ochotný načúvať jeho drahocenným radám. Trpezlivo nám vysvetľoval a nezištne rozdával svoje vedomosti a skúsenosti. Pri písaní sa riadil slovami V. Šmilauera, že článok nie je učenejší tým, čím viac cudzích slov sa v ňom použije, ale tým, čím je zrozumiteľnejší. Odborné i osobné konflikty sa snažil riešiť diplomatickou cestou v snahe doceliť konsenzus. Pri riešení problémov bol vždy otvorený aj iným názorom a dialógu. Keď som mala pochybnosti o správnosti svojho výkladu alebo výsledku, povedal mi, že v tom prípade som už skutočne dobrá onomastička, lebo len zlý onomastik nemá pochybnosti a nekompromisne nájde na svojej pravde. Či už v diskusiách na konferenciách, alebo pri individuálnych konzultáciách vedel nás pochváliť a vyzdvihnúť kvalitné výsledky a úspechy, neopomenul nás však upozorniť aj na naše pomýlenia. Z kritiky Dr. Majtána však bolo cítiť, že jej cieľom nebolo ponížiť či znechutiť, ale skvalitniť našu prácu a publikačnú činnosť a motivovať nás k stále lepším výkonom. Nielen vďaka odborným kvalitám, ale aj dobrosrdečnosti, otvorenému a priateľskému prístupu, úprimnosti a prajnosti vyrástla pod jeho vedením nová generácia slovenských onomastikov. Každému z nás, ktorí sme vyrastali pod jeho ochrannými krídlami, pri uvažovaní nad akýmkoľvek problémom vždy bude rezonovať v mysli otázka: Ako by to riešil doktor Majtán? Všetko, čo nás naučil, jeho myšlienky a názory budú žiť ďalej v našich myšliach a spomienky na neho v našich srdciach. Plameň, ktorý v nás zapálil, vedomosti a ponaučenia, ktoré nám vštepoval, sa budeme snažiť ďalej zveľaďovať, rozvíjať a prenášať na ďalšie generácie.

Odišiel významný vedec, vážený kolega, múdry učiteľ, milý priateľ, vzácna a veľkorysá osobnosť. Hovorí sa, že každý je nahraditeľný, ale v tomto prípade to neplatí. Odišiel nenahraditeľný človek...

Češť jeho pamiatke!

SPOMIENKA NA PROFESORA JOZEFA JACKA (PRI NEDOŽITEJ DEVÄŤDESIATKE)

Mária Imrichová

*Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Prešov*

Hovorí sa, že osmičkové roky sú v dejinách Slovenska osudové a zásadnejšie hýbu spoločnosťou. Osmičkový rok je aj rok, v ktorom si jazykovedná societa pripomína okrúhle, žiaľ, už nedožitú výročie narodenia slovenského lingvistu a vysokoškolského pedagóga profesora Jozefa Jacka (15. marec 1928). Aj pri tejto príležitosti si my, jeho bývalí kolegovia, opätovne a tvrdo uvedomujeme rýchle plynutie času. Veď od chvíle, keď sme s prekvapením a ľútosťou prijali správu o úmrtí pána profesora od jeho manželky, ubehlo už neuveriteľných 14 rokov (2. september 2004). Je dobrým (i užitočným) zvykom pripomínať si prácu a dielo našich predchodcov a v súvislosti s profesorom Jackom spomínať na človeka, ktorý neohýbal chrbát a svetonázor v časoch nepravých, ktorý svojím bezprostredným humorom a priateľnosťou, pracovitou a výskumnou zanosťou zanechal v nás, ktorí sme ho poznali, príjemné a milé spomienky a pocity.

Na stránkach nielen lingvistických časopisov písali o živote a diele profesora Jozefa Jacka pri jeho dožitých a neskôr nedožitých výročiach autori, ktorí ho poznali ako dlhoročného kolegu (František Ruščák, Ladislav Bartko) alebo aj ako učiteľa (Jana Kesselová, Mária Imrichová, Marianna Sedláková), preto pripomenieme len zásadnejšie medzníky v jeho živote a pokúsime sa vykresliť jeho osobnostný profil. Prof. Jozef Jacko pochádza zo Šariša z Petrovian a Petrovanom a Šarišu ostal verný po celý svoj život, čo sa pri dnešnom modernom migračnom živote najmä mladých stáva skoro nepochopiteľným úkazom. Je pravda, že pár rokov pôsobil aj mimo tohto osobného geografického stredu Zeme, a to v čase štúdia a prvej pracovnej štácie. Vyštudoval slovenčinu a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1948 – 1952) u učiteľov ako Ján Stanislav, Eugen Pauliny, Andrej Mráz a i. O vedeckú prácu sa začal zaujímať už počas vysokoškolských štúdií, keď excerpoval jazykový materiál z umeleckej literatúry pre *Slovník slovenského jazyka*, zbieral nárečový materiál, robil archívny súpis v obciach vtedajšieho Prešovského okresu a pod vedením prof. Jána Stanislava napísal a obhájil diplomovú prácu.

Ako mladého absolventa ho vtedajšie školské orgány umiestnili do zemplínskeho mesta Vranov nad Topľou, kde dva roky učil na gymnáziu a kde spoznal ešte ako študentku svoju manželku, s ktorou prežil v harmonickom vzťahu celý život. Prešov opustil ešte raz na tri roky (1959), keď najprv prednášal na Pedagogickom inštitúte v Košiciach a následne rok vyučoval na strednej škole pre pracujúcich. Od roku

1954 pracoval ako vysokoškolský učiteľ na Katedre slovenského jazyka a literatúry Vysokej školy pedagogickej v Prešove, neskôr Pedagogickej fakulty UPJŠ, od r. 1997 Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. V roku 1970 získal na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského doktorát filozofie, v roku 1975 obhájil dizertačnú prácu *Substantívne a adjektívne deriváty slovenských miestnych názvov* a získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied. O štyri roky neskôr sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika a v roku 1993 sa inauguroval na Fakulte humanitných a prírodných vied UMB v Banskej Bystrici. V inauguračnej prednáške *Rozvíjanie systému miestnych a zemepisných názvov* predstavil výsledky svojich výskumov z oblasti onomastiky.

Publikačná aktivita profesora Jacka dosiahla úctyhodné rozmery, pričom nejde len o počet publikovaných textov, ale aj o mnohorozmernosť jeho vedeckovýskumného zamerania. Venoval sa morfológii, derivatológii, lexikológii, ortoepii, ortografií, onomastike, teórii vyučovania slovenčiny a jazykovej kultúre. Doménou mu bola synchronná lingvistika. Učiteľské skúsenosti zúročil v monografiách *Slovenská morfológia v škole* a *Teória vyučovania slovenského jazyka* (v spoluautorstve s V. Betákovou a K. Zelinkovou), vo vysokoškolskej učebnici *Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva I. stupňa základnej školy*, autorsky spolupracoval na príprave viacerých učebníc pre druhý stupeň základných škôl a pre stredné školy, ako aj experimentálnych učebníc slovenčiny pre nevidiacich. Mnohí učitelia slovenčiny ho poznali prostredníctvom jeho didaktických štúdií v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole*. Ako celoživotný vysokoškolský pedagóg vychoval stovky učiteľov slovenčiny, laická verejnosť ho poznala ako neúnavného a vytrvalého popularizátora vedeckých poznatkov o slovenskom jazyku prostredníctvom slovenského rozhlasu a slovenských denníkov.

V šesťdesiatych rokoch minulého storočia sa profesor Jacko zapojil do výskumu hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku, ktorý organizovalo Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV, a odvtedy sa východiskom jeho vedeckovýskumnej činnosti stali sociálne podmienená jazyková variabilita a chápanie jazyka ako nástroja na dorozumievanie pre bežného používateľa. Oblúbenou témou opísanou v množstve kratších jazykovedných žánrov bola morfológická variabilita zemepisných názvov a obyvateľských mien. Mnohí jeho študenti, dnes dlhoroční slovenčinári, radi spomínajú na hodiny, na ktorých si pán profesor overoval tvarovú podobu miestnych názvov otázkami *Odkiaľ pochádzate? Kde bývate? Ako sa u vás používa? Ako tam voláte...?* Takto dlhodobo a systematicky zisťoval uzuálnu podobu jazyka a následne hľadal a trpezlivo vysvetľoval odlišnosti od systému, obhajoval právo jazyka žiť aj nesystémovo a, paradoxne, v odlišnostiach nachádzal systém a odhaľoval ich dôvody. Dôkazom relevantnosti a hodnoty týchto zistení je vysoká citovanosť jeho textov v prácach o dynamike slovenskej morfológie a slovnej zásoby.

by, a to aj v súčasnosti. Ako jazykový demokrat a už v tom čase sociolingvista trpezlivo vysvetľoval, prečo je to v reči aj inak než v jazykovom systéme. V mnohých derivatologických štúdiách sa okrem tvorenia adjektívnych a substantívnych derivátov od domácich i cudzích zemepisných názvov venoval sémantickej a štylistickej diferenciacii odvodených substantív, preberaniu cudzích slov a ich tvarovej a zvukovej adaptácii, neologizmom a okazionalizmom, jazyku publicistiky, športovej terminológii, názvom profesií, štandardizácii názvov ulíc, ale aj písaniu veľkých písmen, neverbálnej komunikácii v liturgii a jazykovým podobám katolíckych sviatkov. Poslednou publikáciou profesora Jacka bola kniha o rodných Petrovanoch *Petrovany v sedemstoročnom jubileu*, ktorá vyšla v r. 2004 pri príležitosti 700. výročia prvej písomnej zmienky o obci.

Študenti si pána profesora pamätajú ako prísneho a náročného učiteľa, ale zároveň ľudsky prívetivého a bezprostredného človeka, ktorý si získal ich rešpekt a úctu. Ako kolegovia sme si uňho vážili pracovitosť, vytrvalosť, pevnosť charakteru a zmysel pre humor. To všetko v kolorite vedeckej práce v oblasti slovenskej lingvistiky dnes spoluutvára plastický obraz spomienok na vzácného človeka.

ODIŠIEL ŠTEFAN VRAGAŠ – JAZYKOVEDEC A TEOLÓG

Mária Pisárčiková

Bratislava

Kým v dávnejších storočiach bolo časté, že jazykovedci boli spravidla aj teológmi, resp. naopak, teológovia boli aj jazykovedcami (stačí spomenúť mená ako Benedikti z Nedožier, M. Bell, J. I. Bajza, A. Bernolák, J. Hollý, M. Hattala, J. M. Hodža, A. Radlinský atď.), v 20. storočí je v tomto zmysle osobnosť Štefana Vragaša ojedinelým javom podmieneným osobitnou spoločensko-politickou situáciou v druhej polovici minulého storočia. Z daného hľadiska sa na dielo Štefana Vragaša možno pozerat' z viacerých stránok – možno sledovať jeho jazykovednú aktivitu, všímať si jeho práce teologického charakteru a napokon sa venovať dielam, v ktorých sa tieto dve zložky prelínajú.

Univerzitný profesor ThDr. PhDr. Štefan Vragaš sa narodil 2. 2. 1929 v záhorskej obci Koválov, zomrel 8. 7. 2018 v Nitre, pochovaný je v Koválove. Študoval na trnavskom gymnáziu, neskôr na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave (slovenský jazyk, všeobecnú jazykovedu, históriu). Jeho prvým pracoviskom (od r. 1955) bol Ústav slovenského jazyka SAV, kde prežil takmer desaťročie plné jazykovednej aktivity. V r. 1964 sa mu podarilo emigrovať do Ríma, kde na Pápežskej lateránskej univerzite uskutočnil svoju pôvodnú túžbu vyštudovať filozofiu a teológiu. O krátky čas tam získal aj doktorát teológie. Nasledovali roky pastoraácie vo Viedenskej arcidiecéze (do r. 1994), neskôr pôsobil ako lektor slovenského jazyka v Slavistickom inštitúte Viedenskej univerzity. Na tejto univerzite získal aj hodnosť doktora filozofie. Po trvalom návrate na Slovensko v r. 1995 ho v jeho pozoruhodnom životnom príbehu – vlastne už v penzijnom veku – čakalo ešte veľa náročných úloh. Už skôr prednášal ako asistent a neskôr ako docent na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave staroslovienčinu a odbor sociálna náuka Cirkvi, v ktorom bol v r. 1997 menovaný za profesora. Na tejto fakulte plnil úlohu dekana, prodekana, ako aj vedúceho katedry filozofie a sociálnej náuky cirkvi. Bol členom vedeckých rád aj iných fakúlt i zahraničných inštitúcií. V r. 2009 ho pápež Benedikt XVI. vymenoval za pápežského preláta. Popri všetkých týchto náročných funkciách si neprestal plniť svoje kňazské povinnosti. Posledné roky svojho požehnaného života Š. Vragaš prežil v Kňazskom domove sv. Svorada v Nitre.

Najdôležitejším výsledkom jazykovednej práce Š. Vragaša bolo spoluautorstvo na *Slovníku slovenského jazyka*, kde bol kmeňovým a veľmi stabilným členom od druhého zväzku po piaty. Lexikografická práca so slovom, vrodená usilovnosť a sústavné štúdium mu rozširovali lingvistické obzory, takže už od r. 1957 do

odchodu do Ríma pravidelne publikoval v časopise Slovenská reč. Jeho príspevky sa týkali najmä prvkov slovnej zásoby, ktoré rozoberal zo slovotvorného hľadiska, pravopisu, ako aj zo syntaktickej stránky. Svoje poznatky využíval aj v oblasti jazykovej kultúry prispievajúc do rozhlasovej jazykovej poradne. Z tohto obdobia je pozoruhodná jeho štúdia *Cudzie slová v Slovníku slovenského jazyka*. Rozvíjajúcej sa slovenskej odbornej terminológii venoval pozornosť ako recenzent v terminologicky orientovaných časopisoch Slovenské odborné názvoslovie a Československý terminologický časopis. Popri témach zo súčasného spisovného jazyka mu bola blízka aj problematika slovenských nárečí, o čom svedčí jeho účasť pri budovaní kartotéky *Slovníka slovenských nárečí* a prípravné práce k *Atlasu slovenského jazyka*, osobitne k jeho 1. a 2. zväzku. K dialektológii sa vrátil ešte aj po dlhom časovom odstupe vo vlastivednom časopise Záhorie. Hoci po svojom životnom zvrate v r. 1964 sa preorientoval na teológiu, naďalej živo sledoval aj jazykovedné dianie na Slovensku. Svedčia o tom recenzie slovenských normatívnych diel v slavistickom periodiku Wiener Slawistisches Jahrbuch. V talianskom zborníku Padovskej univerzity písal o súčasnej slovenčine, v mníchovskom časopise Slowakei predstavil jazykovedné dielo Antona Bernoláka. V zahraničnom časopise Most venoval pozornosť významným jazykovedcom 20. storočia – Henrichovi Bartkovi, Eugenovi Paulinymu a Jánovi Oravcovi.

Prelínanie teológie a jazykovedy najlepšie reprezentuje dvojzväzkový *Teologický náboženský slovník*, ktorého 1. diel vyšiel v r. 2006 a 2. diel v r. 2008. Dnes slúži nielen teológom a jazykovedcom, ale aj širokej verejnosti prejavujúcej záujem o náboženské otázky. Š. Vragaš bol iniciátorom tohto diela, jeho hlavným redaktorom a spoluautorom popri ďalších významných profesoroch a teológoch. Okrem dobrej orientácie v teológii tu mohol využiť svoje profesionálne lexikografické skúsenosti. Podľa samého osnovateľa je tento slovník priekopníckym dielom v oblasti katolíckej teológie na Slovensku, koncipovaný v duchu katolíckej náuky II. vatikánskeho koncilu. Jazykovedno-kultúrne črty nesie knižka, ktorú Š. Vragaš napísal pri 1100. výročí smrti sv. Metoda – *Cyrilo-metodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov* (1985, prepracované vydanie r. 1991). Podobný ráz má aj najnovšie vydanie historických životopisov *Život Konštantína a Cyrila a Život Metoda* (2013) v súčasnej slovenčine. Jazykovedy sa týka aj publikácia určená poslucháčom teológie *Starosloviensky jazyk* (1995).

Teologická a náboženská spisba Š. Vragaša je veľmi rozsiahla, predstavuje množstvo článkov, spomienkových portrétov, recenzií a prekladov. Osobitné miesto však má jeho publikácia *Základné otázky sociálneho učenia Cirkvi* (1996). V knižke predkladá odpovede tohto učenia na najsúčasnejšie problémy dneška, orientuje čitateľa v spleti rozličných, často navzájom si protirečiacich teórií o súčasnom dianí vo svete. Sociálnu náuku cirkvi autor prednášal aj na Teologickej fakulte UK a mal

významnú účasť na rozvoji tejto disciplíny u nás. Kompletný pohľad na Š. Vragaša ako teológa a kňaza prináša jeho knižka *V službe Ducha* (2001) obsahujúca výber z autorových najdôležitejších štúdií a článkov.

Pri odchode Š. Vragaša nemožno nespomenúť jeho vzácne osobnostné črty; jeho mimoriadnu priateľskosť a skromnosť a vzácny zmysel pre humor. Svojou cieľavedomosťou a odvahou dokázal premôcť prekážky také príznačné pre druhú polovicu 20. storočia. Posledný plodný úsek jeho pozemskej púte bol výsledkom jeho celoživotného úsilia a vrúcneho vzťahu k domovine, čo ho spája s jeho veľkými predchodcami.

OKRÚHLE ŽIVOTNÉ JUBILEUM SIBYLY MISLOVIČOVEJ

Katarína Kálmánová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

Tridsiateho júna 2018 oslávila okrúhle životné jubileum naša milá kolegyňa jazykovedkyňa, dlhoročná pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a vysokoškolská pedagogička PhDr. Sibyla Mislovičová (nar. 30. 6. 1958). Absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v odbore slovenský jazyk – poľský jazyk (1978 – 1982) nastúpila do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v roku 1985. Ako pracovníčka oddelenia spisovného jazyka sa už na začiatku svojho pôsobenia autorsky zapojila do priprav kolektívnej monografie *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989), ktorá sa dnes radí k najvýznamnejším dielam z produkcie Jazykovedného ústavu. Do monografie prispela autorsky kapitolou o názvoch nástrojov a prostriedkov.

Profesionálny záujem mladej jazykovedkyne sa spočiatku sústredil predovšetkým na jazyk pracovníkov médií (napr. *Jazykový aspekt moderovaného programu*, 1988; v spoluautorstve s M. Nábělkovou *Jazyk a štýl moderovaného programu v rozhlase*, 1989; *Osobitosti jazyka športových redaktorov*, 1993; *Jazyk na vlnách éteru*, 1995) a iné sociolingvistické témy. Vedomie potreby systematickej popularizácie výsledkov jazykovedného výskumu v dialógu s používateľmi slovenského jazyka, ako aj dar prirodzenej komunikácie s laickou verejnosťou a ochota a schopnosť vysvetliť odbornú problematiku zrozumiteľným a zaujímavým spôsobom priviedli S. Mislovičovú v roku 1995 do oddelenia jazykovej kultúry a terminológie. Propagácii výsledkov výskumu spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry a kultivovaniu jazykových prejavov sa už štrnásť rokov venuje v časopise *Kultúra slova* ako autorka mnohých príspevkov aj ako členka redakčnej rady (od r. 1994), výkonná redaktorka (od r. 1995) a hlavná redaktorka (od r. 2015). Z príspevkov publikovaných v *Kultúre slova* pripomeňme aspoň niekoľko: *Večné problémy s „hmoždinkou“* (1997), *Ako je to so slovom priehlbenina?* (2003), *Niektoré názvy súvisiace s mobilnou komunikáciou* (2010), *O prídavných menách kybernetický, virtuálny, internetový, počítačový* (2011), *O skloňovaní podstatných mien zakončených na -la* (2012), *Moderná jazyková poradňa* (2013). V roku 2017 pripravila so spolueditorkou I. Vančovou publikáciu *Spytovali ste sa*, predstavujúcu reprezentatívny výber z príspevkov inšpirovaných otázkami prichádzajúcimi do jazykovej poradne JÚĽŠ SAV, uverejňovaných v uplynulých päťdesiatich rokoch v rovnomennej rubrike v *Kultúre slova*.

Používatelia slovenského jazyka, ktorí sa zaujímajú o jazykovú kultúru, poznajú meno Sibylu Mislovičovej aj z jazykových rubriek v iných periodikách

a novšie aj z internetových médií, z vystúpení v 17-dielnej televíznej relácii *Nebojme sa slovenčiny* (RTVS) a predovšetkým z pravidelnej relácie Slovenského rozhlasu *Slovenčina na slovíčko*. Jubilantkina ochota vyjsť v ústrety organizátorom a popularizovať spisovnú slovenčinu a jazykovú kultúru na rozličných podujatiach, ktoré nemusia byť výskumne originálne, ale sú nenahraditeľné z hľadiska propagácie výsledkov výskumu spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry, ju často privádza medzi študentov, žiakov i laickú verejnosť. Za všetky spomeňme aspoň *Hodinu slovenčiny so Sibylou Mislovičovou* v rámci projektu Petržalská superškola (2016) a účasť na projekte série vedeckých kaviarní SAVinci zorganizovanom Slovenskou akadémiou vied (2014). O úspešnosti S. Mislovičovej v jej popularizačnej misii svedčí aj nominácia na titul *Slovenka roka* v kategórii veda a výskum v ankete časopisu *Slovenka* (2015).

S. Mislovičová však nie je len autorkou popularizačných príspevkov, výstupy svojej vedeckovýskumnej práce publikovala najmä v zborníkoch, napr. *O jazykových postojoch športových publicistov* (In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny, 1995), *Jazyk ako pracovný nástroj (vzhľadom na profesionálnych používateľov jazyka v Slovenskom rozhlase)* (In: Slovenčina v Slovenskom rozhlase v súvislosti s kultúrou a spôsobom myslenia, 2000), *Problémy kvantity v jazykovej praxi* (In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach, 2005), *Je stav jazykovej kultúry na začiatku nového tisícročia skutočne v katastrofálnom stave?* (In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia, 2009), *Pravidlá slovenského pravopisu z hľadiska ich používateľa* (In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise, 2009), *O niektorých nepravidłnostiach pri tvorení názvov osôb* (In: Slovo – Tvorba – Dynamickosť, 2010), *Slovenčina v premenách času* (In: Letná škola prekladu. 10. Preklad ako tvorba a autorská činnosť, 2011), *Niekoľko poznámok o kompozitách s prvou časťou e-* (In: Jazyková kultúra a terminológia, 2015).

Nemožno nespomenúť ani množstvo náročnej práce pri jazykovej úprave technických noriem, ktorá bola podnetom pre články publikované v časopise Normalizácia, spoluúčasť na činnosti telefonickkej a písomnej jazykovej poradne a zrealizovanie internetovej jazykovej poradne, ktorá dnes umožňuje vyhľadávať konkrétne témy pomocou heslových (kľúčových) slov už spomedzi 6 140 sprístupnených odpovedí. Ako spoluautorka sa podieľala na príprave *Ortograficko-gramatického slovníka. A – Ž* (2016), používateľskej verzie Slovníka súčasného slovenského jazyka, ktorý obsahuje približne 155 000 hesiel so slovnodruhovou a gramatickou informáciou a je sprístupnený na internetovej stránke JÚLŠ SAV.

Vymedzený priestor nedovoľuje vymenovať všetky odborné aktivity a projekty našej jubilantky, rozhodne však nemožno obísť jej dlhoročnú angažovanosť na poli vedecko-organizačnej činnosti ústavu. Od roku 1999 zastáva funkciu vedeckej tajomníčky, v roku 2012 sa stala vedúcou oddelenia jazykovej kultúry a ter-

minológie. Životné jubileum zastihlo Sibylu Mislovičovou ako členku vedenia ústavu pri náročných prípravách transformácie JÚLŠ SAV na verejnú výskumnú inštitúciu.

Milá Sibyla, dovoľ, aby som Ti v mene všetkých kolegýň a kolegov zaželala veľa zdravia a šťastia v osobnom živote a aby vstup do ďalšej dekády Tvojho života tak pevne previazaný so vstupom Jazykovedného ústavu do novej etapy svojej existencie naďalej sprevádzala radosť z dobre vykonanej práce a optimistický pohľad do budúcnosti.

VÝRAZ *BAJPAS* A JEHO VARIANTY

Slavomír Ondrejič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

V poslednom čase v slovenskej slovnej zásobe zaznamenal mimoriadnu kariéru výraz *bajpas* s pravopisnými variantmi *bypass* a *by-pass*. Súvisí to nielen s nebývalým pokrokom v medicíne, vďaka ktorému sa pacientom s ischemickou chorobou srdca (s nedostatočným prietokom krvi do srdcového svalu) výrazne predlžuje život, a s čoraz väčšou úspešnosťou tohto zákroku (novšie sa hovorí o 98-percentnej úspešnosti). Dôkazom o „mimoriadnej kariére“ týchto variantov sú aj údaje zo Slovenského národného korpusu prim-8.0-public-sane, podľa ktorého variant *bypass* má 72 výskytov, *by-pass* 23, kým poslovenčený *bajpas* 129 výskytov. Z nich sú žánrovo najčastejšie lekárske výrazy, no frekventované sú aj technické, predovšetkým dopravné názvy. Zanedbateľné nie sú ani metaforické použitia, napr. *Bajpasom sa dajú obísť aj pravidlá trhu*.

Na území Slovenska sa každoročne uskutočnia stovky, ba až tisíce operácií bajpasu v Národnom ústave srdcových a cievnych chorôb v Bratislave (NÚSCH), v Stredoslovenskom ústave srdcových a cievnych chorôb v Banskej Bystrici (SÚSCH) a vo Východoslovenskom ústave srdcových a cievnych chorôb v Košiciach (VÚSCH), porov. www.nusch.sk/sk/166/myvmmediach-30-08-2009-kardiochirurgia¹. V kardiovaskulárnej chirurgii sa pod týmto pôvodne anglickým výrazom (*by-pass*, *bypass*, *bajpas*) oddávna rozumie „premostenie“ či „obchvat“, resp. aj „obídenie“ zúženého alebo uzavretého úseku tepny s cieľom obnovenia (skvalitnenia) tkaniva, ktoré sa nachádza za zúžením. Operácia je na prvý pohľad pomerne nebezpečná a komplikovaná, lebo nielenže prebieha v celkovej anestéze pacienta, ale často si vyžaduje aj otvorenie hrudníka a vo väčšine prípadov aj zastavenie srdca. Technika tejto operácie je však prepracovaná do najjemnejších detailov.

Anglický výraz *bypass* (v angličtine sa najčastejšie vyskytuje v tejto podobe) má v pôvodnom jazyku viacero významov. Aj tento výraz je totiž, ako to už v angličtine zvyčajne býva, vysoko homonymný. Uvedený výraz v slovesnej podobe (*to bypass*) znamená premosťovať, preklenúť, obísť, viesť (okolo)², dokonca vybudovať

¹ V USA sa r. 2016 uskutočnilo neuveriteľných poldruha milióna týchto zákrokov.

² *The road bypasses the city* cesta vedie okolo mesta, *she bypassed the authorisations* obišla náležité schválenia

obchádzkovú komunikáciu, ísť (mimo) či vyhnúť sa vyhybať sa. *Air bypass* je obtok vzduchu, *artery bypass* arteriálny bajpas. Ako substantívum má význam obchvat, obchádzka, preklopenie, vynechanie, premostenie aj vedľajšie vedenie a odklon. Avšak aj v angličtine je najfrekventovanejší medicínsky výraz, čo potvrdzuje aj autoritativná encyklopédia Encyclopaedia Britannica, ktorá heslo *bypass* (najnovšia úprava hesla sa uskutočnila 13. júna 2014) uvádza len ako odkazové, s odkazom na heslo *coronary bypass*, neskôr *coronary artery bypass* (<https://www.britannica.com/science/coronary-artery-bypass>).

Výraz *bypass* (*by-pass*, *bajpas*) spracúvajú viaceré novšie lexikografické a encyklopedické diela aj na Slovensku. *By-pass* (s výslovnosťou [bájpas]) možno nájsť už v 2. zväzku Encyclopaedie Beliany (2001, s. 404), kde sa heslo vysvetľuje ako obchádzka, premostenie, ako umelo vytvorená cesta najčastejšie v cievnej sústave, ktorá obchádza zúžené alebo upchaté miesto cievy pomocou vlastnej žily pacienta alebo pomocou cievnej protézy. V Akademickom slovníku cudzích slov (2005, s. 155), ktorý je vypracovaný na pozadí českého Slovníka cizích slov, sa v hesle *by-pass* (vysl. [bajpas]) vyčleňujú tri významy: 1. tech. zariadenie umožňujúce obtok plynov, kvapalín a pod. mimo hlavného smeru prúdenia, obtokové zariadenie, 2. oznam. tech. paralelné pripojenie nejakej súčiastky v ladiacom okruhu, 3. lek. premostenie zúženého miesta na tepne cievnyim štepom. V 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka (2006, s. 2012) sa *bajpas*, pôvodne písané *by-pass* alebo *by-pass* (angl.), už oprávnenne vykladá na prvom mieste ako 1. lek. premostenie zúženého miesta na tepne pomocným kanálikom, cievnu spojku: *obojstranný bajpas*, *vope- rovanie bajpasu: majiteľ troch bajpasov*, 2. tech. paralelné vedenie alebo spojenie: obtok, obchádzka (v doprave, elektronike a pod.): *čerpadlo ma nový bajpas*.

Aj Slovenský národný korpus potvrdzuje, že tento výraz sa častejšie vyskytuje v poslovenčenej podobe *bajpas* (s krátkym a) a podobne je to aj s prídavným menom *bajpasový* (pôvodne písané *by-passový* alebo *bypassový*).

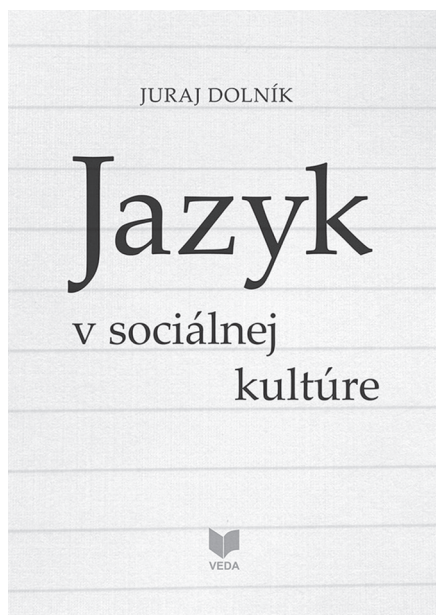
zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s. ISBN 978-80-224-1584-2.

Prezentovaná kniha je najnovším dielom významného slovenského jazykovedca, ktorý reflektuje mnohé oblasti dotyku jazyka so sociálnou kultúrou. Pojem sociálna kultúra však zámerne nevymedzuje, aby sa výklady neobmedzili vopred určenými hranicami. Úmyslom autora nebolo postupovať podľa pripravenej štruktúry obsahovej schémy, čo by smerovalo k striktnému systematickému rozvíjaniu témy jazyk v sociálnej kultúre, ktorého výsledkom by bol koncepčný príspevok k sociálnokultúrne orientovanej lingvistike, resp. k osvetľovaniu sociálnej kultúry cez prizmu jazyka.

Výklad je motivovaný potrebou hovoriť o tých stránkach jazyka a sociálnej kultúry, ktoré sa týkajú slovenského jazykovo-kultúrneho prostredia. Prvotne sa prihliada na spisovnú slovenčinu v slovenskom sociokultúrnom prostredí, potom sa do zorného uhla pohľadu dostáva význam takej intervencie do slovenskej lingvistiky, ktorá by mohla výraznejšie zasahovať do sociálno-kultúrneho života spoločnosti a do jej duchovného rozvoja.

Autor v ôsmich kapitolách (*Vedecká teória a prax vo vzťahu k jazyku, Dve ideológie vo vzťahu k spisovnému jazyku, Fundamentálny zdroj ideológie pozitívnej separácie, Komunikačné formácie, Jazyková situácia ako sieť kultúrnych celkov, Komunikačná kultúra, Demokratizácia interakcie vedy a verejnosti a Lingvistická sociovedská komunikácia*) podáva svoje videnie rozličných prejavov jazyka vo vybraných výsekoch sociálnej kultúry, analýzy a interpretácie s filozofickým, epistemologickým, semiotickým, kulturologickým a komunikačnoteoretickým pozadím aj s prihliadaním na to, čo ponúka evolučná teória na pochopenie súčasného človeka v jeho jazykovej modalite v najširšom chápaní.

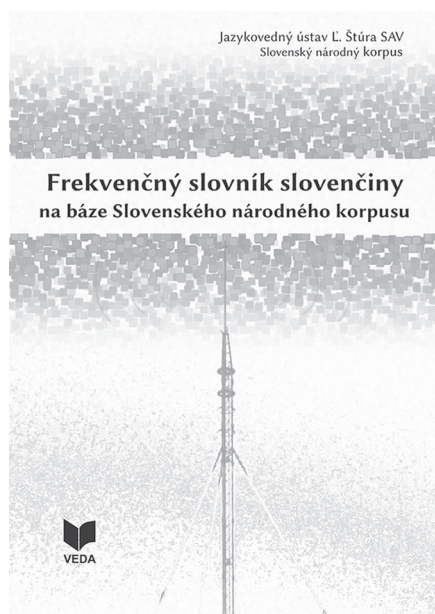
GARABÍK, Radovan – KMEŤOVÁ, Beáta – ŠIMKOVÁ, Mária – ZUMRÍK, Miroslav: Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu. Bratislava: Veda 2017. 562 s. ISBN 978-80-224-1630-6.

Dynamický rozvoj jazyka sa najvýraznejšie prejavuje v slovnej zásobe, ktorá je zároveň istým obrazom života používateľov jazyka a celej spoločnosti. Časť lexiky sa opisuje v rôznych typoch slovníkov: zvyčajne ide o najpoužívanějšíe slová s ich významami (výkladový slovník), vzťahmi k iným slovám (synonymický slovník, prekladové slovníky) a pod. Najčastejšie používané slová sa v minulosti zisťovali ručnou analýzou jazykového materiálu obmedzeného rozsahu, v súčasnosti sa zisťujú pomocou štatistických nástrojov na veľkých textových korpusoch, ktoré sú vybudované aj pre slovenský jazyk.

Prvý frekvenčný slovník slovenčiny bol vydaný pred takmer 50 rokmi (Jozef Mistrík: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969) a bol založený na 1 miliónu slov z vtedajších textov. Nový frekvenčný slovník zachytáva slovnú zásobu súčasnej slovenčiny v rozpätí 25 rokov z prelomu 20. a 21. storočia a je založený na materiálových zdrojoch Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: na korpuse prim-7.0-frk v rozsahu vyše 250 miliónov slovných a iných jednotiek nachádzajúcich sa v textoch z r. 1991 – 2015, ktorých zloženie je vyvážené (umelecký, náučný a publicistický štýl sú zastúpené rovnako jednou tretinou textov).

Frekvenčný slovník slovenčiny na báze Slovenského národného korpusu obsahuje takmer 30 000 najfrekventovanejších slov v týchto častiach: Slovník lem podľa absolútnej frekvencie, Slovník lem podľa priemernej redukovanej frekvencie, Slovník lem podľa abecedy s rozšírenými frekvenčnými údajmi.

Údaje o ďalších jednotkách sú spracované v doplnujúcich frekvenčných zoznamoch: *Frekvenčný zoznam interpunkčných znamienok*, *Frekvenčný zoznam grafických symbolov a číslíc*, *Frekvenčný zoznam grafém*, *Frekvenčný zoznam grafém stojacich na začiatku slov*, *Frekvenčný zoznam slovných druhov*. Frekvenčné slovníky a zoznamy zachytávajú dynamiku používania jazyka a dotvárajú obraz o jazyku spôsobom exaktných vied. Sú využiteľné v ďalšom počítačovom spracovaní slovenčiny, pri tvorbe slovníkov a pri výskume jazyka v rôznych, aj nelingvistických oblastiach.

ĎURČO, Peter – MAJCHRÁKOVÁ, Daniela a kol.: Slovník slovných spojení. Podstatné mená. 2. dopl. a oprav. vyd. Bratislava: Veda 2017. 394 s. ISBN 978-80-224-1612-2.

Ľudská komunikácia sa uskutočňuje nielen prostredníctvom voľného spájania jednotlivých výrazov do väčších celkov, ale aj využívaním ustálených spojení a zložitejších slovných celkov, ako sú frázy, frazémy či viacslovné ustálené pomenovania. Slová sa často používajú v (štatisticky a významovo relevantných) spojeniach s inými slovami a vykazujú jedinečnú spájateľnosť, ktorú skúma napríklad frazeológia, terminológia a kolokačná lexikografia. Predstavovaný *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* teraz vychádza v druhom, doplnenom a opravenom vydaní (1. vydanie je z roku 2015). Obsahuje 253 kolokačných profilov podstatných mien z jadra slovnej zásoby slovenčiny a 47 613 výrazov, ktoré s nimi stoja v tesnej blízkosti a tvoria určitý celok. Primárnym kritériom výberu heslových slov bola ich frekvencia v textoch Slovenského národného korpusu, preto slovník obsahuje slová najfrekvencovanejšie (*rok, deň, čas, život*) i menej frekvencované (*kára, idealizmus, kormidlo, labyrint*). Zároveň sa prihliadalo na to, aby boli v slovníku spracované významovo súvisiace podstatné mená, napr. všetky pomenovania ročných období (*jar, leto, jeseň, zima*), niektoré opozitné dvojice (*šťastie, nešťastie*), slová domáceho a cudzieho pôvodu (*činnosť, aktivita*). Kolokáty týchto slov zisťované v reálnom

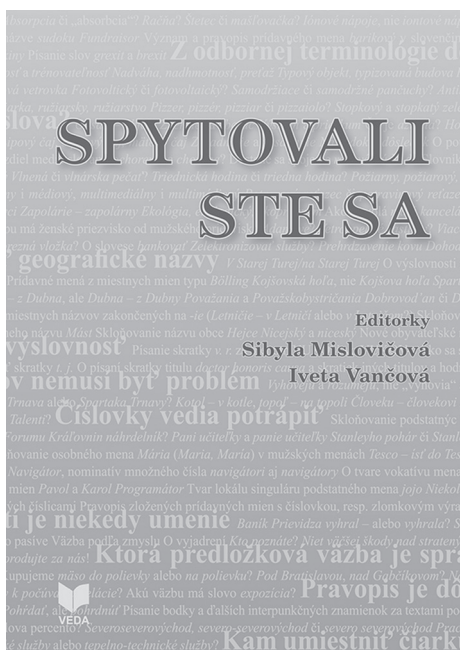
použití v textoch Slovenského národného korpusu nie sú rovnaké, čo poukazuje na istú významovú rozdielnosť aj v prípade synonymných alebo inak významovo spätých podstatných mien (napr. spájateľnosť slov *jazyk* a *reč*, *čas* a *doba*, *klient* a *zákazník* nie je identická). Spracované spojenia podstatných mien ukazujú bohatosť jazyka a možnosti spájateľnosti konkrétnych slov (v slovníku má najviac spojení podstatné meno *svet*: 608). Predkladané dielo je vydareným výstupom korpusovej lingvistiky a môže byť východiskom pre ďalší výskum, či počítačové spracovanie viacslovných spojení. Jeho využiteľnosť sa potvrdí iste aj v prekladateľskej práci a pedagogickej praxi pri výučbe slovenčiny ako materinského i ako cudzieho jazyka.

SPYTOVALI STE SA. Eds. S. Mislovičová – I. Vančová. Bratislava: Veda 2017. 293 s. ISBN 978-80-224-1615-3.

Reprezentatívny výber zo 6 000 príspevkov uverejňovaných vo vedecko-popularizačnom časopise pre jazykovú kultúru a terminológiu *Kultúra slova* v rokoch 1967 – 2016. Príspevky sú inšpirované otázkami, ktoré prichádzali do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Vybrané texty sú zoradené do kapitol tematicky a v rámci jednotlivých tematických okruhov chronologicky – od najstarších k súčasným. Pod každým príspevkom je vždy uvedený za menom autora aj rok pôvodného vydania, ktorý je pre čitateľa podstatnou informáciou. Témy niektorých príspevkov uverejnených pred desiatkami rokov sú totiž ešte stále aktuálne a môžu byť užitočné pre používateľov jazyka aj dnes. Príspevky, ktoré citovali iba šesťzväzkový *Slovník súčasného jazyka* (1959 – 1968), sú doplnené o informácie o spracovaní slova v súčasných výkladových slovníkoch. Ak je v súčasných lexikografických dielach citované heslo spracované rovnako, resp. podobne, táto informácia nie je uvedená. Súčasťou poznámky sú aj iné doplňujúce údaje, napr. či sa predpoklady autora potvrdili a pod.

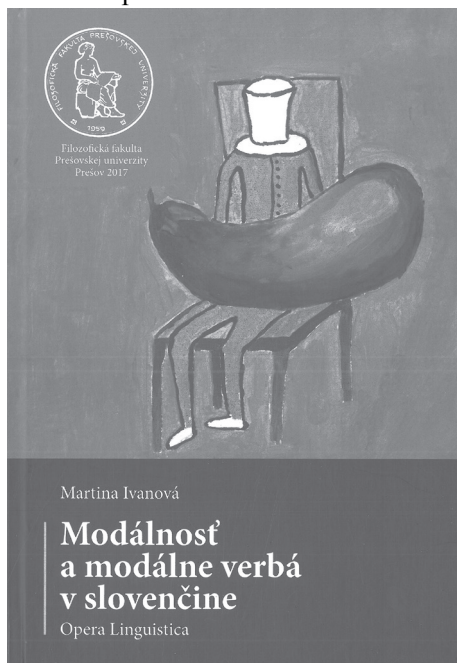
Cieľom publikácie je sprostredkovať živé témy z problematiky používania jazyka, podať obraz o tom, čo zaujímalo používateľov slovenčiny v uplynulých päťdesiatich rokoch a aký názor mali jazykovedci na jednotlivé problémy vtedy a dnes. V publikácii nechýba ani register výrazov, zoznam autorov a stručná informácia o časopise *Kultúra slova*, ktorý v roku 2016 oslávil päťdesiate výročie svojho založenia.

IVANOVÁ, Martina: Modálnosť a modálne verbá v slovenčine. Opera Linguistica 15/2017. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2017. 310 s. ISBN 978-80-555-1906-7.

Cieľom už na pohľad pútavej monografie, ktorá je aj jednou z dvojice lastovičiek novej edície FF PU v Prešove Opera Linguistica, je komplexný opis modálnych verb v slovenčine ako výrazových prostriedkov funkčno-sémantickej kategórie modálnosti. Okrem problematiky modálnych verb vystupujúcich vo funkcii modálnych relátorov sa autorka parciálne venuje aj ostatným výrazovým prostriedkom funkčno-sémantickej kategórie modálnosti, predovšetkým verbám s modálnym významom, modálnym adverbiám a partikulám a tzv. modálnym konštrukciám s autosémantickými jednotkami, v ktorých sémantickej štruktúre je inkorporovaný modálny komponent. Na rozdiel od slovenskej (i českej) tradície, ktorá modálnosť a modálne slovesá vymedzuje ako súčasť gramatického systému, v práci autorka vychádza z koncepcie modálnosti ako funkčno-sémantickej kategórie, zahrnujúcej všetky jazykové prostriedky, ktoré zjednocuje spoločná funkcia a význam. V úvodnej kapitole sú predstavené základné teoreticko-metodologické koncepcie skúmajúce modálnosť a modálne slovesá, 2. kapitola je venovaná gramatikalizačným procesom. Ďalšie kapitoly analyzujú polyfunkčnosť modálnych slovies a osobitná pozornosť je venovaná problematike vzťahov medzi modálnosťou a negáciou. Posledná kapitola

sa zameriava na problematiku epistemickej modálnosti a evidenciality. Materiálovým východiskom monografie sú doklady získané zo Slovenského národného korpusu (verzie prim-7.0-public.all a prim-7.0-vyv.) Autorka prináša do problematiky kategórie modálnosti nový pohľad rozšírený o viaceré aspekty, prekračuje hranice slovenského gramatického výskumu, rozširuje dialóg s výsledkami výskumu modálnosti v zahraničnej literatúre a naopak – do prostredia domácej lingvistiky prináša cenné informácie z mnohých relevantných zahraničných výskumov. Dielo svojou komplexnosťou a prepracovanosťou nastavuje mimoriadne vysoký štandard pre edíciu a napĺňa význam motivujúceho latinského výrazu edície *opus* (Gsg *operis*): práca, dielo, námaha.

KYSELOVÁ, Miroslava: Medzi konaním a díaním. Sémantické aspekty verba a valencia. Opera Linguistica 17/2017. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2017. 351 s. ISBN 978-80-555-1908-1.

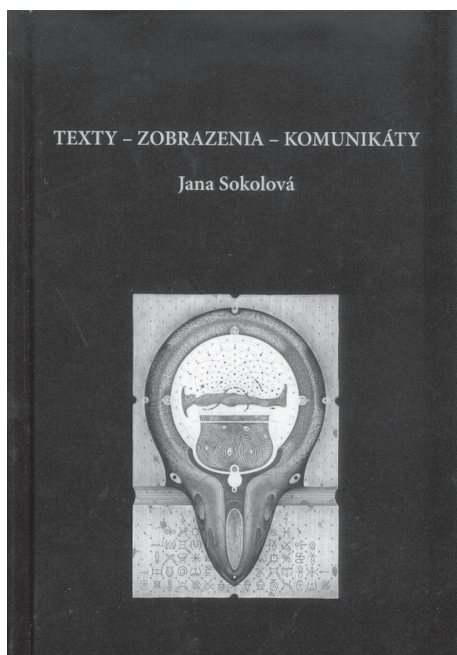
Monografia je ďalšou publikáciou novej prešovskej edície Opera Linguistica a predstavuje reprezentatívne dielo vo výskume sémantiky slovesa a slovesnej valencie. Ambíciou monografie s vizuálne nápaditou obálkou je jednak objasniť pojmy akčnosť a procesnosť ako charakteristiky relevantné pre isté skupiny slovenských verb, jednak sa bližšie pozrieť na valenčné parametre aspoň niektorých z nich. Autorka sa zaoberá pojmami konanie a intenčné konanie z pohľadu analytickej a experimentálnej filozofie. Predstavuje teoreticko-metodologicky rozličné prístupy ku klasifikácii slovies, k chápaniu udalostí a k poňatiu pojmov akčnosť, aktivnosť, konanie v zahraničnej i slovenskej lingvistike. Prezентuje vlastný modifikovaný prístup k poňatiu akčnosti a procesnosti a overuje chápanie udalostí z hľadiska zámernosti u používateľov jazyka prostredníctvom experimentov. Zisťuje, ako slovenskí hovoriaci opisujú zámerne a nezámerne konané udalosti, resp. ako interpretujú vybrané verbá v jednoduchých vetách z hľadiska zámernosti konania. Predstavuje sémantické aspekty a valenčné parametre vybraných podskupín procesných verb – atmosférické a psychofyzické verbá, pre ktoré je charakteristická valenčná dynamika a rozmanitosť v zmysle tvorenia valenčných variantov. Analýzy v jednotlivých kapitolách sú doložené príkladmi z reálnych textov. Zdrojom dokladov je Slovenský národný korpus (verzie prim-5.0-public.all – prim-7.0-public.all). Cieľom monografie je nazrieť na problematiku vzťahu významu a syntaktických vlastností slovies inou optikou a z novej perspektívy. Výklad je ukotvený v širšom psychologickom a filozofickom kontexte a vhodne aplikuje vybrané kognitívno-lingvistické prístupy. Monografia je významným impulzom pre konštituovanie slovenskej lingvistickej antropológie.

SOKOLOVÁ, Jana: Texty – zobrazenia – komunikáty. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2017. 329 s. ISBN 978-80-558-1221-2.

V monografii sa autorka zaoberá otázkou prepojenosti textu, zobrazenia a komunikátu v ich monokódovej, semikódovej a polykódovej realizácii. Východiskom uvažovania sa stala najmä kognitívno lingvistická koncepcia textu. Je to pohľad, v ktorom sa verbálny text poníma ako kognitívna realita a otázky produkcie aj recepcie textu sa reflektujú z kognitívneho aspektu. Keďže ide o procesy, v ktorých kognitívny a komunikačný aspekt úzko súvisia a čiastočne splývajú, rešpektuje sa prepojenie kognitívnej a komunikačnej stránky textu.

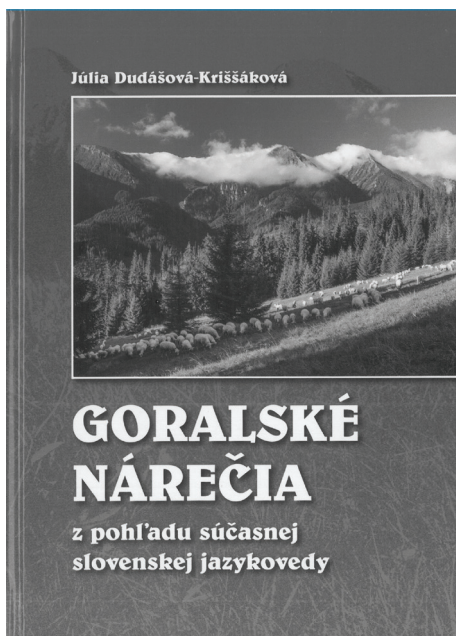
Práca je tematicky členená na tri hlavné kapitoly, ktoré odrážajú, ako je slovesnosť a vizualita organizovaná v textoch, zobrazeniach a komunikátoch. Presahuje hranice lingvistiky textu a pohybuje sa v rovine supralingvistiky textu. Autorka analyzovala 121 útvarov a okrem diskurzívnej rezonantnosti faktorov v textoch, zobrazeniach a komunikátoch vyhodnocovala aj sémantickú rezonantnosť jednotlivých faktorov. Vlastnosti textov/zobrazení/komunikátov sa prezentujú prostredníctvom atribúcií, ktoré sú tak zjednocujúcim rámcom ich interpretácie a popri encyklopedických znalostiach dokumentujú znalosti jazykové a diskurzívne. Autorka používa encyklopedický štýl, ktorý v koncíznej forme podáva definičné a faktografické informácie o vybraných reprezentantoch textových útvarov, zobrazeniach a komunikátoch. Monografiu dopĺňajú údaje spracované v podobe grafov. Publikácia je venovaná oblasti supralingvistiky textu, ktorá zatiaľ v kontexte slovenskej filológie nebola rozpracúvaná. Môže sa stať východiskom ďalšieho rozvoja teórie a metodológie vo výskume textov/zobrazení/komunikátov.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2016. 247 s. ISBN 978-80-555-1714-8.

Publikácia je prvou slovenskou vysokoškolskou učebnicou o goralských nárečiach, ktorá prináša najnovšie výsledky štúdia goralských nárečí. Areál goralských nárečí pozostáva z 82 obcí na území Slovenskej republiky a Poľskej republiky a člení sa na štyri menšie areály a tie na ešte menšie skupiny a podskupiny. Celý pomedzný areál má znaky základného areálu malopoľských nárečí, s ktorým ich spája spoločná genéza, ako aj znaky susedného základného areálu kontaktujúcich slovenských nárečí, s ktorým ich spájajú dlhodobé jazykové kontakty (ide o areály slovenských nárečí na Spiši, Orave, Kysuciach a Liptove).

Knižka je výsledkom dlhoročného systematického výskumu goralských dialektov, jej súčasťou je prvá vyše 100-stranová antológia goralských nárečových textov. Okrem nárečových textov, ktoré autorka zozbierala počas svojich výskumných ciest v rokoch 1965 – 2016 (Ždiar, Spišská Belá, Lechnica, Lesnica, Haligovce, Veľká Lesná, Rabča, Sihelné, Mútne, Svrčinovec, Liptovská Teplička), sú v učebnici zaradené aj nárečové texty z goralských lokalít, ktoré sú súčasťou diplomových prác jej študentiek. Na rozdiel od poľských publikácií o goralských nárečiach, ktoré opisujú jestvujúci stav, táto práca systematicky odhaľuje dynamické procesy v jazykovom systéme goralských dialektov motivované vplyvom slovenských nárečí. Učebnica je určená nielen domácim, ale aj zahraničným študentom aprobácie slovenský jazyk, poľský jazyk alebo slavistika, čerpať z nej môžu aj vedeckí pracovníci pri výskumoch goralskej problematiky z oblasti etnológie, folklóru, histórie, ľudovej kultúry, hudby a architektúry a v neposlednom rade aj demografie.

AKTUÁLNE OTÁZKY SLOVENSKEHO JAZYKA. Zborník z konferencie **Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava).** *Essentia Linguistica*. Ed. Jana Wachtarczyková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Slovak Academic Press 2017. 253 s. ISBN 978-80-89607-58-7.

K aktuálnym otázkam slovenského jazyka sa v publikácii vyjadruje pätnásť našich renomovaných jazykovedcov staršej, strednej i mladšej generácie. Generačný aspekt, popri koncepčnom, v tomto prípade poteší, pretože potvrdzuje, že všetkým záleží na tom, aby sa jazyk nielen náležite reguloval, ale aj náležite používal. To je akousi červenou niťou všetkých príspevkov. Mnohé z nich poukazujú na napätie medzi jazykovou kodifikáciou (v niektorých čiastkových prípadoch vari unáhlenou) a jazykovou legislatívou na jednej strane a najnovším trendom pri kultivovanom používaní jazyka na druhej strane. Autori štúdií v tomto zborníku presne vystihujú jazykový pocit chvíle a odkazujú, že čiastkové rekodifikačné zásahy do modernej slovenčiny sú nielen potrebné, ale aj možné. Vychádzajú pritom z predchádzajúcich výskumov a prehodnocujú konvencie zachytené v základnej pravopisnej príručke. Celospoločenské zmeny, najmä liberalizácia a vznik nehomogénnych a diferencovaných komunikačných formácií, motivujú výrazné odchýlky od noriem dosiaľ považovaných za primerané a závažné. Možno pozorovať relativizáciu doterajších štandardov a vznik množstva no-

vých mikroštandardov dočasne platných pre dané spoločenstvá. V tomto zmysle zborník predstavuje pluralitu postojov, ktorá naznačuje, že určité prehodnotenie si vyžaduje aj komplex očakávaní, ktoré majú zainteresované strany vo vzťahu k aktuálnym jazykovým otázkam a ich riešeniam. Schodnejšou cestou než hľadanie univerzálnych, všeobecne prijateľných záverov v otázkach jazykovej normy sa autorom príspevkov javí hľadanie konkrétnych a špecifických „riešení na mieru“, ktoré by vystihovali odlišné priority rozličných komunikačných formácií vo verejnosti. Obsah zborníka má vysokú výpovednú hodnotu pre jazykovedcov, študentov slovakistiky i bežných používateľov modernej slovenčiny.

(prevzaté z úvodu a z posudku ku knihe)

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhľady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a glocalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
JAMRICHOVÁ, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089

Objednávky do zahraničia/Orders abroad:

Slovart-G. T. G., s. r. o., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava 5, Slovakia

tel. +421 2 6383 9472, fax +421 2 6383 9485, e-mail: info@slovart-gtg.sk

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088